

El Fondo, cruïlla de cultures

**Crònica urbanística
d'un barri marcat
per la immigració**

Isabel Martínez

El Fondo, cruïlla de cultures

**Crònica urbanística
d'un barri marcat
per la immigració**

Isabel Martínez

**Beques per a treballs de recerca sobre
la història de Santa Coloma de Gramenet
Modalitat "El Museu als barris"
Convocatòria 2015**

Jurat i seguiment de l'estudi:

Petra Jiménez, tinenta d'alcaldeessa responsable de Cultura i Memòria Històrica

Ramon Sagués, director del Museu Torre Balldovina

César Lorenzo, coordinador del Museu Torre Balldovina

Josep Miquel Lacasta, del Casal del Mestre

Albert Noguera, del Centre Excursionista Puigcastellar

© del text: Isabel Martínez Rodríguez

© de les imatges: els autors respectius

© de l'edició: Museu Torre Balldovina, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet

Primera edició: maig de 2019

Coordinació de l'edició: Magda Clavell

Correcció lingüística: Sandra Sol

Disseny i maquetació: Estudi Marta Sansa

Impressió i enquadernació: CPL editorial

Dipòsit legal B 12161-2019

ISBN 978-84-9165-210-6

El barri del Fondo, gresol de cultures metropolità

Teniu a les vostres mans un dels treballs de recerca que, iniciat el 2015 i impulsat pel Museu Torre Balldovina, aprofundeix en un àmbit d'estudi de la nostra història recent i que té com a objectiu la difusió del coneixement en el conjunt de la ciutadania.

En el marc de la modalitat d'estudi "El Museu als barris", la periodista Isabel Martínez ens dona a conèixer la seva investigació sobre "El Fondo, cruïlla de cultures. Crònica urbanística d'un barri marcat per la immigració". El document desgrana com es va crear aquest barri i la seva evolució al llarg de les dècades. Es tracta d'una investigació dividida en tres capítols, que aborden des del naixement del Fondo, als anys vint del segle passat, fins a l'actualitat.

Aquesta investigació s'ha pogut realitzar a partir del fons documental de l'arxiu municipal, del Museu, així com amb la informació facilitada per diverses àrees de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, entre altres fonts d'informació. A més, ha comptat amb els testimoniatges imprescindibles dels veïns i les veïnes del barri i de representants d'entitats i associacions locals.

L'objectiu d'aquesta iniciativa és facilitar les eines necessàries per tal d'incentivar la investigació a la nostra ciutat i apropar aquests àmbits d'estudi als colomencs i les colomenques.

Núria Parlon Gil

Alcaldeessa de Santa Coloma de Gramenet

Agraïments

Aquest treball no hauria estat possible sense la generositat de les veïnes i els veïns del barri del Fondo que m'han obert les portes de casa seva per compartir amb mi les seves experiències i records. Gràcies de tot cor per les lliçons de vida, les fotografies i els documents i per fer del Fondo un gran barri ple de matisos. El meu reconeixement incondicional a l'equip de l'Arxiu Municipal, a Rosa Maria Delgado, Ana Castro, Xavi Lluís Rodríguez, Maite Gallardo i Jordi Reyes per ajudar-me a buscar entre llibres d'actes i documentació, xifres, anys i protagonistes vinculats amb el barri. Per les fotocòpies. I per les petites troballes que hem celebrat com a victòries. Al Servei de Premsa de l'Ajuntament, als Serveis Territorials, a la Xarxa de Valors, al Centre de Normalització Lingüística, *L'Heura*, a les entitats del barri i al Museu Torre Balldovina, per impulsar aquest projecte tan necessari de recuperació de la memòria històrica. Gràcies també a Magda Clavell, Ramon Sagués, Josep Miquel Lacasta i Albert Noguera per les seves aportacions. I sobretot a César Lorenzo, que sempre m'ha animat a estirar del fil per conèixer una mica més i millor el Fondo. Gràcies.

A totes aquelles persones que es van fer
fortes als carrers, places i solars per dignificar
el Fondo. I a les que ho fan ara per recuperar
la seva memòria històrica.

Índex

A faint, light-colored background map of a city grid, showing a complex network of streets and blocks, typical of a historical or urban planning document.

Presentació	8
--------------------	---

1 Neix la barriada del Fondo	12
1. El Fondo es comença a poblar	13
2. L'inici de la transformació urbana: adéu als camps de conreu	18
3. La nova realitat econòmica i social	28
4. República i Guerra Civil al Fondo	35

2 Allau migratòria, especulació i caos urbanístic	40
1. El Fondo es desborda	41
2. Creixement espontani i subúrbialització	47
3. Els dèficits crònics s'accentuen	63
4. Activisme, delinqüència i espai urbà	84

3 Democràcia i normalització urbana	94
1. El Fondo en democràcia	95
2. L'àmbit urbà es normalitza, el barri muda	112
3. Velles i noves dinàmiques residencials	120
4. Canvis de fisonomia amb el nou mil·lenni	126

Consideracions finals	134
------------------------------	-----

Annexos	138
----------------	-----

Bibliografia i fonts	162
-----------------------------	-----

Presentació

A faint, light-colored map of a city grid is visible in the background, showing a network of streets and blocks. The map is centered and covers most of the page area.

El llibre que teniu a les mans parla del Fondo. El barri dels contrastos. Aquell que porta la lluita a l'ADN i l'orgull per bandera. El més densament poblat de tot Santa Coloma. L'injustament estigmatitzat: merescudament o no, sempre ha tingut mala premsa. El Fondo, paradigma de la diversitat cultural. Barri d'acollida per excel·lència. Avui dia, frega el centenar de nacionalitats. Ha fet vida enmig de pendents i pedregars, canyars, garrofers i la riera de Can Jané. Castigat al llarg dels anys, a vegades incomprès, mai no ha desertat. És terra roja.

A punt de complir-se un segle del seu naixement, el Fondo ha fet tres girs sencers des d'aquella imatge en blanc i negre de terres de conreus i vinyes. La seva història, com la de les altres perifèries, va lligada a la immigració. Als anys vint, van ser persones de l'Aragó, Múrcia, València i les de les comarques de l'interior les que van aterrar al nucli agrícola. S'hi van establir com van poder, es van barrejar amb camperols i estiuejants. El Fondo mai va ser el Centre —o més ben dit, el *poble*—, però va conèixer l'Anselm del Riu i la seva *estampilla verde*. Lloc d'estiueig? També: va ser segona residència d'alguns comerciants barcelonins. Al carrer del Rellotge hi va viure Elies Narro, l'inventor d'una cànula de plata per als operats de la laringe. La descoberta va ser una revolució a la Santa Coloma de l'època.

L'allau migratòria dels cinquanta i seixanta va esborrar la imatge rural del Fondo. Sense cap planificació ni control, va començar a expandir-se. Adéu als camps de civada, les casetes de planta baixa i els horts. Els estiuejants feia temps que havien marxat. Cada dia arribaven famílies procedents del sud de l'Estat amb les mans buides, però plenes d'esperança. També homes joves, mà d'obra barata per a la Barcelona industrial i en expansió.

En vint anys, el Fondo es va desbordar i l'especulació immobiliària, fruit de la necessitat d'habitatge, el va condemnar urbanísticament. Les permutes van donar pas als blocs de pisos. Petits, mal distribuïts, poc accessibles. Alguns sense electricitat o aigua corrent. Les famílies s'amunteguen. Sí, hi ha pisos pastera, però no es coneixen amb aquest nom. Els solars buits s'esgoten. Ni zones verdes, ni equipaments. En aquella època, el barri arriba a uns límits dignes d'estudi: 25.000 habitants. Ara, quan fa només quatre dècades del suburbi, el Fondo afronta el segle XXI amb el repte de gestionar la major diversitat cultural de tots els temps.

El boom demogràfic i la gestió del sòl han estat sempre factors indissociables dins del fenomen de la immigració. L'explotació de l'habitatge com a bé material a costa d'una necessitat vital dels que demanen sostre ha motivat l'enfocament d'aquesta investigació. La compravenda de terres i el sector immobiliari

hi són des que el Fondo és Fondo. Molt —i justificadament— s'ha parlat dels fluxos migratoris en termes demogràfics i socials. Tot i que, per la seva importància, serà així al llarg d'aquest treball, s'ha intentat analitzar el fenomen des d'un altre angle: el paper que ha representat l'habitatge en un context de creixement demogràfic com el que el Fondo ha experimentat en tres moments específics de la seva història.

A principis de segle XX, el negoci va venir de la parcel·lació del terreny. Als anys seixanta i setanta, de la voracitat constructiva i la necessitat d'habitatge. I en el canvi de mil·lenni és la substitució del veïnat el que defineix el mercadeig. L'ascensor social no entén de color de pell o procedència i propicia que aquells que van ser víctimes de l'especulació i dels abusos amb anterioritat facin tasca, en molts casos, la seva pròpia medicina als qui ara són més vulnerables. I això ja no és la història del Fondo, és la història de l'ésser humà.

Amb aquesta reflexió només volem deixar clar els termes en els quals hem volgut desenvolupar la investigació. El Fondo sempre ha estat un barri humil, treballador, amb alta procedència immigrant. Abandonat per l'administració durant la dictadura. I precisament per això, perquè les senyes d'identitat que l'han definit en el passat, condicionen el present i marcaran el seu futur, és necessària una lectura dels fets amb autocrítica i tolerància mútua. Què sinó l'instint de supervivència fou el que els va dur a pujar al *Sevillano* o a creuar l'estret de Gibraltar en pastera?

Per damunt de tot, el llibre vol ser un reconeixement als veïns i veïnes que van lluitar —i ho fan— per un Fondo millor, així com una eina de recuperació de la memòria col·lectiva que ens faci aprendre per mirar endavant. Advertim, abans d'acabar, que en aquest escrit apareix el nom de persones conegudes del barri i el d'altres que, si bé no han tingut rellevància política, social o econòmica, contribueixen a enriquir-ne la crònica. Vagi per endavant que no pretenem fer un judici moral sobre aquestes persones, només una anàlisi des del punt de vista del paper que van tenir en episodis determinats del passat del barri.

Quan en aquestes pàgines girem la vista enrere ho fem amb el propòsit de posar les lents d'augment i fer un exercici sincer de comprensió, crítica constructiva i, per què no, de reivindicació.

Neix la barriada del Fondo 1

El Fondo es configura a partir de la segona dècada del segle xx, gràcies a un context econòmic favorable. Les obres del metro i les de l'Exposició Universal de 1929, atrauen milers d'obriers a la perifèria de Barcelona. Provenen de l'Aragó, Múrcia, València i les comarques de l'interior de Catalunya i busquen allotjament assequible fora de la gran ciutat. Els nous veïns arriben a un nucli agrícola allunyat del poble, habitat per camperols i per comerciants barcelonins que han establert en aquell paratge natural la seva segona residència. Comença així el procés de creixement del Fondo.

1. El Fondo es comença a poblar

1.1. Migrants obrers, els primers veïns

El Fondo, com la majoria dels barris de Santa Coloma, es configura a la segona dècada del segle xx. Poc dens, s'estenia tímidament als dos costats de la riera de Can Jané —actual carrer de Mossèn Jacint Verdaguer— que feia de columna vertebral a partir de la qual naixien altres carrers, esquitxats de cases, horts i terrenys dedicats al conreu. Abundaven els camps de blat, els garrofers, els arbres fruiters i les maduixes. Aleshores, ni tan sols es considerava com a barri i les referències oficials al Fondo prenen noms diversos com el “Fondo de Sistrells” o “la zona del camí del Fondo, cap a Badalona”. Un nom, el del Fondo, en clara al·lusió a l'orografia accidentada, ja que se situava al fons del poble”.¹

La història canvia a la meitat dels anys vint, no només perquè aquell assentament indefinit i aïllat del centre de Santa Coloma pren el nom de *barriada* del Fondo,² sinó perquè el paratge eminentment agrícola es comença a poblar poc a poc. Un context econòmic favorable, amb el desenvolupament dels mitjans de transport, les obres del metro i les de l'Exposició Universal de Barcelona de 1929, va afavorir l'augment de població de la perifèria de Santa Coloma.

El boom del treball, propiciat per la modernització econòmica que el país experimentà a partir de la segona dècada del segle xx, va atraure al municipi una munió d'obrers, que buscaven habitatges a preus més assequibles que els que ofería la capital catalana. Molts dels que es van acabar instal·lant a Santa Coloma provenien de les barraques de la muntanya de Montjuïc que les autoritats van obligar a desallotjar per l'Exposició Universal. Aquestes famílies aniran a parar a les famoses Cases Barates del marge dret del Besòs, construïdes expressament per acollir-les, i augmentaran en 4.000 persones el cens d'habitants de Santa Coloma.

Aquests manobres que van aterrar al Fondo procedien de l'Aragó, Múrcia i València i van constituir el que es coneix com a primera onada migratòria. La Maria Climent és néta d'un d'aquells obrers que van dipositar al Fondo les se-

¹ LÓPEZ RÓDENAS, Marcelo (2013). *Historia social de la Santa Coloma moderna. 1954-1979*. Santa Coloma de Gramenet: Ajuntament, p.36; OLIVÉ, M. Josep (1974). “Crecimiento urbano y conflictualidad en la aglomeración barcelonesa. El caso de Santa Coloma de Gramenet”. *Revista de Geografía*, núm. 8, p.102.

² La primera al·lusió a la ‘barriada’ del Fondo que hem trobat apareix a l'acta de la Comissió Permanent del 24 de juliol de 1925.

Vista panoràmica de Santa Coloma, anys 20.

ves esperances de prosperitat. No s'ha mogut del barri. “Els meus avis paterns eren de Morella (Castelló). Allà es morien de gana perquè només feien mantes i bufandes i van emigrar cap a Catalunya. Primer a Sabadell, perquè hi havia un sector tèxtil molt potent i quan es van espavilar, van venir a Santa Coloma”, explica la veïna. Pràcticament tota la població activa del Fondo era migrada i per lloc d'origen, la colònia de murcians representava en aquell moment el volum més gran: un 18,15 %.³

A més d'aragonesos, valencians i murcians, l'arribada de població originària d'altres zones de Catalunya també va ser important. Segons les dades del padró de 1930, el primer any en què es té registre, un 44,97 % del total de nous veïns que van venir a Santa Coloma eren catalans i d'aquests els 76,13 % procedien de la capital, “el que indicaria que són actius que no han pogut ser absorbits per la pròpia dinàmica econòmica de la ciutat i que han estat expulsats cap a la perifèria més allunyada, allunyada fins i tot dels propis barris obrers que han anat creixent a Barcelona durant el període”.⁴

Santa Coloma neix pràcticament com a ciutat dormitori i de seguida es converteix en “un exemple de l'expulsió cap a la perifèria barcelonesa de la població obrera menys qualificada”.⁵ Un article del grup d'història local José Berruezo sobre la distribució geogràfica de la població activa colomenca durant els anys trenta dibuixa una composició social de la perifèria bàsicament

³ OYÓN, José Luís; GALLARDO, Juan José (coord.) (2004). *El Cinturón Rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona 1918-1939*. Barcelona: Ediciones Carena, p. 87-88.

⁴ *Ibidem*, p. 83.

⁵ *Ibidem*, p. 70.

immigrant, obrera i amb altes taxes d'analfabetisme.⁶ En aquest sentit, del total de la població activa del Fondo l'any 1930, un 61,48 % era jornalera i només un 6,3 % obrera qualificada.⁷

No cal dir que aquell primer flux migratori va ser modest en comparació amb el que Fondo i Santa Coloma van rebre a partir de la segona meitat de segle xx, tot i fer multiplicar la població del municipi de manera més que considerable: de 2.278 habitants el 1920 a 12.930 el 1930. La gran majoria es va establir als dos grups de les Cases Barates del marge dret del riu Besòs –Baró de Viver i Milans del Bosch, que fins l'any 1945 van pertànyer a Santa Coloma–, però un bon grapat va anar a parar a les barriades que tot just començaven a sorgir, com la del Fondo.

Oficialment, la divisió del terme municipal en barris o seccions es va establir l'any 1930 a través d'un expedient incoatiu aprovat pel ple del consistori.⁸ La delimitació va ser la següent: Casco viejo, Casco nuevo, Regadío, Arrabal San Adrián y Banús, Fondo, Cementerio, Mercedes Nuet, Enrique Sanchís y Milans del Bosch i Barón de Viver. Un total de nou barris distribuïts en només tres districtes.⁹ És curiós veure que, a part de Baró de Viver que ara pertany a Barcelona, només el Fondo manté inalterable el nom original.

La toponímia urbana del barri tampoc no ha variat gaire i la denominació dels carrers continua sent, pràcticament, la mateixa que aleshores. Dos dels espais més emblemàtics del barri, per exemple, el carrer i la plaça del Rellotge, prenen el nom de la Cooperativa El Reloj, que es va formar a principis de segle. Tenia la seu al carrer del Comte Borrell de Barcelona i els seus socis organitzaven activitats i excursions. Amb una d'aquestes sortides van descobrir el que llavors era un terreny agrícola, el Fondo, i van començar a construir-hi casetes per als caps de setmana.¹⁰

⁶ *Ibidem* p. 76.

⁷ *Ibidem* p. 79.

⁸ Acta de la Comissió Permanent de 26 de març de 1930. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

⁹ A l'annex es pot consultar un plànol de Santa Coloma de Gramenet de l'any 1939 delimitat pels districtes. Aleshores, se n'identificaven tres: districte I (al voltant de 'Plaza Nacional'); districte II ('Iglesia Nueva') i districte III ('Plaza Sagarra. Arrabal. Campo de Deportes').

¹⁰ NOGUERA, Albert (2001, abril). "El Fondo, 75 anys de vida". *Fòrum-Grama* núm. 48, p. 31.

Demogràficament, és difícil fer una comparativa en termes de població ja que els registres municipals comencen el 1930. No obstant això, aquestes primeres dades, que recollim en un requadre a continuació, permeten fer una foto fixa del Fondo i veure com el nucli es comença a definir. La taula només resumeix els carrers més destacats del barri:

Taula 1: Nombre d'habitants empadronats al Fondo l'any 1930 a les principals vies ¹¹

Via	Habitants
Carrer del Rellotge	58
Carrer de Beethoven	68
Carrer de Massenet	36
Carrer de Mossèn Jacint Verdaguer	160
Passatge de Beethoven	19
Carrer de Ruperto Chapí	53

1.2. Conviure amb camperols i estiuejants

Aquest primer contingent de població va comportar canvis evidents en la fisonomia del barri. El primer, de caire urbanístic. Mica en mica, els carrers del Rellotge, Wagner, Beethoven, Doctor Pagès, Massenet i ambdós costats de la riera de Can Jané es començaven a edificar. El ritme era lent, però constant, com recorda la veïna Maria Climent: “Anaven apareixent casetes, però encara hi havia molts solars buits. Des de la finestra de casa meva, es veia Barcelona i les dues punxes de la Sagrada Família. No hi havia blocs, tot eren baixos”. Eren construccions bàsicament unifamiliars i de planta baixa que sovint aixecaven els mateixos veïns. Els que econòmicament podien, les demanaven fer a un paleta.

La segona transformació es produí a nivell demogràfic. Els nous veïns arribaven a una zona habitada per camperols i, a l'estiu o els caps de setmana, per botiguers i menestrals catalans que havien vist en aquella zona rural un paradís d'oci i descans on establir la seva segona residència. L'ambient rural i l'economia de subsistència contrastava ja en les primeries de segle amb els estiuejants barcelonins, que tenien una capacitat adquisitiva més elevada que la gent del poble. “Es notava que els senyors de Barcelona eren gent de diners. Les seves cases tenien enreixats molt bonics. Se'n feien perquè tenien diners. En canvi les dels nostres avis eren cases *normaletes*, més modestes”, destaca Climent.

¹¹ Dades facilitades per l'Arxiu Municipal sobre l'estudi del padró d'habitants de l'Ajuntament de Santa Coloma de 1930.

Casa amb pati al carrer de Wagner amb Beethoven (data sense especificar). Fotografia cedida per Joaquim Miralles.

Un dels carrers del Fondo on el món menestral havia deixat una mínima empremta va ser el del Rellojge. El vial, que amb els anys es convertiria en el paradigma del desordre urbanístic, sumava un grapat de torretes que s'havien aixecat en un moment en què Santa Coloma captivava per la seva tranquil·litat i riquesa natural. El besavi de la Roser Pauné Narro, l'Elias Narro, va ser un dels que acabaria tenint una torreta al carrer del Rellojge. “El meu besavi era de l'Aragó. Quan es va casar, el matrimoni va emigrar a Barcelona on es va instal·lar en una porteria del carrer d'Aribau. Amb els anys, el besavi, que d'ofici era argenter, va fer estalvis gràcies a la invenció d'una cànula de plata per a operats de laringe que els ajudava a convertir els sons guturals en paraules i va voler comprar un terreny per fer-se una torre d'estiueig”.¹²

La primera opció era comprar-ne un a la Diagonal, però just quan va arribar amb l'entrada l'acabaven de vendre. Llavors va veure una oferta pel carrer del Rellojge i allà va comprar la parcel·la. S'hi va construir una caseta d'una sola planta, que era molt gran. Al voltant hi tenien arbres fruiters, un petit hort, uns gronxadors i un safareig. Hi anaven els estius i els caps de setmana però mai hi van viure, excepte una temporada indeterminada durant la Guerra Civil per

¹² Amb aquest invent, el senyor Elias Narro sembla que va guanyar molts diners i va passar a dedicar-se al material sanitari (sobretot agulles, de les que es reutilitzaven bullint-les), negoci que va mantenir almenys fins a la meitat dels anys setanta.

por als bombardejos de Barcelona. “Durant la postguerra, aquell hort, va anar molt bé a tota la família”, detalla la seva besnéta, Roser Pauné. De torretes d’aquest estil, arribaria a haver-hi al carrer del Rellotge unes quatre o cinc.

Amb el temps, i a mesura que el barri va créixer en població, els menestrals van anar venent o llogant les cases que havien fet servir a les vacances i els caps de setmana. Ja no els interessava estiuemar en un municipi que estava perdent la tranquil·litat i poc a poc es densificava. La gran majoria d’aquestes construccions es va enderrocar per donar pas a blocs de pisos que absorbirien l’eclosió migratòria dels anys cinquanta a través del sistema de la permuta, que tants beneficis va comportar a promotors individuals i agents immobiliaris.

2. L’inici de la transformació urbana: adéu als camps de conreu

2.1. L’estampilla verde: la llavor especulativa arriba al Fondo

A principis del segle xx, la propietat del sòl de Santa Coloma està concentrada en molt poques mans. La família Sagarra n’és una, en disposar d’una gran quantitat de metres quadrats de terra de regadiu, així com el comte de Llar, el marquès de Castellvell o representants de la burgesia com els Coll, propietaris de la Torre Pallaresa, o els Roviralta, amos de la finca de Can Mariner.¹³ Eren grans propietaris barcelonins “que no sempre dirigien directament l’explotació de les seves terres sinó que delegaven la responsabilitat als masovers, verda-dera elit social colomenca en un poble eminentment camperol”.¹⁴

Entre els propietaris que disposen de grans superfícies de terreny també destaca l’Anselm de Riu, un terratinent que havia anat comprant parcel·les arreu del municipi amb un únic objectiu: fer negoci, aprofitant l’arribada de nou veïnat. L’actual barri de Singuerlín va passar a ser pràcticament seu, així com el marge dret del Besòs, però les seves possessions arribaven també al que més tard es coneixeria com a barriada del Fondo.

Es pot considerar Anselm de Riu com el primer especulador del municipi: s’inventà les *estampillas verdes*, uns cupons que es repartien als establiments de Barcelona amb la compra de productes de primera necessitat –alimentació i confecció, sobretot– i permetia els clients adquirir un terreny a Santa Coloma on poder construir un habitatge. El negoci dels cupons el va formalitzar l’any 1916 a través de l’Empresa Nacional de Tierras, de la qual Anselm de Riu va ser-ne fundador amb altres grans propietaris de terres abans citats, entre ells

¹³ OLIVÉ, M. J. (1974). Op. cit., p. 102.

¹⁴ GALLARDO, J. J. (2004). “La acción libertaria en el origen de una ciudad dormitorio. El cenetismo colomense (1923-1936)”. A: OYÓN, J. L.; GALLARDO, J. J. (coord.). Op. cit., p. 335.

Vista panoràmica de Santa Coloma, anys 30.

Cayetano de Planella, comte de Llar, i Juan Ràfols. L'empresa tenia la seva seu a Santa Coloma, en concret "a la Casa Ferrándiz —n'era el gestor—, al carrer de Sant Carles".¹⁵

El socis es van fer amb 10 milions de pams de superfície, uns 380.000 metres quadrats, segons l'anunci que el mateix Anselm de Riu signava a dues de les capçaleres de l'època *La Vanguardia* i *El Diluvio*. Al diari fundat pel comte de Godó, la publicitat sobre l'Empresa Nacional de Tierras i els cupons va aparèixer per primera vegada el 6 de febrer de 1916.¹⁶ Aquell anunci ocupava una plana sencera que no escatimava en detalls sobre els beneficis d'adquirir un solar a Santa Coloma, població "recomendada por las eminencias médicas como el punto más sano de los alrededores de Barcelona". "Inmensos son los beneficios que usted recibe al coleccionar Estampillas verdes, pues sabido es que la mayoría de las grandes fortunas son derivadas de la adquisición de terrenos, y ¿quién puede decir el valor que tendrá dentro de algún tiempo el solar que usted sin ningún sacrificio adquiera?", afegia Anselm de Riu a l'anunci.

Les botigues adherides al sistema d'*estampillas* distribuïen de manera gratuïta la llibreta col·leccionadora i un cupó per cada 20 cèntims de compra, tal com detallava la publicitat. Coneguts magatzems de moda de l'època com la

¹⁵ CLAVELL, Magda; GARCÍA, Paqui (1994). *Imatges del poble 1870-1943*. Santa Coloma de Gramenet: Museu Torre Balldovina i Servei d'Imatge i Comunicació de l'Ajuntament de Santa Coloma, p. 103.

¹⁶ Vegeu els Annexos.

Casa Bastida, del passeig de Gràcia, La Parisien de la ronda de Sant Antoni o La Torre Eiffel del carrer del Carme van ser alguns dels establiments col·laboracionistes i a la vegada, accionistes de l'empresa.

Anselm de Riu aprofita aquesta circumstància com a argument per defensar la solvència de la societat i engrescar els lectors de *La Vanguardia* a fer-se amb un pedaç de terreny a Santa Coloma. No és qüestió d'aprofundir en la propaganda, però és curiós com la publicitat cau en contradicció quan fa el següent advertiment: “si un comerciant li oposa a vostè com a raó per no donar-li *estampillas verdes* per les seves compres que els seus preus són molt baixos, no li compri. I per provar-ho, nosaltres li venem a vostè els mateixos articles des del 5 al 10 % més barats i li regalarem les *estampillas verdes*”.

Donada la quantitat de terrenys que l'Empresa Nacional de Tierras va arribar a tenir a Santa Coloma és fàcil pensar que el Fondo no va escapar dels seus tentacles. Les actes del ple d'aquells anys fan al·lusió als solars que Anselm de Riu té per diversos punts de municipi, sobretot a la zona nord i a les barriades del marge dret del Besòs que l'Ajuntament es va vendre a la meitat dels quaranta, però també en parcel·les que s'ubicaven al Fondo.

En una entrevista a la revista *Gramma* l'abril de 1969 un veí del barri oriünd de l'Aragó, el Sr. Moll, explicava com el sistema de les *estampillas* —que va causar tal impacte que fins i tot es va batejar així un vial del municipi¹⁷— va contribuir al naixement del Fondo. “[El nostre barri] el va començar la Compañía Nacional de Tierras. Venia solars a terminis (de cinc anys). La modalitat era nova i va entusiasmar molts —gent econòmicament humil— que podia veure realitzat el somni de ‘la caseta i l’hortet’”.

El testimoni d'alguns veïns del barri corroboren que, efectivament, l'Anselm de Riu també va arribar a tenir parcel·les al Fondo. En Joaquim Badosa va viure en una casa de dues plantes al carrer de Wagner. El solar el va comprar la seva àvia per 15 cèntims el pam l'any 1921. “El terreny era propietat d'un tal Sr. Riu”, afirmava el veí, un dels més antics del Fondo, al gener de 2016. Malgrat que no recordava el nom complet del venedor, entenem per la referència que ens va donar que es tractaria d'Anselm de Riu. On sí apareix el nom i cognoms de l'impulsor de l'Empresa Nacional de Tierras és en una escriptura de compra-venda d'un solar al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer signada pel mateix Anselm de Riu i Fontanillas a favor d'Isidro Fontcuberta Mitjans.¹⁸ En l'actualitat, a la casa viu un dels néts de Fontcuberta, Antoni Estellers.

¹⁷ CARBONELL, Maria Mercè; FABÀ, Albert; ROVIRA, Jordi (1988). *Santa Coloma: de poble pagès a ciutat obrera*. Santa Coloma de Gramenet: Ajuntament, p. 25.

¹⁸ Vegeu els Annexos.

Cases de Moll, Corominas, Palanques i Espí al barri del Fondo (1923-1925). Fotografia de Josep Maria Palanques.

Cal assenyalar que el sorgiment de l'Empresa Nacional de Tierras i d'altres companyies similars —la família Banús va impulsar una empresa amb la mateixa finalitat al Raval i Santa Rosa— van provocar un canvi radical en la morfologia i els usos del sòl¹⁹ del municipi, fins aquell moment destinats a l'agricultura. Les companyies dedicades a la parcel·lació i la venda de terrenys van actuar en benefici propi, aprofitant al màxim l'espai urbanitzable. La comercialització es va fer sobre el terreny i, en alguns casos, sense tenir la concessió municipal, pràctiques que expliquen en part l'explosió d'urbanisme desordenat i caòtic que va tenir lloc a partir de la segona meitat de segle.

2.2. Augment demogràfic i demanda d'habitatges

Una de les demandes més immediates a cobrir pel nou veïnat que es va instal·lar al Fondo va ser la de l'habitatge. Les casetes de planta baixa, construïdes o autoconstruïdes sovint amb material de molt pèssima qualitat, van començar a sobresortir entre els camps de conreu que dibuixaven el Fondo a principis de segle. Hi havia quatre cases juntes aquí, seguides d'una gran extensió de terra.

¹⁹ OLIVÉ, M. J. (1974). Op. cit., p. 103.

Casa de planta baixa al carrer del Doctor Pagès als anys 30.

Una mica més enllà, quatre més, que donaven pas a més terres i més solars buits. El barri es resistia a perdre la seva essència rural, però començava a conviure amb un incipient entramat urbà que en pocs anys acabaria imposant-se.

L'activitat constructiva del municipi demostra aquesta nova realitat. Gairebé insignificant a principis de segle, la demanda de permisos d'obres es va accelerar a la dècada dels anys vint, amb la primera onada migratòria. Cal dir que en aquell moment les sol·licituds per a realitzar les obres majors les aprovava el ple. Fins a l'any 1924, depenien de la Comissió de Foment. A partir d'aleshores, la Comissió Permanent, una mena de Junta de Govern Local formada per les comissions de Foment, d'Hisenda i de Governació, va passar a tractar l'urbanisme i les llicències d'obres, temes que cada vegada tenien més pes dins la gestió municipal.

La informació sobre els permisos que l'Ajuntament de Santa Coloma va atorgar entre 1919 i 1930 l'hem recollit en el quadre que apareix tot seguit. La taula disposa de dades relatives al conjunt de Santa Coloma i específicament a la *barriada* del Fondo que s'han extret de l'arxiu de Serveis Territorials. Es tracta de xifres que poden tenir certa rellevància, però que són aproximades. La

desaparició de documentació de l'Arxiu Municipal o la manca de concreció de determinada informació²⁰ dels expedients urbanístics són les principals raons per les quals no es poden prendre com a definitives les dades que publiquem en aquest apartat, així com el fet de què moltes de les construccions d'aquells anys es van fer al marge de l'administració, és a dir, sense demanar permisos d'obres, com veurem en el següent apartat. No obstant això, són dades valuoses que serveixen per fer una estimació del desenvolupament urbà del barri.

Taula 2: Llicències d'obres majors atorgades per l'Ajuntament de Santa Coloma 1919-1930 ²¹

Any	Núm. llicències totals	Núm. llicències Fondo
1919	186	-
1920	159	-
1921	264	5
1922	303	6
1923	318	17
1924	400	15
1925	285	20
1926	201	15
1927	368	12
1928	419	13
1929	535	2
1930	460	3

Només un parell de consideracions a partir de les dades del quadre. La primera relativa al conjunt de Santa Coloma: el nombre de permisos d'obres es va multiplicar gairebé per cinc en deu anys –del 1919 al 1929–, passant de 186 a 535, el que pot donar una idea de la demanda global d'habitatges. La segona referent al Fondo: des de 1923 i pràcticament fins al final de la dècada, el ritme d'atorgament de sol·licituds va ser intens, d'una dotzena o més, sent l'any 1925 el que registra més permisos (20), tot i ser el que menys expedients aprova al conjunt del municipi, 285.

²⁰ Es troben expedients sense nom del carrer, que apareix com a desconegut, o sense el número de l'habitatge, la qual cosa dificulta l'anàlisi de les dades.

²¹ Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Arxiu Municipal. S'han inclòs les sol·licituds relatives a projectes d'habitatges en carrers que, actualment, es trobarien al límit del barri tenint en compte la dispersió de construccions i la delimitació dels districtes en aquella època.

2.3. Les conseqüències d'un urbanisme deficitari

L'administració local va tenir un paper destacat en l'aparició del Fondo i la resta de nuclis de la perifèria. Els terrenys rústics van passar a ser edificables, gràcies a uns canvis de planejament que van beneficiar els grans propietaris i que van expulsar dels camps de conreu a molts camperols del poble. "Quan els amos de les terres (que no eren els camperols sinó senyors que no treballaven) se les comencen a vendre, despatxen els seus treballadors sense gaires compliments".²² L'adéu dels camps era l'adéu a la feina, però també l'inici de la mercantilització del sòl i de l'habitatge, fenòmens que tindrien el seu punt àlgid a partir de la segona meitat de segle.

Una conseqüència derivada d'aquesta política que podem definir d'especulativa va ser el creixement desordenat, i en alguns punts fins i tot suburbial, que va viure el Fondo. El barri neix als anys vint sense cap control²³ ni des de l'àmbit públic (absència de serveis, infraestructures, etc.) ni des de l'esfera privada. En realitat, com ho fa Santa Coloma en el seu conjunt, que "es va configurant com un municipi d'habitatges majoritàriament autoconstruïts amb materials de qualitat molt dolenta [...] carrers sense urbanitzar, sense aigua corrent, sense il·luminació, amb falta de serveis bàsics com escoles o farmàcies, un deficient servei de correus. Només la zona centre havia anat coneixent l'aparició del telèfon, alguns carrers amb clavegueram i llum elèctrica".²⁴

Tot i que el fenomen del que podem anomenar urbanisme irracional no és exclusiu del Fondo, en el seu cas particular sí es veu agreujat per l'orografia complicada, amb una riera que fa de barrera física i que se suma als camins costeruts, estrets i sovint bloquejats per construccions que apareixen de forma espontània barrant el pas. Passa el mateix al Raval i Santa Rosa, que comparteixen amb el Fondo els pendentos impossibles de la Serra d'en Mena i un parc d'habitatges incipient que en algunes zones concretes frega el barraquisme. La situació arribarà al límit amb l'arribada massiva d'immigrants a les dècades dels cinquanta i seixanta, però és important remarcar que l'inici del desastre urbanístic i la proliferació d'infrahabitatges és, pràcticament, als orígens del Fondo.

I és així perquè el relleu del terreny també va alterar l'assentament dels veïns en funció de les seves possibilitats econòmiques, atès que el preu del pam al barri podia ser el doble en funció de la ubicació. Gràcies als testimonis coneixem, per exemple, que al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer, al davant d'on ara s'aixeca el Mercat del Fondo, el terreny es va pagar a uns 35 cèntims el pam a finals dels anys vint. També que com més a la muntanya, menys serveis

²² CARBONELL, M. M.; FABÀ, A.; ROVIRA, J. (1988). Op. cit., p. 26.

²³ LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 37.

²⁴ OYÓN, J. L.; GALLARDO, J. J. (2004). Op. cit., p. 73.

i més precarietat, però també més econòmic. “Els meus avis van comprar un terreny al carrer de Flor i Cel, a la muntanya, a 10 cèntims el pam. Era un lloc més costerut i sense urbanitzar, però molt més barat que a prop de la riera, que el preu es disparava als 20 cèntims el pam. Si haguessin tingut diners, haurien construït a la part més plana del Fondo”, apunta la veïna Maria Climent.

2.3.1. Els primers infrahabitatges

Més enllà de l'orografia, l'edificació sense permís d'obra és el primer element que influirà en el creixement urbà del Fondo i condicionarà la seva idiosincràsia actual. El ple municipal tracta amb insistència aquest assumpte i, en nom de l'Ajuntament, es denuncia als propietaris dels solars que han construït els seus habitatges sense pagar les taxes corresponents. Malgrat que els casos se succeeixen arreu del municipi, el Fondo concentra una gran quantitat d'ells, atès que és una de les barriades en plena expansió. Serveixi com a exemple la denúncia que fa la Comissió de Foment l'abril de 1927 a un veí del Fondo per “haver construït una barraca al carrer de Wagner sense haver obtingut el corresponent permís d'aquesta Corporació i sense haver satisfet els *arbitrios*”.²⁵ Un cas gens anecdòtic: l'avis serà habitual en tota la dècada.

Que l'Ajuntament posés el focus sobre els petits propietaris, que fruit de la necessitat, es van veure abocats a construir un sostre de la manera més digna possible —a vegades, al marge de la llei— és com a mínim qüestionable. Encara més quan els grans terratinents que van fer negoci amb el trossejat del municipi tampoc no van complir amb els compromisos que havien subscrit amb la corporació a canvi que aquesta convertís en edificables els terrenys rurals. Les contrapartides contemplaven la urbanització dels carrers i els serveis bàsics en un termini de dos anys. Passat el període acordat, però, res no s'havia fet i l'Ajuntament va optar per reclamar-los-hi.²⁶

Un segon factor que va determinar l'entramat urbà del Fondo va ser la provisionalitat del parc d'habitatges. Joaquim Miralles, fill del Fondo, recorda que en temes d'habitatge, s'havien fet moltes “animalades”. “La gent arribava carregada amb trastos i els plantava al solar. Aixecava una paret de totxos provisional i d'amagatotis començava a alçar casa seva. Quan tenia l'habitacle a punt, tirava a terra la totxana. De la nit al dia, sorgien la majoria dels habitatges del barri”, assegura. Algunes d'aquestes cases són encara visibles, sobretot

²⁵ Acta Comissió Permanent de 13 d'abril de 1927. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

²⁶ L'Ajuntament va reclamar a Rosa Pons, Juan Gordi, Anselm de Riu, Francisco Salvatella, Banús Pedragosa i Cía, Juan Ferrer i J. Bartolí que complissin les condicions pactades. Amb Anselm de Riu fins i tot es va entrar amb litigis per aquest assumpte.

als carrers del Fondo Alt, a l'antic passatge de la Victòria²⁷ o al tram del carrer del Mas Marí a tocar del carrer del Rellotge. Així, mitjançant la tàctica del fet consumat, molts van convertir aquella primera barraca per desar-hi les eines de l'hort²⁸ en un habitatge definitiu.

La majoria de vegades, la provisionalitat i l'edificació al marge de la llei va anar acompanyada de l'ús de materials de molt baixa qualitat, un tema que l'Ajuntament va tractar al ple com ho faria amb la construcció irregular. A instàncies de la Comissió de Foment, la corporació municipal va fer crides reiterades als veïns que construïen habitatges al Fondo i a la resta del municipi amb fulles de llauna, filferros, canyes i espins per tal que els substituïssin per materials més sòlids. Una acta de la Comissió Permanent de l'abril de 1927, per exemple, obligava a un veí del carrer de Wagner que substituís "la coberta actual de cartró cuir" per una altra que donés "impressió de definitiva", que duplicués "l'envà actual amb què està construïda, arrebossant les parets exteriors" o que augmentés "l'alçada actual de l'edifici en les mesures" que li serien assenyalades per l'arquitecte municipal, entre d'altres requeriments.

El consistori també es va fer un fart d'avisar els veïns sobre la prohibició d'extraure sorra del Besòs per a la construcció d'habitatges, una pràctica que arribà a ser un negoci per als transportistes²⁹ del municipi i la manera d'aconseguir abaratir els costos de construcció per a la població que tot just s'instal·lava. L'avi d'Antoni Estellers va optar per aquest sistema per fer-se la casa, uns baixos al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer: "La casa on visc ara la va fer el meu avi. Comprava el ciment, però la sorra l'anava a buscar al riu. Amb unes caixes de fusta que li servien de motllos feia els blocs, que assecava al sol. Quan estaven secs, aixecava paret. Les bigues les va treure de l'empresa on treballava. Eren trossos de rail que va portar des del Poblenou al Fondo arrossegant-los al coll".

²⁷ Recentment, l'Ajuntament de Santa Coloma, a petició popular, ha canviat el nom del passatge, de reminiscències franquistes, pel de carrer de Julia Romera, en homenatge a l'activista llibertària. Nascuda a Mazarrón (Múrcia) el 1916, Romera va arribar a Santa Coloma amb cinc anys. Amb 14 va començar a treballar a la fàbrica Pañolerías Baró S.A. Provenint d'una família amb forta tradició anarquista, aviat s'afilià a la CNT. Durant la Guerra Civil, Romera va ser secretària de les Juventudes Libertarias i, posteriorment, membre de la Unión de Juventudes Antifascistas (UJA). Pocs mesos després d'acabar la guerra, va ser detinguda per la seva implicació amb el moviment llibertari i condemnada a reclusió perpètua. Encarcerada a la presó de Les Corts, on va patir maltractaments i vexacions, va morir de tuberculosi agreduda per les pal·lisses a la cel·la al setembre de 1941.

²⁸ CARBONELL, M. M.; FABÀ, A.; ROVIRA, J. (1988). Op. cit., p. 25.

²⁹ "Pels volts dels anys vint, era un negoci de transportistes extreure sorra de la llera del Besòs per a la construcció d'habitatges, tot i les queixes dels veïns del passeig de la Salzedera que patien per l'estructura de les cases", a: VALLVERDÚ, Maura (2005). *L'Abans. Santa Coloma de Gramenet. Recull Gràfic 1884-1965*. El Papiol: Editorial Efadós, p. 462.

2.3.2. El Fondo, molt lluny del poble

Mica en mica, el Fondo començava a expandir-se i a guanyar població, però encara estava lluny del centre del poble tant físicament com simbòlicament. De fet, “fins que no es va obrir el passeig de Llorenç Serra, que continuava amb la rambla de Sant Sebastià i seguia pel camí del Fondo, aquesta zona quedava bastant allunyada del poble”.³⁰ El barri estava totalment desposseït d'infraestructures bàsiques i serveis que quedaven circumscrits als voltants de la plaça de la Vila. Tampoc no es beneficiava de les tongades d'asfaltatge i construcció de voreres que a final dels anys vint va impulsar l'Ajuntament i que depenien de la proximitat al nucli de població.

Als anys trenta, el clavegueram només arribava a un centenar d'habitatges del municipi, el servei de recollida d'escombraries era insuficient per a una població que no feia altra cosa que créixer, calia un nou cementiri i un mercat d'abastaments i millorar les comunicacions amb les poblacions veïnes. A l'escassetat dels serveis, s'hi afegien els excessos i la manca d'escrúpols dels grans propietaris de terres que, per satisfer les seves ànsies especulatives, van desviar rieres, afavorint la venda de solars en ple pendent o en el curs natural dels torrents.

El Fondo era una d'aquestes barriades que s'estava aixecant entre desnivells i superfícies pedregoses, i on abundaven les carències, que per aquella època eren proporcionals a la distància que el separava del casc antic. La situació global de Santa Coloma era millorable, és cert, però al Fondo conflüen molts factors —la composició social de la seva població, la ubicació, l'orografia, etc.— que el convertien en un nucli deficitari dels serveis mínims necessaris per a una vida digna.

No disposava de xarxa elèctrica i l'enllumenat el proporcionaven quatre bombetes repartides per tot el barri que eren insuficients. Tampoc no hi havia xarxa de clavegueram i les aigües brutes corrien muntanya avall, doncs la pràctica totalitat dels habitatges no tenien lavabo. La riera de Can Jané, que dividia el Fondo, era un fangal vermellós amb la caiguda de quatre gotes. No hi havia cap vial asfaltat al barri i trigarien molts anys en aconseguir-se. Joaquim Miralles, com la resta de nens de l'època, s'entretenia creuant la riera. Així ho explica: “Quan plovia era un riu que partia el barri en dos. Els nens jugàvem a traspasar-la. Agafàvem una canya i com si fos una perxa d'atletisme, la creuàvem. Hi vaig caure mil vegades”.

³⁰ *Ibidem*, p. 598.

La riera —que agafava el nom de la masia de Can Jané situada a tocar de la Torre Balldovina— travessava de punta a punta el Fondo i desembocava al Besòs després de recórrer una mica més d'un quilòmetre. El tram que discorria pel barri era descobert i en alguns punts es podia arribar al metre de fondària. En altres zones s'havien fet camins improvisats a còpia de passar un dia rere l'altre.

Al tram de la riera que transcorria pel Fondo només existien dues passeres més o menys permanents. La primera es va situar al carrer de Beethoven a tocar de Mossèn Jacint Verdaguer amb la intenció de salvar l'anomenada “riera Sistrells”. La seva construcció va ser mèrit d'un grup de veïns del barri que l'any 1929 van sol·licitar a l'Ajuntament el permís per instal·lar-hi un pont que facilités el pas d'una banda a l'altra. L'acta de la Comissió Permanent³¹ recull l'acord de la Comissió de Foment sobre això i els termes amb els quals s'executaria. En aquest sentit, destaca la contribució, per part dels veïns, d'una quantitat de 398 pessetes. La manca de referències a la citada “riera Sistrells” i el relat proporcionat pels testimonis orals ens fa deduir que es tractava d'un torrent que s'ajuntava amb la riera de Can Jané.

La segona passera es va construir al límit del barri, al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer i seguint el mateix procediment, és a dir, a través de la iniciativa privada dels veïns d'aquest carrer i els del carrer del Doctor Pagès. Tot i que a l'acta de la Comissió Permanent on es va dirimir l'assumpte no apareix cap quantitat econòmica, sí es recull explícitament la construcció d'un pont per part de la brigada municipal “previ ingrés a la Caixa municipal de la subvenció oferta pels signants de la instància”³², la qual cosa ens demostra que els sol·licitants van contribuir a la seva construcció.

3. La nova realitat econòmica i social

3.1. L'encaix del veïnat

L'arribada dels primers veïns al Fondo va ser constant però moderada; no va provocar el terrabastall que causà la immigració dels cinquanta i seixanta, que per quantitat, va desbordar el barri i el municipi en el seu conjunt. A principis de segle, el Fondo s'estava configurant i el veïnat, obrer i majoritàriament forà, s'instal·lava allà on li permetia la butxaca.

No es pot parlar, per tant, de procés d'integració, donat que la composició social del barri va ser pràcticament homogènia. En aquella època, els catalans i els no catalans “van compartir barris, carrers, tabernes, llocs de treball i d'oci. No és d'estranyar, per tant, que aquest contacte físic facilités, a mig i llarg

³¹ Acta de la Comissió Permanent de 18 de setembre de 1929. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

³² Acta de la Comissió Permanent de 20 de març de 1929. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

La barriada del Fondo (1923-1925). Fotografia de Josep Maria Palanques.

termini, el procés d'integració a Catalunya als immigrants d'altres regions. No s'observa, en el cas de Santa Coloma i per aquestes dates, l'existència de borses d'immigrants exclusivament no catalanes, a diferència del que succeirà a les onades migratòries dels anys seixanta del segle xx".³³ Els primers immigrants amb l'escassa població autòctona van interactuar sense gaires problemes.

Aquesta uniformitat, però, no va dissipar la percepció generalitzada sobre la imatge negativa que el Fondo projectava entre els habitants del poble de Santa Coloma. Històricament, la relació entre el centre i la perifèria ha estat desigual i, malgrat que des de la recuperació de la democràcia les polítiques públiques han tendit a afavorir els barris tradicionalment més castigats, el Fondo no ha aconseguit desempallegar-se de l'estigma de "barri de segona" —en paraules de Joaquim Miralles— que es va *guanyar* injustament a les primeries del segle. Maria Climent fa servir una anècdota per referir-se a aquesta mena d'estigmatització: "A les Germanes Dominiques, on vaig estudiar, les nenes del Fondo estàvem una mica discriminades. Del barri, hi anàvem 2 o 3 i les companyes, filles del poble, es referien a nosaltres com 'les de la terra vermella'".

³³ OYÓN, J. L.; GALLARDO, J. J. (2004). Op. cit., p. 89.

És obvi que la percepció, en qualitat de subjectiva, varia en funció de l'experiència personal de cadascú, però en el cas del Fondo hi ha evidències que poden explicar el perquè d'aquest sentiment. Un dels antics veïns del barri resumia els motius en una entrevista publicada a la històrica *Gramma*: “El poble mirava molt malament la gent de la perifèria. En especial el Fondo sempre ha tingut molt mala fama. I la veritat és que aquí mai ha passat res. El que passa és que hem estat urbanísticament molt oblidats: sense carrers, sense llum. De nit, imposava venir aquí”.³⁴ Els efectes d'un urbanisme espontani, juntament amb la falta de responsabilitat dels diversos consistoris, va contribuir a generar la mala premsa que ha acompanyat el Fondo.

No obstant això, el sentiment de pertinença va ser molt sòlid des dels inicis, fet que demostra el sorgiment d'una entitat com El Povernir del Fondo, com veurem més endavant o el fet que els descendents de molts d'aquests primers veïns no s'hagin mogut del barri tot i haver tingut l'oportunitat. És el cas de Joaquim Miralles, qui assegura, contundent: “Vaig néixer al carrer de Beethoven i em vaig mudar al carrer del Rellotge. Mai em mouria del Fondo”.

No deixa de ser curiós que la crítica que fan els veïns i les veïnes del Fondo sobre la imatge negativa que es té d'ells fora del barri fos compartida per algun membre de l'Ajuntament en referència a les informacions que la premsa de l'època publicava a aquelles alçades sobre Santa Coloma. L'estigma cap al municipi era ja evident, segons van denunciar públicament alguns membres del consistori l'estiu de 1933, quan es van queixar de la imatge negativa que vinculava Santa Coloma amb la “mala gent”, la qual cosa estava espantant els estiuejants que es plantejaven no tornar.³⁵

3.2. Vida quotidiana

3.2.1. La terra, font d'ingressos

L'agricultura i la ramaderia de subsistència van ser fins ben entrada la segona meitat del segle xx la principal font d'abastiment d'aliments dels colomencs. Al barri del Fondo, com a la resta de la perifèria del municipi, abundaven les cases de planta baixa amb hort, un bocí de terra a tocar de l'habitatge on les famílies conreaven tot tipus d'hortalisses, verdures i fruites, com les famoses maduixes, amb què s'alimentaven. “Conec totes les plantes gràcies a l'hort de la meua iaia. Hi conreava de tot: tomàquets, patates, albergínies, mongetes... En aquella època, tothom cultivava”, explica la veïna Maria Climent.

³⁴ SAYRACH, Jaume (1969, abril). “Entrevista con el Sr. Moll, viejo testigo del Fondo”. *Gramma*, núm. 4, p. 11.

³⁵ Acta del ple de 28 de juny de 1933. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

Lleteria de la família Pons, ubicada al carrer del Doctor Pagès.

La cria i la cura del bestiar també ocupaven un lloc destacat en la rutina dels colomencs. La ramaderia casolana no només servia per abastir de productes les famílies; en alguns casos, també per “fer negoci i augmentar el pressupost de l’economia”³⁶ domèstica. La venda de carn, ous, llet i fins i tot conills i caps de bestiar, com ovelles, cabres i porcs va ser una font d’ingressos destacada per a molts ciutadans “ja que cada setmana se’n podia treure beneficis”.³⁷

3.2.2. Primeres botigues

Un matrimoni que va fer de la cria i la venda de bestiar la seva activitat econòmica fou el format per Josep Pons i per l’Antònia Tuset, que pels volts de 1930 va obrir al carrer del Doctor Pagès una vaqueria i una de les dues lleteries que acabaria tenint el Fondo. La parella era originària de Lleida i es va establir al barri l’any 1929, atreta per “la salut i els aires purs del Fondo”, com explica Josep Maria López Pons, nét del matrimoni. La lleteria de *Ca la guapa* –com popularment se li va acabar coneixent– va estar en funcionament fins als anys setanta al comandament de les dues filles del matrimoni, la Teresina i l’As-

³⁶ VALLVERDÚ, M. (2005). Op. cit., p. 517.

³⁷ Ibidem.

Vaqueria de la família Pons.

sumpció. La família acabaria disposant de naus al barri per encabir el centenar de vaques que van arribar a tenir i terrenys als afores del poble, en concret a Can Zam, on conreaven l'alfals per alimentar el bestiar.

La lleteria i la vaqueria de *Ca la guapa* va ser un dels primers negocis que va obrir les portes al Fondo. L'absència de recomptes municipals sobre les sol·licituds d'obertura de botigues o comerços fins als anys seixanta impedeix elaborar un registre contrastat de la transformació econòmica que el Fondo experimentà durant les primeres dècades del segle xx, la qual cosa ens obliga a donar per bones les informacions dels testimonis orals. Cal recordar, que l'agricultura i la ramaderia de subsidència de la qual hem parlat a l'inici d'aquest apartat condicionarà, com a mínim aquests primers anys, el nombre i la tipologia dels comerços.

Preguntats sobre els negocis que van iniciar la seva activitat durant els anys trenta, el veïns més antics del barri identifiquen dos forns de pa —un que estaria situat al passatge d'Irlanda i un altre al carrer del Doctor Pagès—, dues lleteries —la citada, al carrer del Doctor Pagès i una altra a l'actual rambla del Fondo— i una botigueta de queviures, situada al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer.

3.2.3. El burot del carrer del Rellotge

El carrer del Rellotge ha estat, des dels orígens de la barriada del Fondo, una de les vies d'entrada a Santa Coloma per la Serra d'en Mena. La muntanya de terra roja ha fet de frontera física i administrativa entre el municipi i la veïna Badalona, tot i que durant les primeres dècades del segle xx, del dens tapís urbà actual no hi havia ni rastre. Sí estava definit ja el carrer del Rellotge, que per la seva situació geogràfica i el fet de ser un dels nexes de comunicació d'entrada al poble, es va convertir en un lloc estratègic de pas de mercaderies.

En compliment del control que exigia l'Estat per l'entrada i la sortida de queviures del municipi, que determinà el *Reglamento y tarifas para la administración y cobranza del impuesto de consumos de 30 de agosto de 1896*, es va instal·lar a l'extrem més alt del carrer del Rellotge un burot. Era una barraca petita construïda de fusta, situada al límit del barri de La Salut de Badalona i el del Fondo de Santa Coloma i que servia per vigilar el trànsit de mercaderies d'un municipi a un altre. Estava oberta des de la sortida del sol fins a la posta. “El burot sortia de la barraca i et registrava. En funció del que duies pagaves més o menys”, recorda Joaquim Miralles. No existeix bibliografia sobre la data exacta de l'entrada en funcionament del burot del Fondo, però els testimonis orals l'identifiquen ja als anys trenta, tot i que podia ser anterior.

El burot era en realitat una mena de duana, una oficina de recaptació de l'impost sobre els comestibles i altres productes que s'introdueixen a Santa Coloma i que les ordenances municipals revisaven anualment. Era atès per un funcionari vestit de blau amb una gorra que es cuidava de cobrar els *arbitrios* corresponents al tipus de mercaderia segons el disposat en la normativa. No s'ha pogut trobar el valor d'aquest impost, però alguns testimonis orals, com la Maria Climent o el Joaquim Miralles, apunten que el peatge dels carros aniria entre el mig cèntim i el cèntim de pesseta.

Els productes afectats pels impostos eren els cereals, els llegums, l'oli d'oliva, els vins i licors, les carns tant fresques com embotides, els peixos i la pesca salada, els animals (gallines, ovelles, conills, etc.), a més del carbó i el petroli. La caseta feia alhora la funció de control sanitari de tots els aliments que entraven i es venien al municipi. De fet, el nom oficial del burot –fielato en castellà– era *estación sanitaria de abastos*. El terme fielato procedeix de les agulles de la balança romana que s'emprava per a pesar els productes.³⁸

³⁸ TERÁN REYES, Francisco Javier (2012). “Las cartillas de racionamiento, los fielatos y el estraperlo”. *Aljarranda: revista de estudios tarifeños*, núm. 86, p. 10-19.

El burot va ser un mecanisme de recaptació d'impostos molt important per al manteniment de les arquitectures municipals en general i per a la hisenda colomenca en particular, però alhora un sistema absolutament impopular que ciutadans i comerciants es van esforçar en esquivar. Maria Teresa Castellví, veïna del barri i propietària d'una tintoreria ubicada al carrer del Rellotge fins al 2007, explica una anècdota que resumeix a la perfecció l'aversion cap aquest mecanisme de recaptació: "Sempre he sentit dir que un veí del barri, a qui el burot va impedir passar una ampolla de vi, la va beure de cop per evitar pagar el peatge".

Durant l'època de l'estraperlo i les cartilles de racionament, en plena postguerra, els burots van exercir una vigilància fèrria per evitar que vianants i passants introduïssin a Santa Coloma productes de manera il·legal. "Sempre duien un punxó llarg que introduïen violentament dins les sàrries, per veure el que s'hi duia i per si hi havia res amagat".³⁹

La tasca del recaptador d'impostos també va donar lloc a expressions col·loquials, com la que recorda Maria Climent. "Quan hi havia algú que estava xafardejant, la meua mare deia: 'sembles un burot', per allò de què sempre estava vigilant". El sistema de recaptació d'impostos va sobreviure fins a l'any 1962, quan es va suprimir la llei de reforma de les hisendes locals.

3.3. La figura de l'alcalde de barri

Una de les conseqüències administratives del naixement i el creixement demogràfic que la perifèria de Santa Coloma va viure a partir dels anys vint va ser el nomenament dels alcaldes de barri. Eren representants municipals que l'Ajuntament assignava a cadascuna de les barriades que s'havien anat configurant dins el terme municipal. La tasca d'aquesta figura, que té els seus orígens a l'època de Carlos III⁴⁰, era controlar i gestionar el dia a dia de la població que s'havia instal·lat als nuclis dels afores del poble.

L'any 1925, la corporació va nomenar Vicenç Vinyals alcalde del barri del Fondo, un càrrec del qual ja disposaven altres nuclis de població que havien sorgit amb anterioritat, com les barriades de San Andrés i l'Arrabal.⁴¹ A més de Vinyals, es va assignar Eleuterio Gutiérrez alcalde de barri de la barriada del Cementerio i Alberto Herrera, de la de Regadío. Vinyals va dimitir per motius de salut el 23

³⁹ DIONÍS i PIQUERO, Cristina (1998, desembre). "Oficis artesanals". *Carrer dels Arbres*, 3a època, núm. 9, p. 31-44.

⁴⁰ GUERRERO TORRES, Antonio (2001). "Reformas de la administración local en el reinado de Carlos III". *Laberinto*, núm. 5, p. 1-7.

⁴¹ Juan Fusté va ser nomenat alcalde de la barriada d'Arrabal i Juan Feliubadalós Ors de la de San Andrés el 8 de gener de 1918 (Llibre 1 Caixa L25).

d'abril de 1927. El càrrec d'alcalde de barri va continuar existint com a tal fins a la recuperació de la democràcia. Al segon capítol d'aquest treball es donarà compte dels alcaldes de barris del Fondo durant l'etapa franquista.

4. República i Guerra Civil al Fondo

4.1. El primer associacionisme: el Porvenir del Fondo

Santa Coloma havia experimentat un cert impuls social i cultural arran de la proclamació de la Segona República. De fet, des de començaments de la dècada dels trenta, la ciutat havia assistit al naixement de diverses associacions i entitats vinculades a la configuració dels barris de la perifèria. D'aquella època és, per exemple, el Porvenir del Fondo, l'associació "amb fins instructius i benèfics"⁴² que va començar a caminar l'històric 14 d'abril de 1931.

El context d'aleshores va afavorir la creació de llaços de convivència entre els primers immigrants que s'establiren al Fondo. El seu origen humil i les perspectives de futur en un barri encara tranquil i relativament poc poblat van propiciar el contacte entre el veïnat. Tothom es coneixia i tothom s'ajudava. Fruit d'aquesta relació propera i de les inquietuds que compartien les famílies va sorgir el Porvenir.

L'associació va néixer de la iniciativa d'un grup de veïns i veïnes que volien impulsar les festes al barri. José M. Palanques, originari de l'Aragó i un dels primers que es va establir al barri, va ser l'encarregat de dibuixar l'escut de l'entitat, que estava format per un "llibre obert, una enclusa i un colom".⁴³ Dins de l'associació es creà la secció coral el Pensament del Fondo.⁴⁴

La seu de l'entitat es va establir en un local del carrer de Wagner, el mateix que ara ocupa el Centre Cívic del Fondo i on durant l'època franquista s'hi va ubicar l'escola nacional. Per una acta del ple del 17 de juny de 1931, tres mesos després d'haver iniciat la seva activitat, coneixem que el Porvenir havia demanat una subvenció a l'Ajuntament per sufragar la creació del seu edifici social. La corporació va rebutjar la petició i, a través de la Comissió d'Hisenda, va instar els seus socis a demanar "assistència a l'Ajuntament" per fomentar la cultura un cop l'associació tingués un edifici propi. Tenint en compte aquesta informació, es podria deduir que l'entitat va començar a funcionar en un local provisional, circumstància que no s'ha pogut confirmar.

⁴² Acta del ple de 17 de juny de 1931. Ajuntament de Santa Coloma.

⁴³ SAYRACH, Jaume P. (2002). *En el Fondo. Parroquia de Sant Joan Baptista (Santa Coloma de Gramenet)*. 1965-1979. Santa Coloma de Gramenet: Edicions Fòrum-Grama, p. 22.

⁴⁴ VALLVERDÚ, M. (2005). Op. cit., p. 599

El Porvenir del Fondo es va convertir en una institució que es va implicar en els assumptes ciutadans del moment, tant del barri com dels que afectaven la resta del municipi. Un tema destacat en aquell moment a la ciutat tenia a veure amb la construcció del mercat Sagarra i la tria del solar, una tasca delicada si tenim en compte que es contemplaven cinc possibles ubicacions.⁴⁵ L'aposta del Porvenir era una parcel·la de terreny propietat dels Banús, ubicada al carrer Ignasi Iglesias amb la prolongació del carrer de Sant Silvestre i la rambla de Sant Sebastià, una opció que va acabar sent rebutjada.

Però més enllà de prendre part en les decisions que afectaven la ciutadania de Santa Coloma, l'entitat va esdevenir un altaveu per a les reivindicacions del barri. Una de les demandes més reiterades de l'associació va ser l'educació i la petició de dotar el barri d'una escola, una mesura que era urgent si es volia acabar amb la imatge de "la mainada abandonada al carrer".⁴⁶ Pel que es desprèn de les actes dels plens d'aquells anys es dedueix que en aquell moment societats com les del Porvenir, que existien en altres barriades del municipi —com la Sociedad Coral La Juventud del Arrabal, per exemple—, feien d'escola.

En el cas del Porvenir, l'entitat era centre educatiu de dilluns a divendres i local de reunions i festes durant els caps de setmana. No devia ser una formació oficial, atès que l'associació tenia la intenció de formalitzar l'activitat del centre educatiu amb la incorporació d'una mestra, el salari de la qual esperava satisfer amb una subvenció de l'Ajuntament. Finalment i després d'unes quantes peticions, el ple va acordar nomenar amb caràcter interí a Emili Blasco per cuidar i encarregar-se de l'escola mixta de la societat amb un sou mensual de 175 pessetes⁴⁷. L'entitat va funcionar fins al final de la Guerra Civil.

4.2. El Fondo en guerra

A diferència d'altres municipis amb teixit industrial, com ara Barcelona o la veïna Badalona, Santa Coloma no va ser objectiu directe de les tropes franquistes. Això, no obstant, no va impedir que la ciutat patís les conseqüències de la Guerra Civil. D'aquest episodi n'ha parlat àmpliament i molt bé el grup d'història local José Berruezo, editor de la revista *Ágora*. Bona part de les referències bibliogràfiques que apareixen en aquest apartat provenen dels seus articles i llibres. Cal aclarir, també, que la intenció d'aquest capítol no és explicar el conflicte amb profunditat, sinó parar atenció als episodis o records amb més repercussió per al barri del Fondo.

⁴⁵ PAGE, Esther (1997). "La creación del mercado Sagarra". *Ágora*, vol. 2, p.12.

⁴⁶ Acta del ple de 12 d'abril de 1933. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

⁴⁷ Acta del ple de 26 de maig de 1933. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

Com a Barcelona, a Santa Coloma també va ser la CNT qui va aturar l'aixecament militar i va fer-se amb el control el 19 de juliol de 1936. El sindicat anarquista tenia una forta presència a les barriades, on vivia la gran majoria d'obrers i jornalers. Al Fondo, per exemple, la militància cenetista arribava al 9%.⁴⁸ “Duien barretina i un fusell a la mà. Un parell de vegades van venir a casa i van endur-se les gallines que teníem. També es feien amb matalassos, roba... tot era per a l'*ejército*”, explica Gabino Colom, que tenia cinc anys quan va esclatar la guerra.

Durant els tres anys de conflicte, no va anar a escola. Diu que de tant en tant sonava la sirena i volia dir que l'aviació italiana sobrevolava el cel carregada de bombes. “Li deien la *pava*”, comenta. Santa Coloma va patir cinc bombardejos: el 13 de març, el 29 de maig i el 15 de juliol de 1937 i el 5 de juliol i l'1 de novembre de 1938,⁴⁹ i va causar alguns morts i molts desperfectes. Colom recorda que una bomba va enganxar una casa petita ubicada al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer amb Magallanes, coneguda a partir de llavors com la *casa rota*. Aquell solar amb runes va ser, temps després, espai de jocs per a la canalla i un abocador il·legal d'escombraries.

“Quan se sentia la sirena —continua Colom—, tothom s'esverava i s'afanyava en amagar-se al refugi més proper”. Era responsabilitat municipal la defensa de la població, primer a través del Consejo Municipal i a partir de novembre de 1937 de la Junta Local de Defensa Pasiva.⁵⁰ L'Ajuntament, amb la Creu Roja, va instal·lar diversos llocs de socors⁵¹ per atendre la població i va fer construir alguns refugis. A Santa Coloma se n'han comptabilitzat uns 150,⁵² uns quants impulsats per l'Ajuntament i d'altres construïts pel mateix veïnat.⁵³

Al Fondo, s'han documentat refugis als carrers del Rellotge, Massenet i Beethoven. Colom i altres fonts n'identifiquen un parell més com a mínim, xifra que podria ser més elevada, tenint en compte que la gran majoria d'ells es van construir a iniciativa privada i sovint sense comunicar-ho a les autoritats municipals.⁵⁴ “Al costat de casa, al carrer de Mozart amb Liszt, n'hi havia un. El van fer els homes i fills grans a pic i pala i les dones retiraven la terra amb els cabassos. Al final del refugi, hi havia un pou que donava a la part de dalt i que s'havia obert per poder sortir en el cas que alguna vegada una bomba obstaculitzés l'entrada”, explica el veí. Segons relata, el refugi tenia llum, l'alçada d'una persona i seients als costats per seure-hi.

⁴⁸ OYÓN, J. L.; GALLARDO, J. J. (2004). Ob. cit., p. 354.

⁴⁹ GALLARDO, Juan José; MÁRQUEZ, José Manuel (1997). *Revolución y guerra en Gramenet del Besòs (1936-1939)*. Barcelona: Grupo de Estudios Históricos Gramenet del Besòs, p. 140 i següents.

⁵⁰ Ibidem p. 145.

⁵¹ AHSCG, lligall 87, Oficis de la Creu Roja de Santa Coloma de Gramenet, dies 15 i 25 de febrer de 1937.

⁵² GALLARDO, J. J.; MÁRQUEZ, J. M. (1997). Op. cit., p. 145.

⁵³ Ibidem, p. 147.

⁵⁴ Ibidem, p. 145.

L'Elena Monterde va descobrir sent una nena que el forat que el pare va tapiar un bon dia havia servit, en el passat, de refugi per a la família. Monterde va néixer al Fondo l'any 1948 en plena postguerra. En concret, a la casa del carrer de Wagner que l'àvia murciana havia demanat aixecar a principis del segle xx. "S'hi accedia per casa, però donava al carrer del darrere, a l'actual passatge de Beethoven. Pel que em van dir, sempre havia estat una mica *disfressat*. De fet, ningú no sabia de la seva existència, tret de la família i no es podia veure des d'altres cases", comenta.

Amb la mateixa discreció i durant una temporada, aquell refugi va amagar dos joves. Monterde no sap si eren del barri ni si aquest fet es va produir durant o després de la guerra, però sí que quan van fugir, l'àvia els va acompanyar amb un llum d'oli fins al barri de Lloreda de Badalona, jugant-s'hi la vida. "Si l'haguessin enxampat, l'haurien matat".

CAMINO
FONDO

PLAZA
ANARQUISTA

ANARCHIST
FORUM
TAMBIEN
SECRETARIA

UNIDO
UN BA

UNIDO
UN BA
TAMBIEN
SECRETARIA

LA
MAYOR
DE
TRABAJO
SERA
DE EL
MIS
O
SER
CNT-

Fotografía de F. Montenegro.

Allau 2 migratòria, especulació i caos urbanístic

En dues dècades, del 1950 al 1970, el Fondo va experimentar un creixement demogràfic que va superar totes les previsions. L'èxode del camp cap als nuclis industrials va desbordar els barris perifèrics com el del Fondo, que van digerir amb dificultats l'arribada massiva d'immigrants procedents del sud d'Espanya. L'allau migratòria, l'absència de planificació municipal i la fal·lera especulativa de promotors immobiliaris van fer del Fondo el paradigma de barri suburbial.

1. El Fondo es desborda

1.1. Segona immigració: xifres de vertigen

Més de 100.000 persones en dues dècades. Santa Coloma va assolir xifres demogràfiques de rècord entre 1955 i 1975 i les barriades de la perifèria, que havien sorgit precisament com a conseqüència dels fluxos migratoris dels anys vint, van ser els principals focus de recepció dels nous veïns. El Fondo es convertí en un dels nuclis més densament poblats del municipi i un paradigma del suburbi en què es va acabar convertint Santa Coloma.⁵⁵

Alguns càlculs van situar en 25.000⁵⁶ els habitants del barri a la dècada dels seixanta. Un número, que donades les dimensions i les característiques urbanístiques i socials del Fondo, va ser difícil de digerir. Carrers sense asfaltar, manca de serveis bàsics i deficiències de tot tipus van esborrar les arrels agrícoles del barri. En el conjunt de Santa Coloma el pic de població es va experimentar l'any 1978, amb 142.880 habitants censats, però les xifres reals situaven la població en 160.000.⁵⁷

Un cop més, aquest creixement va venir de la mà de la immigració interior i, com als anys vint, estava vinculat al factor econòmic. Si l'allau demogràfica del 29 va estar motivada per l'Exposició Universal, aquesta segona era culpa de la fam.⁵⁸ Els camperols del sud d'Espanya –sobretot, però no exclusivament– abandonaven els seus llocs d'origen i es dirigien a les grans ciutats on concentraven les seves esperances d'aconseguir unes condicions de vida més dignes. Al reclam hi havia contribuït el mateix règim de Franco que, un cop superada l'etapa de postguerra i autarquia, havia començat a desplegar polítiques econòmiques aperturistes. Les zones industrials, com l'Àrea Metropolitana de Barcelona, revifaven amb el *desarrollismo*. La capital catalana donava feina als novinguts i Santa Coloma i el Fondo, un sostre on viure.

“Igual que ara veiem un grup de xinesos amb maletes i pensem que acaben d'aterrar, abans era d'andalusos. Cada dia n'arribaven de nous, al barri. Te'ls miraves i deies: 'uns altres que venen'”, relata Antoni Estellers, fill del Fondo.

⁵⁵ El mateix fenomen es donà en altres barris de la perifèria de Barcelona i municipis propers, com ara els de Llefia o La Salut a Badalona, Torrasa a l'Hospitalet...

⁵⁶ LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 86.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ CANDEL, Paco (2014). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62, p. 149.

Panoràmica del barri del Fondo anys setanta. Fotografia de Pedro Madueño.

La majoria havia recorregut de punta a punta la península amb el *Sevillano*, aquell mític tren que va traslladar cap a Barcelona i rodalies milers d'immigrants del sud. El *Botejara* procedia d'Extremadura i el *Shangai*, de Galícia. En canvi, per aquells que l'havien d'agafar, tots ells, amb independència de la procedència, eren el *Catalán*.⁵⁹ Manuel Verdugo, sevillà establert al Fondo, va pagar 375 pessetes el febrer de 1957 per arribar a la capital catalana. L'acompanyava el seu germà gran. "Els pares ens van donar 1.000 pessetes i 750 ens les vam gastar per als bitllets", recorda.

Se n'ha escrit molt sobre la ruta de l'esperança. Un periple de 24 hores, entre maletes de fusta o cartró —en la seva versió més modesta— que en el millor dels casos finalitzava a l'estació de França de Barcelona. Si la sort no acompanyava, es podia acabar al Palau de les Missions⁶⁰, que fins l'any 1957 va fer de centre de retenció d'immigrants. Quan n'hi havia prou per omplir un tren, els

⁵⁹ SERRA, Catalina. "Bitllet a la història d'El Sevillano" [en línia]. Ara (16 març 2014). <http://www.ara.cat/premium/tema_del_dia/Bitllet-historia-dEl-sevillano_0_1102689796.html> [Consulta: 25 febrer 2016].

⁶⁰ El Palau de les Missions era un edifici situat a la muntanya de Montjuïc. Les persones que arribaven a Barcelona d'altres indrets i no podien acreditar domicili estable ni feina a la ciutat eren enviats al centre. Els retenien, se'ls aplicava la Ley de vagos y maleantes i, amb el temps, se'ls deportava als llocs d'origen.

Barraca al Fondo.

tornaven a casa seva. Durant tota la dècada dels cinquanta, la possibilitat d'expulsió va formar part del panorama que caracteritzava l'arribada d'immigrants. Es calcula que en el període que va de 1952 a 1957 van ser retornats als seus llocs d'origen 15.000 persones.⁶¹ El règim canvià d'estratègia a partir dels anys seixanta, en veure que el procés migratori era imparable i irreversible.⁶²

La por a ser retornats a Villanueva del Río y Minas (Sevilla) va acompanyar els pares de Carmen Gómez, *Carmelita*, molt temps després d'instal·lar-se a Barcelona per les dificultats de trobar un sostre. "Vam trigar dos dies en aconseguir un allotjament perquè els amos de les pensions eren reticents a rellogar habitacions a famílies amb nens petits com jo", explica.

⁶¹ BOJ, Imma (2003). *La represión de la inmigración en la Barcelona franquista: el pabellón de las misiones* [tesina de màster, Barcelona]. Citat a: CUESTA GÓMEZ, José Miguel (2015). *El moviment veïnal en el Barcelonès Nord (1954-1987)* [tesi doctoral]. Universitat Autònoma de Barcelona, p. 87.

⁶² MARÍ I CORBERA, Martí. "La fàbrica, el barri, la ciutat i el país. La integració dels immigrants a Catalunya sota el franquisme". A: FONT AGULLÓ, Jordi (dir.) (2007). *Història i memòria: el franquisme i els seus efectes als països catalans*. Universitat de València: Sueca, p. 276.

El problema de l'habitatge i els seus efectes, del que parlarem abastament al llarg d'aquest capítol, va ser el primer i més greu al qual van haver de fer front els immigrants que van aterrar al Fondo i a la resta de la ciutat. Per assegurar-s'hi un sostre i no acabar en un vagó de camí a Andalusia es necessitava un contracte laboral o tenir família ja instal·lada a Barcelona. Si el contracte havia finalitzat, es justificava l'estada de la persona en qüestió a Catalunya amb un certificat, que signava el cap i un càrrec de la policia.⁶³

1.2. Un gran contingent de mà d'obra

Al barri del Fondo van arribar famílies amb nens petits, però també molts homes joves en edat d'incorporar-se al mercat laboral. Camperols de baix nivell educatiu que incrementaven les bosses de mà d'obra barata que necessitaven les fàbriques dels barris industrials barcelonins, com el Poblenou, Sants o la Sagrera. Només una dada que, tot i no ser de Santa Coloma, pot ser significativa: a la ciutat de Barcelona l'any 1957, el 56 % dels immigrants arribats tenien entre 16 i 35 anys.⁶⁴

Si durant la primera immigració, el Fondo va exercir principalment la funció de barri dormitori —en realitat, com tota Santa Coloma—, les dècades posteriors als cinquanta aquesta situació va ser encara més evident. El municipi, que s'havia dedicat quasi exclusivament a l'agricultura fins a la dècada dels trenta, mai va tenir capacitat real de desenvolupar-se industrialment ni d'absorbir amb recursos propis la mà d'obra que disposava. Encara menys quan el municipi es va vendre els terrenys del marge dret del Besòs, on es podia haver desenvolupat un nucli industrial.

Els obrers del Fondo enfilaven el pont vell de Santa Coloma cap a les fàbriques de Sant Andreu o altres àrees fabrils de Barcelona. Malgrat que entre 1950 i 1970 el nombre de petites indústries a la ciutat va experimentar un augment destacable, de 380, no van ser suficients per cobrir l'oferta de mà d'obra. Als anys setanta, els treballadors actius a la ciutat s'apropaven als 46.000.⁶⁵

El sector secundari va ocupar una gran part d'aquells camperols reconvertits en obrers. Les fàbriques i una indústria en plena expansió, com la de la construcció, van donar feina a milers d'homes que procedien del camp andalús. Un "canvi brusc" —en paraules de Jaume P. Sayrach—, que va fer del Fondo un

⁶³ Vegeu els Annexos.

⁶⁴ MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, José Manuel (1997). "Especulación y suelo urbano en Santa Coloma de Gramenet". *Ágora*, vol. 2, p. 67-87.

⁶⁵ LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 50.

Tintoreria de la Maria Teresa Castellví, al carrer del Rellotge, l'any 1962.

barri popular i pobre. “Venien d’una Andalusia on manava *el señorito, el cura y el Guardia Civil* i passaven a un món radicalment oposat, però semblant en pobresa”, afirma el que fora capellà de l’església de Sant Joan Baptista.

1.3. Un barri humil i andalús

“Amb 8 anys ja feia la meua vida sense voler. Veia els meus pares cada quinze dies, perquè vivia al *cortijo* cuidant les ovelles. Sense feina estable i treballant a canvi del menjar vaig decidir provar sort a Barcelona”, relata Julián Jiménez, nascut a Valdepeñas (Jaén) i veí del Fondo des de 1956. La província de la qual és originari va ser la que més va contribuir a fer créixer Santa Coloma⁶⁶ en la dècada dels seixanta. De fet, als primers llocs en el rànquing de procedències dels veïns del Fondo d’aquella època trobem Huelma (Jaén) i Cabra (Còrdova), que han acabat sent municipis agermanats amb Santa Coloma.

⁶⁶ LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 88. Inclou un llistat amb la procedència dels habitants de Santa Coloma l’any 1969, per províncies. L’ordre és el següent: Jaén, Còrdova, Sevilla, Granada, Màlaga i Almeria.

Potser Julián Jiménez mai va imaginar la colònia de paisans que acabaria aterrant a la ciutat del marge esquerre del Besòs. L'efecte crida hi va tenir molt a veure. Maria Teresa Castellví, que durant 49 anys va regentar una tintoreria al carrer del Rellotge, explica com venien aquells immigrants que buscaven, per aquest ordre, un sostre i una feina. “Venia un noi i quan s'establitzava una mica, portava els pares, germans i altres parents del *pueblo*”. El resultat d'aquesta dinàmica va donar peu a situacions curioses com la de comunitats de veïns senceres ocupades per membres d'una mateixa família o paisans del municipi o comarca compartint un tros de carrer.

En poc temps, el Fondo es va convertir en un barri totalment andalús, la qual cosa va contribuir a reforçar la dita de Santa Coloma, *la novena província de Andalucía*. Sayrach recorda l'impacte que va suposar per al veïnat de tota la vida –aquell que es va establir a partir de la segona meitat de segle– l'allau migratòria dels seixanta i setanta. Ell mateix havia aterrat al Fondo amb l'encàrrec de fundar-hi la parròquia,⁶⁷ davant l'augment demogràfic i la demanda d'un centre de culte per part dels nous feligresos, i aquell barri tampoc no l'havia deixat indiferent. “La meva sensació és la d'arribar a un lloc perdut. Fins al punt que el bisbe em va trucar tres vegades per preguntar-me si estava satisfet en aquell barri de carrers de terra, fosc, de cases petites, de mala qualitat i sobreocupades”.

El Fondo havia sorgit als anys vint gràcies a la primera onada migratòria. Aragonesos, murcians, valencians i catalans de les comarques de l'interior es van instal·lar en un barri envoltat per camps de conreu i van començar a aixecar casetes modestes de planta baixa. La imatge va desaparèixer en poc més de tres dècades i aquelles primeres famílies, les més antigues del barri, van veure com quedaven en minoria. “Em vaig adonar que l'arribada massiva d'immigrants del sud les havia desconcertat i ho van viure com una invasió. Assistien atònits a l'esfondrament del món tranquil i romàntic que havien construït amb molta il·lusió quaranta anys abans”⁶⁸ diu Sayrach.

Amb el testimoniatge d'alguns veïns i veïnes sí que copsem aquest xoc cultural al qual fa al·lusió l'exregidor i responsable d'Urbanisme durant el primer ajuntament democràtic. “A nosaltres, als catalans, ens deien els forasters, imagina't”, resumeix Anita Cardenal, filla de Sant Andreu i veïna del Fondo des de 1958. Quan se li pregunta per l'eclosió migratòria dels seixanta, Cardenal –que va regentar una botiga de llegums cuits a la plaça del Rellotge, *La olla de*

⁶⁷ Per conèixer el paper que va jugar l'església al barri consultar SAYRACH, J. P. (2001), *En el Fondo. Parroquia de Sant Joan Baptista. Santa Coloma de Gramenet 1965-1979*. Santa Coloma de Gramenet: Fòrum Grama.

⁶⁸ SAYRACH, J. P. (2001). Op. cit., p. 22.

plata— no s'està de recordar la pobresa que acompanyava aquestes famílies nouvingudes. “Jo tenia un grapat que cada dia comprava un quilo de cigrons remullats i dos de cuits. Això menjaven dia rere dia”.

Si d'alguna cosa presumeixen ara els veïns del Fondo que van viure aquella època plena de mancances i dificultats és de la solidaritat. Amb un ajuntament franquista al marge dels problemes de la ciutadania i una barriada situada a la perifèria de la perifèria, l'única eina a l'abast per fer front les dificultats va ser la pròpia gent. És obvi que es van donar casos d'enganys i estafes —sobretot en l'àmbit de l'habitatge, com veurem més endavant—, però en termes generals les relacions humanes que es van reeixir van ajudar a treure de l'atzucac moltes persones.

“Si l'home no cobrava fins a final de mes, què havia de fer? No menjar? Nosaltres vam fiar molt. I mai ningú ens va deixar de pagar. Eren molt bona gent”, explica Maria Parramon, del forn de pa Camps, ubicat al carrer de Beethoven des de 1959. “Aquells anys —continua— van ser de molta ajuda. Els que podíem una mica, com nosaltres que teníem un forn, fèiem tot el possible per ajudar”. No només fiant el pa, donant aigua als veïns —durant uns anys el forn va ser l'únic lloc del carrer que disposava d'aigua corrent— o traslladant en cotxe a l'hospital algun veí malalt o alguna dona a punt de parir. Els taxistes, aleshores, no passaven del pont vell de Santa Coloma.

I la relació amb la gent del poble? Alegria Cerdà, propietària de la mítica drogueria de la plaça del Rellotge i veïna del Fondo des de final dels cinquanta ho resumia de manera molt significativa en una entrevista que va publicar la revista *Fòrum-Grama* el febrer de 2005: “Anar al poble era anar a Santa Coloma. El Fondo era a part. I quan anaves a missa, a l'església Gran et mirava tothom, com si fossis un *bitxo raro*. En aquell temps, ens miraven més malament del que nosaltres mirem ara els xinesos”.⁶⁹

2. Creixement espontani i suburbanització

2.1. L'habitatge, el gran maldecap

Amb un context econòmic expansiu com el de la dècada dels seixanta, la missió de trobar feina culminava en un temps relativament ràpid. La Barcelona industrial necessitava abundant mà d'obra, generalment poc qualificada, que cobria amb escreix amb els immigrants. Òbviament no era la feina somiada: anaven a parar als llocs més durs, més insegurs i més mal retribuïts, però a la llarga tenien

⁶⁹ ANTUXUSTEGI-ETXEARTE, O. (2005, febrer). “Alegria Cerdà: ‘Els catalans ens miraven més malament del que nosaltres mirem ara als xinesos’”. *Fòrum-Grama*, núm. 90, p. 11.

Carmen Gómez, *Carmelita*, enmig, al pati interior de casa seva al carrer del Rellotge, a l'altura del carrer de Liszt. Fotografia cedida per Carmelita Gómez.

possibilitat de saltar d'una fàbrica a una altra a la recerca de millors condicions laborals. El veritable tràngol d'aquells homes i dones que havien de començar de zero lluny de les arrels no era un altre que el de trobar un sostre digne on viure.

El Fondo encara disposava de molts espais lliures on edificar a principis dels cinquanta. Per això, comprar un bocí de terra i construir una barraca era una de les opcions a les quals aspiraven les primeres famílies andaluses que van arribar al barri. Els que tenien una mica d'idea les construïen amb les pròpies mans. "Arreplegaven els materials durant el dia i les aixecaven de nit", explica Anita Cardenal. L'esforç econòmic que havien de fer per adquirir una parcel·la era gran, tot i que molt més assumible que al nucli històric de Santa Coloma. Aquesta distinció tindrà molt a veure amb la composició social que el Fondo ha tingut històricament.⁷⁰

A vegades, aquelles petites parcel·les incloïen quatre parets i un sostre que s'havien construït durant la primera onada migratòria. Carmen Gómez, *Carmelita*, va trepitjar per primer cop el Fondo l'any 1952. Tenia 9 anys i va anar a visitar dues parcel·les al carrer del Rellotge que la seva família estava a punt de comprar per 25.000 pessetes. Eren propietat d'un senyor de Sant Just Des-

⁷⁰ El grup d'història local José Berruezo va elaborar un estudi interessant sobre els preus dels solars a diversos carrers de Santa Coloma. L'anàlisi es pot consultar a MÁRQUEZ, J. M. (1997). Op. cit., p. 67-87.

Imatge del carrer del Rellotge als anys seixanta.

vern, conegut d'un company de feina del pare, que se les volia vendre perquè ja no estieujava al barri. Un d'aquests solars tenia un habitacle, que tot i que era bastant modest, va esdevenir un salvavides per a la família. "La casa era de fusta, petita, amb tres departaments i sense lavabo. Tampoc no tenia llum, ni aigua corrent, però a ma mare li va semblar una meravella".

Les barraques van formar part del paisatge quotidià del Fondo, però la precarietat habitacional va adoptar moltes altres formes, totes elles deficientes, espontànies i d'estricta supervivència, com a mínim durant els primers anys del que coneixem com segona onada migratòria. Les coves que naixien de la terra vermella a la part alta del carrer del Rellotge, en van ser un exemple. La insalubritat i la sobreocupació, una constant.

En aquells habitatges petits, humits i sense llum, fruit de l'orografia o sorgits del fenomen de l'autoconstrucció, podien arribar a viure dues o tres famílies, tot i que hi havia casos més extrems. Julián Jiménez, que ha viscut més de mitja vida al número 53 de la plaça del Rellotge, s'hi refereix de la següent manera a les necessitats d'habitatge d'aquells anys: "La gent no es preocupava de la sobreocupació, el que volia era ficar-se allà on fos. Cadascú construïa on i com volia. Aturaves a l'*urbano* i li deies el que volies fer al teu solar i au".

El passatge de la Victòria —al qual tot just li acaben de canviar el nom pel de carrer de Julia Romera— encara conserva reminiscències d'aquesta suburbialització i els dèficits constructius. El Fondo Alt va acumular nombrosos exemples de condicions precàries i amuntegaments. Onze famílies, 66 persones per un mateix vàter al carrer de Sant Pascual o set famílies convivint en una mateixa barraca al carrer del Bruc. En el millor dels casos, es tractava d'un episodi de vida provisional que les famílies superaven a mesura que milloraven les seves condicions econòmiques. Llavors eren elles qui llogaven aquestes barraques a altres famílies d'immigrants que acabaven d'arribar amb pocs diners i necessitaven un lloc on ficar-se.⁷¹

⁷¹ FERRERES, P.; PALMA, G.; MARIN, D.; RICO, A. (1975, octubre). "Barraquistas, cero a la izquierda". *Gramma*, núm. 82, p. 9.

Infants a l'interior d'un infrahabitatge al carrer de Sant Pasqual, al Fondo.

2.2. El fenomen del rellogat

La modalitat d'allotjament per aquells que venien sols acostumava a ser una altra: la pensió o l'habitació rellogada amb o sense dret a cuina. La fórmula coneguda com “estar de mestressa” es va popularitzar ràpidament. En realitat, consistia en entrar a viure a casa d'un matrimoni, que llogava habitacions. El llogater disposava d'un habitacle, la majoria de vegades de reduïdes dimensions. El menjar i la bugada acostumava a entrar en el preu. Julián Jiménez va optar per aquest sistema durant un temps curt, però no el va convèncer i va marxar. Explica les penúries que va passar per poder sufragar el cost de l'habitació, que es menjava, literalment, el seu salari. “Pagava 300 pessetes a la setmana i guanyava 304 per 48 hores de feina. Que com m'ho feia? Plegava d'un lloc i començava en un altre 5 hores més per guanyar 35 pessetes al dia”.

El negoci era evident en un barri com el del Fondo, que augmentava de població dia rere dia. Alguns no ho van dubtar i s'hi van sumar. A la banda senar del carrer del Rellojete, a tocar de la plaça, hi havia un solar molt gran, que s'allargava fins als límits del carrer de Beethoven. La Teresa Castellví, que durant molts anys hi va viure al davant, explica que el matrimoni propietari de la parcel·la anava construint en funció de les demandes d'habitatge. Procedia d'Andalusia. La peculiaritat d'aquest estatge és que es va construir cap endins

Barraca inacabada al carrer de Terrassa, a prop del carrer de Mossèn Jacint Verdaguer.

per buscar l'aprofitament màxim del sol disponible, en comptes d'ampliar pels costats o fer-lo créixer en alçada. "Anaven fent habitacions una darrera l'altra cap el fondo del solar per a homes que venien del poble i que s'hi estaven de mestressa. Tenien habitació i la dona els rentava la roba i els donava de dinar", explica Castellví.

Jaume P. Sayrach també va voler seguir l'itinerari que molts altres homes joves van fer quan van arribar al Fondo i es va allotjar en un primer moment a la pensió Bello, un negoci familiar d'habitacions situat al número 135 del carrer de Mossèn Jacint Verdaguer. Els propietaris, una família originària de Toledo, la van obrir a finals dels cinquanta. Tenia capacitat per a unes quinze persones i era el primer refugi per als homes joves que havien fugit del camp en busca de millors perspectives laborals a les grans ciutats.

Sayrach explica al seu llibre *En el Fondo* [...] la seva experiència a la pensió Bello: "Per tal de seguir les passes dels joves que anaven arribant vaig anar a la pensió de la senyora Magdalena Bello coneguda com *la Rubia*. Un cartell hi anunciava: 'Es lloguen habitacions i llits. Preus econòmics'. [...] *La Rubia* adduí que no em convenia, que era una casa per a obrers i afegí que als nois no els feia gràcia veure un mossèn a la pensió. Al final, em va llogar una co-furna per 800 pessetes, demanant-me que no em deixés veure per casa. La

meva habitació era reduïdíssima, les parets eren de totxana i estaven sense enguixar i el sòl era de terra”. La família Bello va tancar la pensió uns anys més tard. Després, s’incorporarien al sector immobiliari, com explicarem en l’apartat següent.

Malgrat que el fenomen dels rellogats va estar molt estès entre els homes joves, també va ser un allotjament forçós per a moltes famílies immigrades amb criatures. Prova d’això són les dades que va recollir el mossèn de la parròquia de Santa Rosa, Juan Mata, sobre la situació dels barris de la Serra d’en Mena —entre ells, el del Fondo— i en especial, sobre el nombre de persones que hi vivien rellogades. Entre 1960 i 1963, es van comptabilitzar unes 6.000.⁷²

En aquests anys, van confluïr diverses dinàmiques en l’àmbit de l’habitatge: la compra o el lloguer de les plantes baixes construïdes als anys vint, l’adquisició de solars i la construcció de barraques, el fenomen dels rellogats i els blocs de pisos a partir del conegut sistema de permuta. En vint anys, el Fondo i Santa Coloma va esborrar el seu passat rural. L’any 1950 existien 2.870 habitatges (un 12 % de segona residència), 2.390 dels quals eren de tipus unifamiliar i en règim de lloguer. Dues dècades després, hi havia 29.321 amb predomini dels plurifamiliars. Un 80 % era de propietat.⁷³

2. 3. El primer intent fallit de redreçar l’explosió urbana: el Pla Comarcal de 1953

El Pla d’Ordenació Urbana de Barcelona i la seva àrea d’influència aprovat per llei de 3 de desembre de 1953 sorgia per endreçar l’espai i gestionar el creixement urbà de la capital catalana i de la seva comarca. Santa Coloma quedava inclosa en aquest ordenament, que pretenia limitar la tendència d’urbanització desmesurada que estava comportant el boom demogràfic.

El també anomenat Pla Comarcal reservava als municipis la capacitat de modificar-lo al seu antull, a través de la redacció de plans parcials i el desenvolupament d’ordenances que vulneraven, amb interpretacions interessades del Pla, els seus objectius originals.⁷⁴ Sobre el paper, el document havia de servir per equilibrar el territori, però a la pràctica, en no ser executiu, permetia als diferents ajuntaments continuar desenvolupant pràctiques urbanístiques catastròfiques per als interessos de la seva població. I va ser precisament això el que va acabar succeint: el creixement es produeix densificant la trama urbana

⁷² LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 31.

⁷³ OLIVÉ, M. J. (1974). Op. cit., p. 106.

⁷⁴ PIÉ, Ricard (1997). “El projecte disciplinar: la versió de 1974 del Pla General Metropolità”. *Papers*, núm. 28, p. 15-41.

Passatge de la Victòria, al voltant dels anys cinquanta.

existent i es fomenten nuclis sense reservar espai per a infraestructures i serveis. Els desequilibris augmenten.

Al 1970, Santa Coloma havia aprovat cinc plans parcials derivats de la Llei de 1953, tal com recull Marcelo López a *Historia social de la Santa Coloma moderna*. Tal com explica al seu treball, el primer que va veure la llum va ser el relatiu al sector de Llorenç Serra, l'any 1958 sota l'alcaldia de Luís Mutllor. Durant el seu mandat, també es va redactar el de la Bastida, que s'acabaria aprovant al setembre de 1960 pel govern de Víctor Jové Minguillón. D'aquesta etapa també són els plans parcials d'ordenació del sector de Les Vinyes i Can Zam.

El 1967, sota el mandat d'Antonio Romero Tutusaus s'aprovaren els plans dels sectors Torre Balldovina i Can Jané i uns anys més tard, el de Les Oliveres i Can Franquesa.

Com veiem, la política dels plans parcials anava dirigida a aquelles zones no parcel·lades, que corresponien a les finques rústiques històriques del municipi i que ja havien estat adquirides per entitats financeres per a la seva posterior explotació.⁷⁵ De legalitzar les operacions per satisfer els designis dels constructors, es van encarregar les diverses corporacions locals: requalificaven els terrenys, autoritzaven el permís d'obres sense gaires manies, envaïen zones verdes i transgredien els criteris d'edificabilitat.⁷⁶

La parcel·lació del Fondo havia començat a la dècada dels anys vint i als seixanta el pastís pràcticament estava repartit. Tot i que quedaven espais lliures per edificar, el sòl disponible no era comparable al d'altres zones del municipi. Per aquesta mateixa raó, els plans parcials vinculats al Pla Comarcal de 1953 no van incidir de manera tan directa al barri, circumstància que no va evitar el desgavell urbanístic: sense pla parcial, l'urbanisme del Fondo va ser encara

⁷⁵ LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 97.

⁷⁶ Ibidem, p. 99.

pitjor. Compartia amb la resta de la perifèria l'abandó, la manca de serveis bàsics i d'infraestructures. I per descomptat, la densificació que havia comportat l'especulació urbanística.

L'any 1974, l'administració franquista va revisar el Pla Comarcal de 1953, que a còpia dels famosos plans parcials, havia adulterat els objectius inicials i trinxat encara més la perifèria. La nova proposta no era gaire més esperançadora i els veïns i les veïnes aviat van alçar les seves veus en contra. La revista *Gramma* també hi va contribuir, publicant al número d'estiu d'aquell mateix any,⁷⁷ el 1974, una informació detallada sobre les afectacions que el nou planejament provocaria als diferents barris de Santa Coloma. Al Fondo, per exemple, es projectaven zones verdes en zones que ja estaven urbanitzades i, en canvi, es preveia la requalificació de solars lliures per permetre els constructors la seva edificació. Cap proposta semblava tenir sentit comú.

L'oposició del veïnat va ser tan forta que va propiciar l'aturada momentània del projecte –fins al 1976–, i en paral·lel, la redacció d'una alternativa més racional i ajustada a les necessitats urbanístiques del municipi, el Pla Popular. El document, l'artífex del qual va ser l'arquitecte colomenc Xavier Valls, es va presentar el 4 de novembre de 1978, i en la seva redacció van participar membres dels centres socials i de les recent estrenades associacions de veïns.

Tot i que, un cop recuperada la democràcia, no es van executar totes les reivindicacions incloses al document, sí que va servir de guia i algunes s'han acabat desenvolupant amb el anys. Can Zam, per exemple, és un parc que ha esquivat l'especulació, moltes escoles i centres de salut que es van projectar aleshores s'han construït als terrenys que els veïns i les veïnes van proposar al Pla Popular i el riu Besòs, una claveguera a cel obert durant molts anys, s'ha recuperat com a zona de passeig.⁷⁸ Una investigació interessant i valuosa sobre aquest tema l'ha recollit la periodista colomenca Odei Antxustegi-Etxearte al seu darrer llibre, *De suburbi a ciutat*.⁷⁹

2.4. Absència de polítiques públiques d'habitatge

Després d'una primera etapa autàrquica, el règim franquista va emprendre una política de desenvolupament basada en els sectors econòmics més rendibles per al gran capital, entre ells, el de la construcció residencial. El canvi

⁷⁷ (1974, juliol-agost). "¡Alerta! Al Plan Comarcal". *Gramma*, núm. 67-68, p. 9-15.

⁷⁸ MUÑOZ, Sara. "Els pares del 15M". *El Punt* (11 gener 2005), p. 36.

⁷⁹ ANTJUSTEGI-ETXEARTE, Odei (2015). *De suburbi a ciutat. El Pla Popular de Santa Coloma de Gramenet*. Badalona: Fòrum-Grama.

Habitatge de planta baixa al carrer del Relotge als anys seixanta. Fotografia cedida per Miquel Martínez.

de direcció no era gaire encoratjador, tenint en compte la insensibilitat que la dictadura havia mostrat per aquesta matèria fins als anys seixanta i els dèficits que arrossegava.

El període anterior havia provocat autèntics desgavells urbanístics, que es van mantenir fins a la recuperació de la democràcia, on els primers ajuntaments van haver de redreçar, no sempre amb èxit, una situació que en determinats sectors era d'extrema marginalitat. La pràctica de *laissez faire*, induïda per l'esperit de supervivència de la població obrera i migrada, s'havia imposat en els barris de la perifèria ocasionant una explosió sense precedents del desordre urbanístic. El Fondo va ser paradigma d'aquesta suburbialització a la qual encara es recorre quan es vol explicar què no s'ha de fer en matèria de planificació i dignificació urbanística.

El viratge de l'administració franquista en matèria d'habitatge s'havia iniciat cap a mitjan dels anys cinquanta, amb l'entrada en vigor de la Ley de Vivienda de Renta Limitada de 15 de juliol de 1954, el Reglamento de 24 de juny de 1955, el Plan Nacional de Vivienda de 1955 i, amb posterioritat, amb la creació del nou Ministerio de la Vivienda, el 1957. Sobre el paper, aquests instruments, que actualitzaven l'escassa legislació que fins aquell moment havia regit en matèria d'habitatge, sorgien per fomentar la construcció urbana amb uns certs avan-

tatges econòmics per l'oferta i la demanda. A la pràctica, eren mecanismes que van acabar beneficiant el sector financer i els promotors immobiliaris, en comptes de servir per dotar les grans ciutats d'allotjament digne destinat a una població urbana que no parava de créixer.⁸⁰

Una estratègia paral·lela en el marc de la nova política residencial que el règim va endegar a partir dels anys seixanta va ser la del foment de la propietat horitzontal i la destrucció de l'alternativa de lloguer⁸¹ que fins aquell moment havia caracteritzat l'accés a l'habitatge. Les successives lleis d'arrendament de l'època van propiciar l'adquisició massiva de pisos en règim de propietat, enganxant molts obrers durant anys amb les famoses *lletres*.

No ens consta que el Ministerio de la Vivienda ni els patronats que pivotaven al seu voltant construïssin promocions d'habitatge de protecció al barri del Fondo, on en canvi sí es van aixecar pisos en règim de renda limitada promoguts per propietaris a títol individual o agrupats en petites societats, especialment durant la dècada dels seixanta. Aquesta opció estava emparada per la llei del 1954 i atorgava importants guanys econòmics tant al constructor de l'obra com als inquilins o compradors de l'habitatge. No calia estar constituït com a societat immobiliària per a acollir-se als avantatges —podien ser particulars individualment o agrupats. Els beneficis variaven en funció de la modalitat de renda limitada escollida. En aquest sentit, se'n van establir dues: el primer grup i el segon grup (de primera, segona o tercera categoria).⁸²

Al Fondo, les úniques que hem pogut identificar van correspondre al primer grup. Aquesta fórmula comprenia habitatges per als quals únicament es concedien beneficis indirectes: exempcions i bonificacions tributàries, subministrament de materials i dret d'expropiació forçosa de terrenys edificables. No hi havia limitació de superfície ni cost d'execució i el procediment per tramitar els ajuts era relativament senzill. Només calia presentar el projecte definitiu acompanyat dels documents exigits pel reglament de renda limitada i la delegació provincial de l'habitatge s'encarregava d'estendre de qualificació provisional assenyalant les bonificacions corresponents i la quantitat màxima de lloguer mensual que es podia cobrar a l'inquilí.

Edifici en construcció a la plaça del Relletge.
Fotografia cedida per Julián Jiménez.

⁸⁰ LÓPEZ ALARCÓN, Mariano (1962). "El arrendamiento de las viviendas de renta limitada y de las subvencionadas". *Anales de la Universidad de Murcia*, vol. XX, núm. 2, p. 163-208.

⁸¹ BETRÁN ABADÍA, Ramón (2002). "De aquellos barros, estos lodos. La política de vivienda en la España franquista y postfranquista". *Acciones e investigaciones sociales*, p. 25-67.

⁸² LÓPEZ ALARCÓN, M. (1962). Op. cit., p. 169 i 170.

No es pot conèixer amb exactitud el nombre de pisos i locals comercials que es van fer amb les condicions avantatjoses. La falta de documentació als arxius municipals impedeix saber de manera oficial la quantitat d'habitatges que es van fer de renda limitada al barri del Fondo. La relació de promocions construïdes sota l'empara d'aquestes condicions beneficioses, que adjuntem tot seguit en un requadre resum, és una aproximació basada en l'observació carrer a carrer i la comptabilització de les promocions que disposen de la placa acreditativa conforme es van aixecar en règim de protecció. Només hem inclòs les que corresponen a la dècada dels seixanta, en considerar que és la més significativa en termes d'habitatge.

Taula 3: Promocions d'habitatges construïts en règim de renda limitada durant la dècada dels 60 al Fondo ⁸³

Promoció	Any	Pisos	Locals
c/ Milà i Fontanals, 73	1962	5	1
c/ La Pau, 20	1963	2	1
c/ Terrassa, 42	1964	15	3
c/ Relotge, 38	1964	7	1
c/ Massenet, 33-35	1965	30	10
c/ Massenet, 21-23	1965	1	-
ptge. Beethoven, 24-26	1965	34	2
ptge. Beethoven, 33-35	1965	14	5
ptge. Beethoven, 20	1965	19	-
c/ Massenet, 22	1966	9	2
ptge. Beethoven, 28	1966	18	2
ptge. Beehoven, 30	1966	7	2
c/ Doctor Pagès, 73	1967	6	-
c/ Relotge, 16	1968	12	3
c/ Dalmau, 7	1968	9	-
c/ Joan Valentí Escales, 28	1968	16	2
c/ Milà i Fontanals, 57	1968	20	5
c/ Bruc, 59	1969	16	-
TOTAL		240	39

⁸³ Dades obtingudes mitjançant treball de camp.

Amb les dades del quadre anterior sobre les promocions que es van construir en règim de renda limitada al barri del Fondo —que insistim, no són oficials— es poden extreure un parell de conclusions. La primera, que la quantitat d'habitatges que es van fer, 240, va ser clarament insuficient per absorbir la demanda habitacional d'aquella època. La segona, que tret d'algunes excepcions (c/ Massenet, 33-35 i ptge. Beethoven, 24-26) les promocions no van ser de gran envergadura.

2.5. L'activitat constructora del sector comercial del Fondo

Joaquim Badosa va viure on va néixer: en una casa de planta baixa i una alçada al carrer de Wagner. L'habitatge s'ha reformat amb els anys, però és un dels pocs que es va lliurar de ser convertit en un flamant bloc de pisos. El van tantejar tants cops que va perdre el compte. “L'última vegada ens van oferir 100 milions de pessetes”, explicava en una entrevista al gener de 2016. Amb el sistema de permuta, moltes d'aquelles cases amb pati i hort construïdes en la primera meitat del segle xx van desaparèixer i en el seu lloc es van edificar blocs de pisos.

A diferència d'altres barris de la ciutat que van aixecar grans promotores, com Les Oliveres (Albica S.A.) o la Guinardera (VIPES), la consolidació del Fondo no va respondre cent per cent a aquesta pràctica. Això no vol dir que els grups immobiliaris i les entitats financeres s'abstinguessin d'invertir al Fondo, però en la majoria de casos el negoci el van fer els petits inversors i comerciants del barri.

El creixement del Fondo va venir de la mà de petits propietaris privats que, o bé comprant solars buits o bé pel sistema de permuta —en aquelles parcel·les prèviament edificades— es van sumar a un sector en expansió i van començar a multiplicar l'habitabilitat del barri donada la demanda persistent de sostre. En algunes ocasions, el pas de la planta baixa amb jardí al bloc de pisos sense ascensor, el va dur a terme el mateix propietari. L'amo del terreny buscava les famílies compradores que avançaven una entrada, diners suficients per comprar materials i edificar.

Julián Jiménez, que havia viscut en un “mig pis” al carrer de Milà i Fontanals, va pagar 25.000 pessetes d'entrada “a tornar el dia que marxés sense dret a rèdit” per un pis a la plaça del Rellotge. Altres futurs veïns i veïnes del mateix bloc van donar 45.000 pessetes. Per estipular el preu, va jugar al seu favor l'amistat amb el promotor de l'edifici, un botiguer del barri amb qui havia compartit l'escala i el replà. “El solar —diu— va costar 110.000 pessetes”. Era l'any 1963. Amb les entrades que van avançar els veïns i les veïnes, va construir un edifici de 8 pisos i dos locals comercials. El lloguer mensual, també va variar

per família. Jiménez va començar pagant 450 pessetes. “Era un senyor que va venir d’Andalusia, com tothom, sense res”. Aquesta circumstància és rellevant, si tenim en compte que en qüestió de fer negoci no hi tenia res a veure l’origen, sinó l’olfacte empresarial i, a vegades, el grau d’escrúpols.

Alguns d’aquests immigrants que van prosperar es van sumar a un sector, el del totxo, que donava beneficis d’una manera més o menys immediata. El volum de negoci d’aquests propietaris no era comparable al que podien fer grans empreses immobiliàries i les seves promocions eren més modestes. Alguns dels comerciants que van fer blocs de pisos al barri, segons afirmen les fonts orals consultades, van ser la família Bello (botiga de mobles); Antonio Bocanegra (va ser el primer placista del Fondo⁸⁴ i més tard va obrir una joieria); Luis Hernández (establiment de pernills); Gregorio Génova (negoci de vidres); Ramon Camps (forn de pa) o Antonio Pascual (ferreteria).

Juan Bedmar, de Comercial Bello, explica que amb la seva dona i els seus sogres va construir sis blocs de pisos al Fondo en un moment de gran necessitat d’allotjament. Calcula que van edificar entre 80 i 90 habitatges en promocions situades als carrers de Massenet, Mossèn Jacint Verdaguer i Bruc, sobretot. Només un el van aixecar pel sistema de permuta i mai van demanar un crèdit al banc.

Com es finançaven? “Als anys 60 ja teníem la botiga, amb els diners de la venda de mobles i la d’alguns pisos, sufragàvem la construcció dels edificis” explica. Eren contractistes: es feien càrrec de buscar la mà d’obra i els serveis tècnics perquè així la construcció sortia més barata. “Nosaltres ens autofinançàvem i buscàvem els possibles compradors. Es feia un contracte de compravenda, 200 o 300 lletres i les pagaven mes a mes. S’escripturaven els habitatges un cop estaven pagades totes les lletres”. Bedmar assegura que el preu de venda dels pisos estava al voltant de les 150.000 pessetes i el de construcció entre 80.000 i 100.000. Encara que reconeix que “segurament hi va haver estafes per part dels constructors”, però insisteix que en el seu cas no va ser així perquè era “un negoci familiar”.

En aquella època, les famílies demanaven diners a pares, germans i cosins si feia falta, per reunir els diners de l’entrada d’un pis. “Venien amb 2.000 o 3.000 pessetes a la butxaca i s’hi ficaven sense que l’habitatge estigués enllestit per evitar que algú amb les mateixes necessitats d’allotjament es pogués avançar. A vegades fèiem les instal·lacions d’aigua i llum amb les famílies a dins”, explica Antonio Pascual, comerciant incorporat al sector immobiliari. Juntament amb dos socis vinculats a la construcció, es va sumar al

⁸⁴ MARTÍNEZ, I. “El venedor del Fondo” [en línia]. <<http://www.margesserre.com/el-venedor-del-fondo/>> [Consulta: 25 febrer 2016].

negoci a través del sistema de permuta. Buscaven el propietari d'una planta baixa, que a canvi d'enderrocar-la per aixercar-hi un edifici, es quedava amb el 30 % del total construït. Així van fer uns quants edificis al Fondo. El fet de ser instal·lador elèctric de professió i de ser una època d'expansió en el sector del totxo, li va proporcionar molta feina i grans beneficis. "Vaig començar del no-res: arreglava llums i reparava fuites d'aigua. Em vaig fer gran poc a poc i amb molta feina", admet.

2.6. De l'especulació a les estafes immobiliàries

Amb tanta fal·lera especulativa no van trigar en aparèixer els primers casos d'estafa immobiliària. En aquella època, no calien oficines ni anuncis cridaners per atraure l'atenció d'unes famílies acabades d'arribar al barri i desesperades per trobar un sostre on viure. Moltes van pagar les presses i van ser víctimes de constructors i agents immobiliaris sense escrúpols. "Al solar del mercat del Fondo, abans de construir-se, van col·locar una paradeta amb un cartell on es podia llegir *Se venden pisos*. Els oferien per 20.000 pessetes i feien donar una entrada de 10.000 per reservar-los. Molts veïns van quedar atrapats: d'un dia per l'altre els de la paradeta van desaparèixer. Se'n van anar amb els diners i, evidentment, no van fer els pisos", explica Juan García, veí del Fondo i propietari durant molts anys d'una parada al mercat.

Conegut és al Fondo el frau que a principis dels anys setanta va protagonitzar el trio format per Ramon Muntané, Isidro Aloy i Enrique Guinart, paleta, industrial i constructor d'obres, respectivament. Tant Guinart com Aloy eren veïns de Santa Coloma i, aquest últim, a més, havia estat regidor de Proveïments durant el primer ajuntament franquista, sota l'alcaldia de Manuel Badia (1939-1940). El seu pas pel consistori, però, havia estat breu. El 30 d'octubre de 1939, tan sols nou mesos després de configurar-se aquella primera gestora, Aloy va dimitir per un escàndol relacionat amb l'abastiment d'aliments que l'apuntava directament. D'ell es va dir aleshores que era un "insigne estraperlista" que es va aprofitar de la seva condició de regidor per treure'n profit econòmic.⁸⁵

Aloy no hauria abandonat la idea d'enriquir-se de manera fraudulenta, si tenim en compte que uns quants anys més tard de l'*affaire* que li va costar el càrrec, va ser processat judicialment per haver estafat en la compravenda d'habitatges a una munió de famílies colomenques. Als seixanta, l'industrial s'havia incorporat de ple en el negoci immobiliari. En una època en què la necessitat d'habitatge era urgent i constant, va veure en el sector de la construcció una

⁸⁵ GALLARDO, J. J. (2003). "Franquismo, falange y poder local". *Ágora*, vol. 8, p. 11-12.

fórmula ràpida d'engrandir la butxaca i, amb Muntané i Guinart, va començar a aixecar blocs de pisos en diversos punts del municipi. El barri del Fondo no va escapar dels seus tentacles: tenim constància que la immobiliària que van crear els tres socis va edificar a la plaça del Rellotge i als carrers de Milà i Fontanals, Massenet, Mossèn Jacint Verdaguer i Dalmau, entre d'altres.

Desconeixem en quina o quines promocions⁸⁶ del Fondo es va produir l'estafa, però tot apunta a que s'hauria repetit en moltes, atès que el nombre d'afectats global va arribar al miler en tota la ciutat i el nombre de pisos esquitxats prop d'una cinquantena. El mecanisme il·lícit, el frau, va ser comú en tots els casos. Les famílies havien accedit als pisos després de pagar una entrada d'unes 100.000 pessetes i d'haver subscrit amb els promotors lletres mensuals d'entre 1.000 i 3.000 pessetes durant dotze o catorze anys. El que no sabien aquests ciutadans és que els seus pisos estaven gravats amb hipoteques i que, davant l'incompliment dels promotors, ells havien de respondre. La sorpresa la van rebre pràcticament una dècada després d'haver formalitzat el contracte de compravenda dels seus habitatges, quan el deute acumulat dels interessos de demora doblava en molts casos el preu inicial.

El frau es destapa a principis dels setanta. La immobiliària havia venut les lletres a entitats financeres⁸⁷ davant les dificultats econòmiques per les quals passava, una operació que evidentment no van comunicar als veïns. El seu malson va venir per carta. Segons una informació publicada a *La Vanguardia* a l'abril de 1972,⁸⁸ les famílies afectades van rebre una notificació d'una entitat bancària avisant-les que es procediria a l'embargament i a la subhasta pública dels pisos. El corresponsal relata així els fets:

"Hace pocos días se desató la alarma entre compradores de estas viviendas. Cuentan que recibieron una carta de una caja de ahorros en la que se les comunicaba que por incumplimiento de los pactos de la escritura hipotecaria, procederían al embargo de la finca y su subasta pública. Paralelamente, parece que por otras cargas se publicó en el periódico oficial del 23 de marzo pasado el anuncio judicial de la subasta a realizar el día 3 de mayo próximo, por una entidad bancaria, acreedora hipotecaria por más de veinte millones de pesetas. Hasta el momento, en que escribo esta información, no han sido devueltas las letras de importe igual a dichas hipotecas. No sé qué es lo que pasará, aunque es costumbre dar estas letras a financieras, para su

⁸⁶ LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 113. S'informa del cas concret de la promoció del carrer de Milà i Fontanals, 26-28. En l'actualitat, l'adreça no pertany al barri del Fondo sinó al de Can Mariner, motiu pel qual no el comptabilitzem.

⁸⁷ ANTJUSTEGI-ETXEARTE, O. (2015). Op. cit., p. 63.

⁸⁸ H. R. J. "Los escándalos en la venta de pisos". *La Vanguardia* (27 abril 1972), p. 31.

descuento. Tengo entendido que por este asunto que ha llevado a la intranquilidad y el desasosiego a más de un millar de familias de Santa Coloma de Gramanet [sic]...”

El mes de juny del mateix any, la revista local *Gramma* publicava una informació on donava més detalls sobre l'estafa d'Aloy-Muntané-Guinart i elevava a més de 1.500 els afectats a tota Santa Coloma. La notícia confirmava que una de les entitats financeres a les quals els promotors havien venut les lletres, havia decidit suspendre la subhasta un cop assabentada de l'assumpte, però quedaven molts casos sense resoldre.⁸⁹

Els veïns van buscar assessorament jurídic per tal de resoldre una situació que amenaçava d'acabar amb el seu habitatge. Primer, individualment i més tard, a mesura que s'anaven coneixent altres casos, de manera col·lectiva. La corporació estava al cas de l'assumpte i fins i tot l'alcalde, Porta Bussoms, va signar un decret el 17 de juny del 1972 autoritzant Sayrach a celebrar una reunió a la parròquia amb les famílies afectades. Reunió on també assistiria un delegat de l'alcaldia.⁹⁰ Les famílies van decidir deixar de pagar les lletres, malgrat el risc de perdre els pisos i a través dels advocats, van recórrer a diverses institucions, com els ministeri de l'Habitatge i el de Justícia, al Governador Civil i als procuradors a les Corts.⁹¹ En paral·lel, van fer pública l'estafa —van escriure 300 instàncies— i es van manifestar pels carrers del barri.

El cas va arribar al Jutjat de Primera Instància número 17 de Barcelona que va dictar presó per als tres socis de la immobiliària. El fiscal demanava 19 anys de pena, però només dos d'ells, Guinart i Muntané, van complir uns mesos. Ambdós van sortir després de pagar una fiança de 500.000 pessetes. Aloy, en canvi, va eludir en un primer moment la presó. Alguns veïns del Fondo, que recorden el frau de la immobiliària, asseguren que va fugir a França, un extrem que si bé no es pot confirmar, encaixaria amb la informació que aporta la crònica de *La Vanguardia* a la qual hem fet al·lusió abans “El tercero de ignorado paradero”.

Un cas paradigmàtic que mereix comentari apart és el del passatge de Beethoven, un dels carrers més curts del barri —té només 35 números—, però potser el que concentra més pisos per metre quadrat amb l'empremta Aloy. Entre 1965 i 1966, l'industrial, en companyia de quatre socis més —sempre els mateixos— va aixecar cinc promocions. Això és, 83 pisos i 11 locals. Com es pot veure en el requadre que adjuntem tot seguit, en cap d'elles apareix el nom de Guinart,

⁸⁹ MADUEÑO, Eugeni (1972, juny). “Sigue sin resolverse el problema de los pisos”. *Gramma*, núm. 42, p. 15.

⁹⁰ Decret d'alcaldia de 17 de juny de 1972, núm. 53. Ajuntament de Santa Coloma de Gramanet.

⁹¹ LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 113.

però sí el de Muntané, que va participar en quatre de les cinc. No hem pogut esbrinar si aquests edificis i les famílies que els van ocupar van ser també víctimes d'estafa.

Taula 4: Promoció aixecada al passatge de Beethoven per Isidro Aloy amb altres socis⁹²

Promotors	Promoció	Any	Pisos	Locals
Aloy, Muntané, Martínez, Palomeras	ptge. Beethoven, 33-35	1965	14	5
Aloy, Urtet, Blasco	ptge. Beethoven, 24-26	1965	34	2
Aloy, Muntané, Urtet, Blasco	ptge. Beethoven	1966	18	2
Aloy, Muntané, Martínez, Palomeras	ptge. Beethoven, 30	1966	7	2
Aloy, Muntané, Martínez, Palomeras	ptge. Beethoven, 31	1966	10	-

3. Els dèficits crònics s'accentuen

3.1. La perifèria abandonada, però sota control

L'Ajuntament tenia abandonada la perifèria de la ciutat, però s'havia assegurat un cert control amb el nomenament dels alcaldes de barri, una figura que a Santa Coloma es remunta a la meitat dels anys vint. Tal com s'ha explicat en el capítol anterior, Vicenç Vinyals Urquizo va ser el primer en ostentar el càrrec d'alcalde pedani de la "Barriada del Fondo" entre 1925 i 1927, any en què va presentar la seva dimissió. Desconeixem si el govern local va nomenar un substitut després de la renúncia —no s'ha trobat informació a l'arxiu—, però la referència més immediata data de 1933: sabem per la *Guia Oficial de Santa Coloma de Gramenet*⁹³ d'aquell any que Samuel Perales Ballester, propietari d'una vaqueria al Fondo, era aleshores l'alcalde del *barrio 6* o barri del *Camino de Badalona*.

La figura de l'alcalde de barri va continuar durant l'etapa franquista i, malgrat que a efectes pràctics la seva funció es limitava a la tramitació de certificats —de caire social sobretot—, la concessió o denegació dels documents traspassava el rol de mer buròcrata que, a priori, se li podia atribuir. Els alcaldes de barri eren l'extensió de l'ajuntament franquista a la perifèria, i com a tal, exercien el seu poder. El nomenament el feia directament l'alcalde per mitjà d'un decret, en virtut de la normativa sobre el règim local vigent.⁹⁴

⁹² Elaboració pròpia a partir de les dades extretes de l'Arxiu Municipal.

⁹³ Arxiu Històric de Santa Coloma de Gramenet.

⁹⁴ Vegeu els Annexos.

La documentació al respecte no és abundant ni continuada, la qual cosa impedeix conèixer quins eren els criteris que es tenien en compte per fer les assignacions, però deduïm que eren persones afins al règim o de la confiança personal dels alcaldes de torn. Víctor Jové, fill del que fora alcalde de Santa Coloma entre 1959 i 1965, Víctor Jové Minguillón, manté, però, que la designació dels alcaldes de barri es negociava en instàncies superiors franquistes, a iniciativa d'alts càrrecs del *movimiento*, com el Gobernador Civil o el responsable de la Falange, i que els alcaldes es limitaven “a posar-hi la firma”.

Per la mateixa manca d'informació, es fa difícil llistar els alcaldes de barri que va tenir el Fondo, sobretot els de la primera etapa franquista (1939-1959). De fet, a l'arxiu de l'Ajuntament hi ha poca documentació d'aquest període: el primer llibre de resolucions d'alcaldia disponible –registre de decrets, a través dels quals es feien els nomenaments– data de 1952 i el d'actes de la Comissió Municipal Permanent –l'equivalent a la Junta de Govern actual– té un forat de 18 anys. No hi ha registres entre 1931 i 1949. En canvi, sí està confirmat que existissin, doncs en el mateix arxiu es conserva un llibre resum amb les sol·licituds que van gestionar els alcaldes de barris a principis dels cinquanta.

Sota l'encapçalament de *Libro de registro de certificados librados por los señores alcaldes de barrio años 1952. Libro segundo* s'assenyalen per ordre cronològic les tramitacions, el barri, el nom del sol·licitant i l'adreça, el motiu de la petició i una breu explicació, però enlloc s'identifica la persona que ocupava el càrrec ni al Fondo ni a la resta de districtes. El llibre recull sol·licituds de 1952, 1953, 1954 i fins al mes de maig de 1955. Quant a la temàtica, hi ha certificats de bona conducta, de pobresa, d'aturat, aquells que es demanen per obtenir plaça en una residència de discapacitats o de gent gran. A continuació, adjuntem un requadre amb el nombre de sol·licituds que es van tramitar al Fondo durant aquests tres anys i mig.

Taula 5: Nombre de sol·licituds tramitades per l'alcalde de barri del Fondo anys 1952 – 1955 ⁹⁵ i total de la ciutat ⁹⁶

Any	Nombre de sol·licituds del Fondo	Total de sol·licituds	% respecte al total
1952	24	175	13,71%
1953	118	742	15,90 %
1954	150	818	18,33 %
1955	76	316	24 %

⁹⁵ El registre de l'any 1955 no és complet, les dades disponibles es troben només fins al 20 de maig.

⁹⁶ Elaboració pròpia a partir de les dades estretes de l'Arxiu Municipal.

La manca de continuïtat —una sèrie de només tres anys i mig— i el fet de tenir incomplet el registre de 1955, fa impossible afinar en les conclusions. Amb aquestes dades només podem determinar que el volum de peticions el 1953 i 1954 va ser prou significatiu, arribant a fregar el 20 % aquest darrer any.

3.1.1. Alcaldes de barri del Fondo durant el franquisme

Quines van ser aquestes persones amb capacitat per atorgar i denegar certificats? Els noms que podem aportar sorgeixen d'un procés minuciós d'extracció de dades a partir de l'escassa documentació que es conserva a l'Arxiu Municipal i del record oral dels testimonis amb qui hem contactat. Hem entrevistat, també, Antonio Pascual, qui assegura que va ostentar el càrrec durant l'alcaldia d'Antonio Romero Tutusaus (1965-1970) tot i que no recorda el període exacte, i Gregorio Génova Procas, últim alcalde pedani del Fondo abans de la dissolució d'aquesta figura. Vagi per endavant que la nostra intenció no és fer un judici de valor sobre les persones que apareixen en aquest apartat, sinó fer una anàlisi des del punt de vista del càrrec que van ocupar.

Els primers certificats oficials signats per l'alcalde de barri del Fondo als que hem tingut accés són de gener de 1955. El firmant és Juan Herráiz Cañada. Desconeixem la seva ocupació i quan va accedir al càrrec, però sabem pels testimonis i per la poca documentació existent que va tenir un paper destacat en la gestió de les peticions dels paradistes que volien un punt de venda al *mercadillo* del Fondo.⁹⁷ Herráiz va signar sol·licituds per aquesta finalitat fins l'any 1959. No podem assegurar qui el va succeir, doncs no hem trobat el nomenament de cap alcalde de barri que coincidís per data amb l'època en què Herráiz va deixar el càrrec, però per un decret d'alcaldia de 10 de gener de 1963, sabem que l'alcalde Jové Minguillón va acceptar la renúncia d'un tal José Magdalena per trasllat de domicili del Fondo “a una altra demarcació”.⁹⁸ Per aquest escrit deduíem que Magdalena podria haver ostentat l'alcaldia de barri entre 1959 i 1963, quan va ser nomenat Luis Molero.

Altres alcaldes de barri que va tenir el Fondo amb posterioritat va ser el citat Luis Molero (1963-1966), propietari d'un establiment de roba d'home i dona ubicat a la cruïlla formada pels carrers de Mossèn Jacint Verdager i Dalmau, les conegudes Confecciones Molero. El seu substitut va ser Manuel del Valle,

⁹⁷ Vegeu els Annexos.

⁹⁸ Decret d'alcaldia de 10 de gener de 1963, núm. 140. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

Paradeta a l'exterior del mercat del Fondo.

agent de la Policia Armada (els grisos) i amo d'un bar que els testimonis orals situen al carrer de Wagner amb Ruperto Chapí. Del Valle va ostentar el càrrec de 1966 a 1968, any en què va dimitir, tal com consta a l'arxiu.⁹⁹

El relleu el va agafar Gregorio Génova Egea, que regentava un negoci de vidres al carrer del Rellotge i que anys més tard seria regidor d'Esports amb Blas Muñoz. S'hi va estar des de 1968 a 1971. Joaquín Amorós Nofrerías, propietari del Bar Juventud, situat a dalt del carrer del Rellotge, va precedir-lo. A Amorós el substituïria l'any 1974 Gregorio Génova Procas. Fill de Gregorio Génova Egea, va ser el darrer alcalde que va tenir el Fondo. L'any 1979, amb la recuperació de la democràcia, aquesta figura va desaparèixer.

Segons la documentació que hem trobat, també va ser alcalde de barri del Fondo Alt Dionisio Sáenz. Sáenz, del que desconeixem la seva professió, va signar certificats l'any 1966 i 1972. En una comunicació d'agost de 1966 que Amorós Nofrerías remet a l'alcalde posa al seu coneixement la intenció de fer vuit dies de vacances i de traspasar les seves obligacions de manera momentània "a mi compañero D. Dionisio Sáenz, de la calle Núria, nº 2 (Fondo Alto)".¹⁰⁰

⁹⁹ Vegeu els Annexos.

¹⁰⁰ Per aquesta informació entenem que el carrer de Núria, que en l'actualitat forma part de Santa Rosa, s'incloïa als anys seixanta al barri del Fondo.

D'aquesta suposada divisió també dona fe Antonio Pascual, quan assegura que va exercir d'alcalde de barri a la vegada que Gregorio Génova pare i aquest últim "era responsable del Fondo Alt". Pascual afirma que va ostentar el càrrec durant el mandat de Romero Tutusaus (1965-1970), però no ho podem acreditar amb cap document oficial. Enlloc de la documentació que es conserva a l'arxiu de l'Ajuntament consta que Pascual fos alcalde de barri, però la seva versió la corroboren els veïns amb qui hem parlat.

De la referència de noms que hem aportat es desprèn que la immensa majoria eren botiguers. Tot i que no devia ser un requisit indispensable, sí creiem que el fet de tenir un establiment podia ajudar a identificar la figura de l'alcalde de barri, una explicació amb la qual també coincideix Génova Procas. "Era més fàcil de situar i, tot i que potser podia tenir la mateixa disponibilitat que un altre que treballés en una fàbrica, sí el permetia més llibertat per acudir a l'Ajuntament si ho necessitava", apunta. A continuació, adjuntem una taula resum amb els alcaldes pedanis de la barriada del Fondo durant el franquisme que hem pogut documentar arxivísticament.

Taula 6: Alcaldes de barri o pedanis del Fondo durant el franquisme¹⁰¹

Any	Alcalde de barri
1955-1959	Juan Herráiz Cañada
1959- 1963	José Magdalena
1963-1966	Luis Molero
1965-1970 (?)	Antonio Pascual
1966-1968	Manuel del Valle
1968-1971	Gregorio Génova Egea
1971-1974	J. Amorós Nofreria
1966-1972	Dionisio Sanz
1974 – (?)	Gregorio Génova Procas

Gregorio Génova Procas va ser alcalde de barri el 1974, amb tan sols 25 anys, una edat precoç per ocupar un càrrec que requeria, primer, un coneixement en profunditat del Fondo i, segon, dedicació més enllà de l'horari laboral que permetés desenvolupar la tasca amb normalitat. El seu, certament, no és el perfil habitual de les persones que van exercir aquest rol i no només per la joventut. Cap dels altres nomenaments va comptar amb una credencial tan valuosa com la del parentesc. I és que, Gregorio Génova Procas era fill de

¹⁰¹ Elaboració pròpia a partir de les dades dels documents que consten a l'arxiu.

Mercè Romero, dempeus la primera per l'esquerra, a la riera de Can Jané, actual carrer de Mossèn Jacint Verdaguer. Fotografia cedida per Mercè Romero.

Gregorio Génova Egea, qui també fos alcalde de barri del Fondo entre 1968 i 1971 i, posteriorment, cap de Relacions Públiques de l'Ajuntament i regidor d'Esports.

El decret de nomenament de Génova fill el va signar l'aleshores alcalde Juan Porta Bussoms, però la proposta, segons relata el mateix Génova, la va fer Blas Muñoz, que era regidor responsable de l'Àrea de Governació. "Em va insistir en ser alcalde de barri. 'És el mateix que ha fet el teu pare', em deia. Jo no volia embolicar-m'hi sent tan jove, però el meu pare també m'ho va demanar. En realitat, jo l'havia ajudat en la seva etapa com alcalde pedani i les famílies em coneixien", justifica. Sembla que no era la primera vegada que Muñoz posava en pràctica les dots de persuasió, doncs d'ell es deia aleshores que exercia "un veritable poder social" com a conseqüència de la solvència econòmica i el domini que tenia sobre les persones.¹⁰²

¹⁰² GALLARDO, J. J. (1998). "Aproximación al estudio de las alcaldías franquistas". *Ágora*, vol. 3, p. 218.

La necessitat d'un control sense fissures, l'amiguisme i la influència social jugaven a favor de les designacions. Els alcaldes de barri eren una institució més de l'engranatge del règim i com a tal eren escollits. No obstant, la visió de Génova s'allunya molt d'aquesta descripció i defensa que l'alcalde de barri "exercia de bona persona". "Encara avui dia m'aturen pel carrer. Diuen: 'el teu pare ens va donar de menjar'. Això és mentida, perquè l'únic que vam fer va ser signar un certificat perquè l'Ajuntament els garantís l'alimentació. Però tenen un bon record, perquè els vam ajudar i això enorgulleix", relata.

Génova va establir com a seu de l'alcaldia del barri la botiga de vidres de la família, ubicada al carrer del Rellotge. Els certificats els signava un cop tancava les portes del negoci. Antonio Pascual també diu que desenvolupava les seves obligacions fora d'horari comercial. "Els veïns passaven per la botiga. Amb la meua filla, em posava a signar les peticions a partir de les sis de la tarda. Allà mateix, sobre el taulell", explica. Pels pocs certificats que es conserven a l'Arxiu Municipal coneixem que els documents havien d'anar signats per l'interessat, per l'alcalde de barri en qüestió i havien de contenir la signatura de dos testimonis, que en la majoria d'ocasions requeien en la figura d'algun botiguer.¹⁰³

Génova Procas i Pascual asseguren que no cobraven res per signar els certificats. El que sí recorda Pascual és que va estar a punt de dimitir quan va saber que havia de cobrar per fer els documents. "Hi havia altres alcaldes de barri que ja cobraven entre 10 i 15 pessetes per fer els papers. Jo vaig parlar amb Tutusaus i li vaig dir que si ho havia de fer marxava. Al final, es va quedar que ningú no cobraria".

Els alcaldes de barri del Fondo no sempre van comptar amb la simpatia del veïnat. La negativa a atorgar documents va fer que alguns veïns i veïnes tinguin, encara a dia d'avui, un record poc amable d'aquesta figura. En alguna ocasió, el seu comportament coercitiu va treure de polleguera més d'un. Sayrach explica la norma que un dels alcaldes de barri va imposar al veïnat. "Aquell home me la tenia jurada i, com que sabia la meua propensió d'ajudar als obrers, va aguditzar una prohibició que no podien treballar els diumenges o els dies de precepte. Havien de demanar permís a la parròquia", recorda.

La figura de l'alcalde de barri va desaparèixer amb la recuperació de la democràcia. Segons Génova Procas la notícia de la destitució la va comunicar Carlos Grande, aleshores responsable de l'Àrea d'Informació i Participació Ciutadana, poc després de les primeres eleccions municipals de l'abril de 1979. "Un dia ens va reunir a tots els alcaldes pedanis i ens va informar que dissolien

¹⁰³ Vegeu els Annexos.

La riera de Can Jané, actual carrer de Mossèn Jacint Verdaguer, a finals dels seixanta. Fotografia cedida per Mercè Romero.

el càrrec. Treballàvem per l'Ajuntament sense cobrar, així que la decisió tampoc ens va destorbar gaire. Ara els falta [referint-se als regidors/es] saber com està el Fondo. Això en l'època dels alcaldes de barri no passava", etziba.

3.2. Pisos petits i amb deficiències

El creixement residencial del Fondo dels seixanta i setanta arrossegava els dèficits constructius de l'etapa migratòria anterior, on la necessitat d'allotjament havia abocat molts veïns a construir habitatges amb materials de molt mala qualitat i en terrenys que s'havien parcel·lat sense tenir en compte les dificultats orogràfiques. La història es tornava a repetir, però amb unes conseqüències més desastroses si s'escau que les que es van viure les primeres dècades de segle. El boom migratori, sumat a la demanda d'habitatge i la disbauxa especulativa d'empreses i promotors condemnava al barri a la suburbialització. Sense espais verds, equipaments ni serveis bàsics. Només ciment, brutícia i caos.

Les facilitats que atorgava la nova política d'habitatge a partir dels anys seixanta havien propiciat el sorgiment de nombroses empreses que, sovint sense experiència en el sector de la construcció, s'havien llençat sense escrúpols a

Pou del carrer de Massenet, anys 60. Fotografia cedida per Julián Jiménez.

l'edificació de pisos plens de dèficits estructurals. La demanda constant d'habitatges, les generoses ajudes del règim franquista a la construcció i la pobre qualitat del material utilitzat feien que el negoci fos rodó pels agents immobiliaris.¹⁰⁴ Els pisos que es feien en sèrie i s'aixecaven en un tres i no res, manifestaven les imperfeccions i defectes gairebé amb la mateixa rapidesa.

Tots aquests factors –incentius estatals, elevada demanda i matèries primeres defectuoses– van acabar condicionant el parc d'habitatges del Fondo, que ara és un dels més envellits de la ciutat. El barri va créixer a còpia de promocions deficitàries i d'escassa qualitat. Pisos de reduïdes dimensions i mal distribuïts, amb passadissos llargs i foscos i estances ubicades sense cap tipus de lògica, com el safareig fent costat a l'habitació del nens o el lavabo situat davant de la cuina. Comoditats?

Cap ni una. Cuines de carbó, terres de ciment, manca d'ascensor i instal·lacions insuficients per a suportar la incorporació progressiva dels aparells electrodomèstics bàsics. Esquerdes a les parets, acabaments defectuosos, humitats. Aigua corrent? Un luxe a l'abast d'uns pocs privilegiats. “Quan va parir la meva dona, vivíem al carrer de Milà i Fontanals. La matrona em va enviar a buscar aigua a la font. D'aixeta, no n'hi havia a casa”, explica el veí Julián Jiménez. Sort de les fonts i dels pous. Era 1965. De fet, durant molts anys, la manca d'instal·lació d'aigua i de serveis complets als habitatges es va suplir amb les dutxes públiques ubicades al carrer de Terrassa.

El sector immobiliari va ser un mecanisme pervers per satisfer l'avarícia dels promotors, preocupats només d'incrementar els beneficis en cada operació a través d'abaratir els costos de construcció. El secret de l'èxit era la incorporació de mà d'obra barata i la utilització de materials de pèssima qualitat que

¹⁰⁴ Una tasca interessant és revisar la llista d'empreses constructores que van operar a Santa Coloma entre 1960 i 1970 publicades al número 78-79 de la revista *Gramma*. No va haver-hi cap barri que en aquella època escapés dels tentacles de l'especulació.

Un home s'afaita a les dutxes públiques del carrer de Terrassa. Fotografia de Joan Guerrero.

eren més econòmics, però també més perillosos. Les conseqüències d'aquest còctel s'evidenciarien unes dècades després. L'aluminosi en va ser una de les més destacades.

Es calcula que entre 1950 i 1970 es van construir amb aquest tipus de ciment més de 30.000 habitatges a Catalunya,¹⁰⁵ la majoria als barris de la perifèria de Barcelona i de ciutats veïnes. Santa Coloma no va quedar al marge d'aquesta problemàtica, tot i que no es disposa de dades concretes sobre el nombre d'edificis afectats per aquesta patologia ni per barris ni pel conjunt de la ciutat.

3.3. Sense infraestructures ni serveis

L'allau migratòria havia desbordat totes les previsions i a mitjans dels seixanta el Fondo estava immers en un procés de suburbanització del que trigaria molts anys en desempallegar-se. El creixement desordenat i els efectes de les concessions que les diferents alcaldies havien fet a empresaris i constructors –en forma de requalificacions de terrenys, atorgament de llicències d'obres

¹⁰⁵ "La Generalitat cifra en más de 30.000 las viviendas con aluminosis". *La Vanguardia* (11 abril 1991), p. 25.

Bar del mercadillo del Fondo, data sense especificar. Fotografia cedida per Mercè Romero.

i aprovacions de plans parcials—, havien trinxat la perifèria. Els espais lliures s'exhaurien. El dia a dia transcorria entre brutícia, fosc i oblit. Sense centres sanitaris ni espais culturals. El catàleg de dèficits era interminable.

El Fondo no venia d'una situació idíl·lica: la manca d'infraestructures s'arrossegava des dels anys vint, quan els primers pobladors havien adquirit a pams trossos de terra per a edificar-hi la caseta i l'hortet. No s'havien urbanitzat les voreres ni s'havia instal·lat el clavegueram i els blocs s'alçaven sense planificació. Amb els anys, el nucli dispers va començar a créixer sobre els propis límits i els va superar amb escreix. Aquesta circumstància, unida a la complaença municipal i els abusos constructius, va acabar amb tota possibilitat de dignificar el barri. “Veig les favelas del Brasil i em ve a la memòria aquell Fondo tercermundista”, diu el veí Julián Jiménez.

Durant molts anys, el barri va créixer sense cap carrer pavimentat. Els vials de terra i pedres acabaven convertits en torrents que, quan queien quatre gotes, desembocaven al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer. Un dels carrers amb més pendent del barri, el del Relotge, contenia l'aigua amb unes pedres col·locades en forma de falca per evitar precisament el que passava arreu els dies de tempesta: que es mirés on es mirés, tot era un fangar. “Anàvem al centre del poble amb botes d'aigua per agafar l'autobús. Quan pujàvem al vehicle, en

les canviàvem per les sabates i les ficàvem en una bossa que passejaven tot el dia fins que tornaven de nou a casa”, assegura l’Ana Cardenal, botiguera jubilada i veïna del Fondo.

Aleshores, al bell mig de la plaça del Rellotge passava el trànsit i en un dels costats s’ubicava el *mercadillo*.¹⁰⁶ Fet amb fustes i amb el sostre d’uralita, l’equipament estava format per un centenar de punts de venda en total, comptant les interiors i les exteriors. Igual que els carrers, l’espai s’inundava d’aigua molt sovint. “Quan plovia, les caixes de tomàquets anaven riera avall”, afegeix Cardenal. L’any 1965, l’anomenat *mercadillo* s’havia quedat petit i va ser substituït per un mercat d’abastaments, del que parlarem més endavant.

Durant molts anys, al davant d’aquell equipament va haver-hi un punt de venda de petroli, al qual acudien les famílies que, afortunades, disposaven de cuines o estufes que funcionaven amb cru. Les fonts públiques del Fondo es comptaven amb els dits d’una mà. N’hi havia a la cruïlla de Ruperto Chapí amb Liszt, al carrer del Rellotge i entre Beethoven i Mossèn Jacint Verdaguer. La majoria de veïns no disposaven d’aigua corrent a les cases i havien d’acudir diàriament a les fonts per abastir-s’hi. Les cues per omplir les galledes eren enormes.

L’Ajuntament no s’ocupava de les necessitats d’uns veïns que en moltes ocasions es van veure obligats a exercir un paper que no els corresponia: s’organitzaven i pagaven entre tots infraestructures bàsiques. Julián Jiménez ho va fer per aconseguir una font. “Un dia, farts d’haver d’anar a buscar aigua a l’altra punta del Fondo, els veïns del carrer vam sol·licitar a l’alcalde de barri una font a prop de casa. No s’hi va negar, però ens ho va deixar ben clar: ‘Si porteu 7.500 pessetes a l’Ajuntament, demà mateix us envia la brigada a col·locar-vos-la allà on vulgueu’. Vam posar els calés sobre la taula i l’endemà ja teníem font”.

La foscor dels carrers era un altre dels problemes del barri. Un informe redactat pels serveis municipals el novembre de 1966 posava de manifest el dèficit que patia Santa Coloma en matèria d’enllumenat. El document titllava de “molt considerable” la necessitat d’aquest servei i reconeixia que el desenvolupament demogràfic experimentat havia “desbordat totes les previsions”. No especificava la situació concreta en cada barri, però sí feia una radiografia general de l’estat de la qüestió arreu del municipi. Era desastrosa:

“Con respecto al servicio de alumbrado público han de considerarse dos aspectos: el de la existencia o carencia del mismo y la efectividad del existente. Sobre el plano adjunto puede apreciarse que una gran

¹⁰⁶ Amb aquest nom ens referim al vell mercat, tot i que també és la manera en què es coneix el mercat ambulant.

Font al barri del Fondo.

parte de las calles de la población están alumbradas a base de puntos de luz muy distantes entre sí y que son del tipo de incandescencia de 40W o 60W y en algunos casos llega a 100W protegidas por tulipas aporcelanadas, es decir, el sistema más primitivo que se conoce en este tipo de alumbrado”.¹⁰⁷

En un municipi amb 80 kilòmetres de vials, eren necessaris uns 3.200 punts de llum per aconseguir la correcta il·luminació de la via pública. Santa Coloma, en canvi, només en disposava de 200 l'any 1966. Invertir aquesta situació, absolutament deficitària, requeria l'aportació de 45 milions de pessetes, unes xifres impossibles d'assumir per l'administració local.

¹⁰⁷ Informe sobre el *Déficit urbanístico en el alumbrado público de las calles de la población*. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, 1966.

A la foscor de carrers i places, s'hi afegia la brutícia, únic mobiliari urbà amb què comptava el Fondo. La riera era un abocador a cel obert on anaven a parar bona part de les escombraries i les aigües brutes. La resta, es tirava indiscriminadament a la *casa rota*, que des de la Guerra Civil, feia també d'improvisat contenidor. "Tothom llençava la brossa al carrer. Les rates campaven lliurement pel barri", recorda la Maria Teresa Castellví. Aleshores, es parlava d'un milió de rosegadors a tot el municipi.¹⁰⁸ Amb el temps, l'Ajuntament va enviar un operari a carro tirat per un cavall per recollir les escombraries. La insalubritat ja s'havia fet crònica.

El pas dels anys no va fer sinó agreujar la situació d'abandó. La revista *Gramma* va publicar una sèrie de reportatges en profunditat sobre l'estat dels principals barris de la perifèria en matèria urbanística, però sobretot, quant a equipaments i serveis. El del Fondo, que veuria la llum el maig de 1971, destacava els dos ingredients que l'havien dut a un carreró sense sortida: desatenció i l'especulació del sòl. Amb el títol "El Fondo, un barrio sin posibilidades",¹⁰⁹ el reportatge feia èmfasi en l'absència de centres sanitaris, socials i culturals i zones esportives, a més de destacar la falta de previsió urbanística, que deixava un panorama completament desolador: dels 44 carrers del barri, només 8 tenien l'equipament necessari (asfaltat, clavegueram, voreres i il·luminació, entre d'altres).

El treball publicat per la revista local va ser l'antesala d'un informe més exhaustiu encarregat per les parròquies de Santa Coloma a l'Estudio de Urbanismo, Arquitectura y Sociología de Madrid. Les dades del desastre també les va publicar *Gramma* en el famós número del King Kong de juliol-agost de 1972, que buscava "mentalitzar el carrer, xifrar els dèficits, demostrar l'incompliment de les lleis franquistes, revestir d'arguments la injustícia social".¹¹⁰ L'informe conclouïa que el municipi necessitava 4.516 milions de pessetes per dotar-la de serveis bàsics: 590 milions per a urbanitzar carrers, 139 milions, per a pavimentar-los, per l'enllumenat, 49 milions... "L'Ajuntament invertia anualment entre 300 i 350 pessetes per habitant i amb l'idíl·lic supòsit que el volum de població s'estanqués, havia de passar un segle per suplir el deute".¹¹¹

El dossier va ser tot un revulsiu que sacsejà consciències. El veïnat despertava i es començava a organitzar per reclamar millores als barris. El Fondo va ser l'epicentre de moltes lluites i el primer que va acollir una experiència col·lectiva de protesta. El setembre de 1972 naixia al número 62 del carrer de Beethoven, el Centro Social Amigos del Fondo. L'associació va burlar el

¹⁰⁸ LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 91.

¹⁰⁹ (1971, maig). "El Fondo, un barrio sin posibilidades". *Gramma*, núm. 29, p. 8-11.

¹¹⁰ ANTJUSTEGI-ETXEARTE, O. (2014). Op. cit., p. 46.

¹¹¹ *Ibidem*.

règim, perquè havia obert les portes com una extensió de la parròquia. Però a efectes pràctics no ho era. “Amb el concordat, l'església tenia el paraigües legal per tal que la gent fes coses sense necessitat de demanar permís al Govern Civil”, diu José María Martín, veí del Fondo que havia participat a la Joventut Obrera Catòlica (JOC) i que, com tants altres, es va involucrar en la lluita veïnal de ple. L'experiència de la JOC i el paper que va jugar en la clandestinitat s'explicarà al final d'aquest capítol.

3.4. El cas del mercat del Fondo

La plaça del Relotge acollia des de finals dels anys cinquanta el conegut *mercadillo*: punts de venda construïts amb taulons de fusta sense tancar, que s'enfangaven cada cop que queien quatre gotes. L'aigua arrambava amb els mostradors i el gènere corria riera avall, entre rates, caixes i brutícia. “Devia haver-hi una trentena de paradetes”, calcula Mercè Romero. El seus pares havien obert un bar al davant d'aquella instal·lació, precària al màxim, i servien els cafès de l'hora d'esmorzar a molts dels seus propietaris i propietàries. De bars, a l'interior, n'hi havia dos.

El mercat tenia una forma triangular, un espai obert enmig¹¹² i tres entrades. A l'exterior, en un dels laterals del *mercadillo* —el que donava a la riera—, hi havia també paradetes. “Eren totes de fruites i verdures, tret de la merceria del senyor Antonio”, diu la veïna. Segons ella, un parell d'anys més tard de començar a funcionar l'equipament, es van augmentar els punts de venda del carrer, amb “barraquetes de fusta prefabricades”.

Aquesta ampliació no hauria estat del tot transparent si tenim en compte un decret d'alcaldia de 1964¹¹³ que prova la “conducta irregular” del cap de policia de la localitat, Javier Badia Sala, en el “traspàs i venda” de diverses paradetes de l'exterior del *mercadillo*.

Desconeixem per quin motiu el funcionari va participar en aquestes operacions, però sí que hauria obtingut diners per realitzar-les. En un dels punts del decret es llegeix:

“... Que por su participación en la adjudicación de una parada exterior de dicho *Mercadillo*, obtuvo el inculpaado la cantidad de cincuenta mil pesetas, importe satisfecho por la adjudicataria [...] según talón bancario cuya referencia consta en el expediente disciplinario...”

¹¹² VALLVERDÚ, M. (2005). Op. Cit., p. 479.

¹¹³ Decret d'alcaldia número 95, del 9 de setembre de 1964. Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet.

En aquell moment, l'any 1964, l'Ajuntament ja havia engegat la maquinària administrativa per aixecar un mercat d'abastaments al barri. La provisionalitat del *mercadillo* i el creixement demogràfic explicaven la necessitat d'un projecte que, igual que la vella infraestructura, també va estar sota sospita. Es pot deduir ara que l'adjudicació de les parades exteriors del *mercadillo* en què va participar Badia pocs anys abans, s'hauria pogut fer per beneficiar els seus propietaris, que tindrien prioritat a l'hora d'assegurar-se una parada en el nou mercat. Aquest extrem, però, no està confirmat.

Cal aclarir, abans d'entrar en detalls, que la majoria de persones entrevistades per aquest treball recorden el procés d'adjudicació i les conseqüències polítiques que va comportar, però pocs —sobretot en el cas dels paradistes més antics— han volgut pronunciar-se sobre l'assumpte. I és que, la resolució del concurs públic i la concessió de parades, que suposadament es va fer de manera fraudulenta, va enviar a la presó a qui fora alcalde de Santa Coloma entre 1959 i 1965, Víctor Jové Minguillón, així com a altres persones relacionades amb la construcció del mercat. La justícia els va declarar innocents poc després, en considerar que les actuacions s'havien fet dins dels límits de la legalitat. I, doncs? Rebobinem.

Dotar el barri d'un edifici que acabés amb els dèficits del *mercadillo* era una proposta que d'entrada no va quallar: el primer concurs públic que el consistori va convocar va quedar desert. Un temps després, el gener de 1963, ho va tornar a intentar encarregant a les Comissions de Mercat, Governació, Hisenda i Sanitat la redacció d'un nou plec de condicions. Segons el document, el futur mercat s'aixecaria en una pastilla de terreny de 1.300 metres quadrats propietat municipal i delimitada pels carrers de Mossèn Jacint Verdaguer, Bruc, Massenet i Dalmau, a poca distància de la vella infraestructura.

L'Ajuntament va rebre dues propostes: una, de Salvador Solé Bach, que aglutinava l'agrupació dels venedors del mercat ambulant del Fondo i del mercat Sagarra, i l'altra, d'Eusebio Santos Martínez, un constructor que, segons algunes fonts, tenia experiència en l'edificació de mercats. Els impulsors de la primera proposta, amb Solé al capdavant, havien redactat un pla per a la construcció que incloïa les fases i el sistema de finançament: es comprometien a subvencionar el cost de la infraestructura, atesa l'evident manca de solvència econòmica de l'Ajuntament.¹¹⁴

¹¹⁴ *Plan para la construcción de un mercado en la denominada barriada del Fondo de Sta. Coloma de Gramenet*. Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet.

Construcció del mercat vell del Fondo, el conegut *mercadillo*.

Aquesta era la primera diferència respecte al projecte de Santos, que segons la memòria presentada, es feia càrrec totalment del cost de l'obra "sota les condicions econòmiques que jutgi oportunes, mitjançant subhasta intervinguda per l'Ajuntament".¹¹⁵ Els projectes també distaven quant al nombre de parades i quant al temps d'execució de les obres. Salvador Solé n'havia previst 161 i 4 botigues i una durada aproximada d'onze mesos, a diferència d'Eusebio Santos, que havia projectat 238 parades, 35 magatzems i 6 locals en un temps inferior, tan sols cinc mesos. Pel que fa al pressupost estimat de l'obra, només es coneixia el del projecte al qual donaven suport els paradistes del *mercadillo* i del mercat Sagarra. Segons xifres orientatives es situava al voltant dels 10 milions de pessetes.¹¹⁶

¿Com s'explicaven els 77 punts de venda de diferència entre un projecte i un altre?

Santos va projectar el mercat en un solar de major superfície, obtinguda d'anexionar una parcel·la contigua a la pastilla de terreny municipal. En total, una superfície de 2.057 metres quadrats, 700 metres quadrats més del que s'establia en el plec de condicions. El promotor va justificar aquesta circumstància argumentant que el solar proposat "resulta insuficient per donar cabuda al nombre de llocs de venda requerits per les necessitats del nucli de població a que ha de servir el mercat". A la manca d'espai també va al·ludir l'altre promotor, però a diferència de Santos, va cenyir-se a la superfície establerta en el plec de condicions.

El ple de l'Ajuntament, en sessió extraordinària de 5 de novembre de 1964 i amb l'assistència de 14 dels 17 regidors de la corporació, va aprovar per majoria¹¹⁷ adjudicar la construcció del mercat municipal d'abastaments del Fondo a Eusebio Santos. L'Ajuntament feia referència als informes

¹¹⁵ *Informe de la Escuela de Estudios Mercantiles de Barcelona para revisar desde el punto de vista económico las dos propuestas*. Arxiu Municipal de Santa Coloma.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ Amb 11 vots a favor i tres en contra. Acta del ple de 5 de novembre de 1964.

El mercat ambulant del Fondo, al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer. Fotografia de J. Aguilera.

previs i als beneficis econòmics que obtindria de l'increment de punts de venda —segons els càlculs, unes 8.000 pessetes aproximadament— i altres aspectes tècnics avantatjosos per l'equipament en el seu conjunt (millor disposició de l'entrada de mercaderies, amplitud d'accessos i passadissos, nombre de llocs de venda superior a 200, botigues projectades, etc.).¹¹⁸

L'acord definitiu entre l'Ajuntament i l'adjudicatari, que es va signar el 27 de novembre del mateix any, incloïa per primera vegada el pressupost estimat de l'obra i detalls econòmics de l'operació, com la quantitat de 4.764.121 pessetes que rebria el promotor en concepte de "benefici empresarial". També s'acordava que seria Santos qui escolliria als paradistes i es determinava quin seria el preu aproximat per parada:

“Se propone la construcción de 238 puestos y 6 tiendas cuyo número en relación con el presupuesto exige obtener un promedio de 145.000 pesetas por puesto o local. De los expresados puestos, 96 corresponden a frutas y verduras que adjudicados a un promedio

¹¹⁸ Informe de la Escuela de Estudios Mercantiles de Barcelona para revisar desde el punto de vista económico las dos propuestas. Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet.

Bar de la família Romero, a la plaça del Relloige. Fotografia cedida per Mercè Romero.

de 50.000 pesetas cada uno representan 4.800.000 pesetas lo que aumenta una media de 200.000 pesetas en el conjunto de los 148 puestos restantes”.¹¹⁹

L'altre candidat, no conforme amb la decisió del consistori, la va recórrer aduint que el projecte guanyador violava el plec de condicions en el seu article primer, quan es feia referència als terrenys on s'havia d'aixecar el mercat. El promotor assegurava que la proposta guanyadora no respectava el que era “condició bàsica i fonamental” i afegia que s'havia elaborat el projecte per construir el mercat “en terrenys que no eren de l'Ajuntament”. També criticava la facultat que es reservava el promotor de fixar les condicions per atorgar les concessions de les parades, un assumpte que poc temps després provocaria l'entrada en presó de l'excalcalde Jové Minguillón.

Els mateixos arguments esgrimiria Solé, en boca del seu advocat, al recurs contenciós administratiu que, més tard, va presentar davant del jutge. Insistia en l'incompliment al que incorria l'adjudicatari de construir en terrenys diferents als que assenyalava el plec de condicions i l'acusava d'haver presentat un projecte sense pressupost –ho faria més endavant.

¹¹⁹ Signatura de l'acord definitiu. 27 de novembre de 1964.

A continuació afegim un extracte de la denúncia presentada per Solé contra l'acord de l'Ajuntament sobre les concessions. Especialment significatiu és el to emprat, tenint en compte com va acabar l'adjudicació del projecte del mercat del Fondo:

“Es evidente que tal como estaba formulada la proposición del Sr. Santos significaba un salvoconducto para la obtención de unas ganancias sin límite, sin participación municipal y a costa de quienes tenían que adquirir los puestos”.¹²⁰

La sospita d'un procediment fraudulent en la concessió de les parades va sobrevolar els caps de l'alcalde i el promotor. Tant és així que Víctor Jové Minguillón, un any després d'haver estat cessat del càrrec, va ingressar a la presó Model de Barcelona acusat de set delictes de suborn per aquest assumpte. *El Diario Vasco*, que es va fer ressò de la informació,¹²¹ assegurava que l'exalcalde havia cobrat diners en diverses ocasions per l'atorgament de parades del mercat del Fondo. “Les quantitats percebudes per la concessió d'aquests permisos municipals il·legals sembla, segons les primeres informacions, que passa del mig milió de pessetes”. La notícia afegia també que la justícia estava investigant l'adjudicació de l'obra, que assenyalava directament el promotor.

Manuel Verdugo va començar a despatxar en una parada de fruita del mercat el desembre de 1965, tan sols dos mesos després d'inaugurar-se. Durant tres anys, va estar de lloguer, però recorda que poc després d'obrir les portes i coneixedors dels suposats tripijocs, els propietaris de les parades es van negar a pagar la quota del manteniment en senyal de protesta. S'hi van estar tres o quatre anys. “A mi no em va afectar, perquè aleshores encara era inquilí. Els paradistes van adonar-se que cadascú havia pagat un preu. Els punts de venda dedicats a les fruites i verdures crec que costaven 125.000 pessetes per número, però alguns el van pagar a 175.000. Amb els anys, els van tornar la diferència”, explica.

Víctor Jové, fill de l'alcalde, tenia 15 anys quan l'afer del mercat del Fondo. Assegura que l'adjudicació i les concessions de les parades es van fer de manera legal. “Els paradistes van començar a dir que l'Ajuntament li havia fet a Santos el concurs a mida. Eren del Fondo, però també del mercat Sagarra i d'alguna manera consideraven que tenien una sèrie de drets pel fet de ser de Santa Coloma”, explica. De fet, els paradistes instal·lats a l'antic *mercadillo* van tenir preferència a l'hora d'escollir ubicació.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ “Excalde de un pueblo barcelonés, encarcelado bajo acusación de cohecho.” *El Diario Vasco* (20 abril 1966).

Parada de plàtans de Manuel Verdugo al mercat del Fondo l'any 1965. Fotografia cedida per Mercè Romero.

Jové va més enllà i defensa que l'episodi fosc de la presó va ser en realitat una "excusa" per treure el seu pare de l'alcaldia de Santa Coloma. "Aleshores hi havia un grup de pressió que pretenia urbanitzar Les Oliveres. Eren Muñoz Sanpedro, cap a Barcelona del Frente de Juventudes, Juan Antonio Samaranch, que va ser president de la Diputació de Barcelona... Tenien interessos empresarials a la muntanya. El meu pare s'hi va negar a signar

el pla parcial que donava llum verda a la construcció de Les Oliveres i se'l van voler liquidar. El pretext del mercat els va servir", assegura.

L'exalcalde Jové Minguillón i la resta d'implicats per aquest assumpte van quedar absolts l'any 1966, en considerar el jutge que l'adjudicació de les parcel·les del mercat es va fer dins els límits legals i no hi va haver cap tracte de favor en el procés de concessions. L'Audiència provincial de Barcelona diu que el projecte de Santos es va tramitar "d'acord al Dret" i que els fets declarats "no són legalment constitutius dels delictes que l'acusació pública imputa als processats". La sentència continua així:

"[...] sobradamente conocidos los requisitos que integran el delito de estafa, entre ellos el imprescindible del engaño, en modo alguno aparece este elemento en las actuaciones que se imputan a los procesados Jové y Santos en el desarrollo de sus conductas relacionadas con la adjudicación del mercado en cuestión".¹²²

El mercat es va enderrocar l'any 2009 per construir-hi el multiequipament del Fondo, que inclou el mercat renovat, un supermercat, la biblioteca del barri i l'escola bressol municipal La Cingonya. La construcció del multiequipament, com veurem al capítol 3, també va haver de superar diversos entrebancs.

¹²² Audiència Provincial de Barcelona (Secció 1a). Sentència, 5 de juliol de 1976.

4. Activisme, delinqüència i espai urbà

4.1. De l'església a la 'plaza roja'

L'abandó al qual l'administració va sotmetre el Fondo durant anys i la consciència social que, arran d'aquesta circumstància va anar agafant el veïnat, van generar al barri un fort moviment contestatari. La por, que als primers anys del règim havia esmorteït la capacitat d'actuació de l'oposició franquista, va quedar superada a partir dels anys setanta quan els carrers i les places de Santa Coloma es van convertir en el centre de la reivindicació i del moviment veïnal. Dos dels símbols més destacats d'aquelles lluites al barri del Fondo van ser la parròquia de Sant Joan Baptista i la plaça del Rellotge.

Al voltant de l'església, que es va inaugurar l'any 1965, va arrelar la Joven-tut Obrera Catòlica (JOC).¹²³ De fet, el grup s'havia constituït mesos abans i es reunia a la parròquia de Santa Rosa, ja que l'edifici del Fondo estava en construcció. L'Emiliana Salinas tenia 20 anys quan va entrar en contacte amb aquell moviment cristià que començava a aplegar desenes de joves del barri. "Feia tres mesos que havia arribat a Santa Coloma. Un vespre, tornant a casa de la feina, vaig veure l'església Major oberta. Eren les vuit i vaig entrar encuriosida. Una noia es va apropar, vam començar a parlar. Li vaig preguntar que què feien allà i em va dir que es reunien, que feien activitats. Que vingués dissabte, que hi hauria més gent. Així ho faig fer. Em va agradar l'ambient i vaig tornar", relata.

Al principi, era un espai de relació i amistat vinculat a l'evangelisme que amb el temps va desembocar en un mecanisme per canalitzar el compromís social dels joves. "La JOC ens va despertar la consciència i la dignitat", afirma. "Un dia, en una reunió —recorda Salinas— vaig preguntar que què era fer política i en Jaume [Sayrach] em va contestar: 'política és guanyar-se el pa'. Dec saber molt, li vaig dir, perquè porto des dels 12 anys treballant. La seva resposta i el debat de després em va fer reflexionar i m'ha quedat per a tota la vida". El moviment va marcar tota una generació de joves i va ser, en molts casos, el seu trampolí per involucrar-se de ple en altres lluites socials que van transcórrer pràcticament a l'hora: l'obra, la política, la veïnal...

Amb aquest rerefons, l'església de seguida va esdevenir el punt de trobada de reunions clandestines i accions de protesta de caire laboral. "La parròquia del Fondo es va convertir en la tapadora ideal per a les reivindicacions socials", afirma Salinas. En aquest sentit, un dels episodis més sonats va ser la tancada que va protagonitzar un grup de 25 d'obrers de l'empresa Radiotrónica S.A.

¹²³ Sayrach ha recollit l'experiència de la JOC en el seu llibre *En el Fondo...* (2001). Op cit., capítol 11.

La parròquia del Fondo va ser l'origen de la lluita clandestina. Fotografia de Jaume P. Sayrach.

a l'església del barri i les mostres de solidaritat que van rebre dels veïns i les veïnes. Els treballadors tancats exigien la descongelació salarial, la readmissió dels acomiadats, l'amnistia i un augment mensual de 6.000 pessetes.¹²⁴

“El Fondo –apunta Jaume Sayrach, que va viure la protesta com a capellà de la parròquia– tenia fama de barri reivindicatiu. Havia rebut la visita de militants d'ETA, de membres del Movimiento Comunista (MC)... que un grup de treballadors vingués a tancar-se a la parròquia en senyal de protesta per les seves condicions laborals no era casual”.

L'acció es va acabar el 18 de gener de 1976, diumenge, després de missa, un gest gens espontani: els treballadors volien aprofitar l'afluència de feligresos per agrair-los el seu suport. Els havien llençat menjar des de l'edifici del costat quan se'ls va prohibir l'entrada d'aliments i havien rebut la visita d'altres treballadors del barri interessats en la seva protesta.¹²⁵

¹²⁴ GALLARDO, Juanjo (2004). *El caso Téllez. Lucha sindical, tortura y transición democrática*. Barcelona: Ediciones Carena, nota final núm. 131.

¹²⁵ CASTELLÓN, M. “Los trabajadores de ‘Radiotróica’ abandonarán hoy su encierro”. *La Vanguardia* (18 gener 1976), p. 44.

Trobada de la JOC a la parròquia del Fondo.

Si el Fondo representava un exemple de reivindicació per a tota la ciutat, la plaça del Rellotge era el motor que el feia moure. “Quan plegàvem de la feina, sabíem que si ens apropàvem a la plaça del Rellotge hi trobaríem gent de la nostra corda”, recorda José María Martín. En el moment de màxima eclosió del moviment veïnal, als anys setanta, la mítica plaça va ser origen i final de la gran majoria de les mobilitzacions, motiu pel qual es va guanyar el qualificatiu de *roja*. Escoles, espais verds i transports. La llista de demandes no tenia fi. Només a tall d'exemple, la plaça del Rellotge va ser l'escenari de reivindicacions tan diverses, i alhora tan justificades com la lluita per l'ambulatori el 23 de febrer de 1971; el suport al sindicalista Francisco Téllez, detingut i torturat al desembre de 1975 després de participar en una manifestació, o la del parc de Can Zam, el dia de Reis de 1976.

La plaça del Rellotge també va ser l'epicentre del procés de politització que va viure la societat del tardofranquisme. Militants de tots els colors polítics de Santa Coloma van confluïr a la *plaza roja*. “Com que hi havia tanta gent jove, tots els partits polítics que actuaven en la clandestinitat van començar

Miting per l'abstenció al referèndum sobre el Projecte de Llei per a la Reforma Política, any 1976.

a aparèixer pel Fondo amb l'objectiu de prospectar", diu Emiliانا Salinas. El Fondo era llavors efervescència pura i el barri on qualsevol que demanava solidaritat n'obtenia.

4.2. Experiències de lluita en la clandestinitat

En cinc anys, entre 1970 i 1975, el Fondo va veure néixer diverses experiències de lluites veïnals vinculades, en part, a la gent de la JOC i, en part, a gent de moviments d'esquerres i llibertaris que havien vingut a parar al barri. Cronològicament parlant, la primera d'elles va ser el Grup Autònom (GA), format cap al 1970 per joves que havien participat a la JOC. El GA va néixer al Fondo, on tenia molta activitat.¹²⁶

Un any més tard i arran de la lluita per l'ambulatori, comença a funcionar la Comissió de barri, un espai transversal anticapitalista, que no es defineix ideològicament, format per persones provinents de diversos sectors —antics

¹²⁶ Grup d'Història José Berrueto (2006). Op. cit., p. 250.

Manifestació a la plaça del Rellotge. Fotografia de J. Pastor.

membres de la JOC, persones que no militaven enlloc, llibertaris, etc.—, però implicats amb el Fondo. De fet, aquest és un dels requisits per poder participar en la Comissió, segons estableixen els seus membres en una documentació interna de 1974.¹²⁷ En l'apartat 2 del document, referent al *Carácter de clase*, l'escrit diu:

“Tiene que estar compuesta por elementos asalariados. Pequeños propietarios (bares, tiendas, etc.) que no exploten mediante plusvalía. Los elementos de procedencia burguesa (profesionales liberales, estudiantes) podrían integrarse en la C. B. siempre que se identifiquen con los intereses del proletariado y sufran la explotación en el barrio. Sobre ellos existirá un mayor control”.

“Vam estar setmanes discutint si els comerciants havien de formar part de la Comissió. El comerç tenia connivència amb el règim franquista. I nosaltres érem molt anticapitalistes”, explica José María Martín, un dels impulsors. La Comissió de barri també va ser molt escrupolosa a l'hora d'admetre a nous membres. “Es necesario —diu el mateix document de 1974— conocerlo como elemento de lucha, dispuesto al riesgo que lleva consigo la lucha revolucionaria” i molt ferma en les seves conviccions:

¹²⁷ Criterios C. B. Fondo. 1974. Document intern.

Elecció del president de l'Associació de Veïns del Fondo.

“Creemos que es un error integrar a la clase obrera única y exclusivamente para derrocar a la dictadura franquista. Acabada esta lucha, la clase quedaría integrada en una sociedad capitalista. Acabar con el franquismo no significa acabar con la opresión. Es necesario acabar con Franco como instrumento opresor al servicio del capitalismo. Pero si hay que acabar con Franco es como paso a la revolución, ya que eliminar la dictadura no significa que se vaya a acabar con el problema de la clase obrera...”

La comissió s'obria tots els dies, organitzava excursions i activitats i era el lloc de trobada on planificar les reivindicacions veïnals. Com la resta, la Comissió del Fondo va desaparèixer amb el naixement de les associacions de veïns. “Van quedar absorbides”, diu l'Alfons Barreras, el seu primer president. L'Associació de Veïns del Fondo es va legalitzar l'any 1975. Com havia passat en les altres experiències, conflüen persones que havien estat vinculades a la JOC, al Centre Social Amigos del Fondo, al GA, a la Comissió de barri... “Estàvem tots a tot arreu. Sortíem d'una reunió i ens ficàvem en una altra”, afegeix.

L'Associació de Veïns va dedicar els primers anys de vida a dignificar el barri. I la dignitat, en aquell moment, prenia formes tan quotidianes com essencials: semàfors, equipaments, bancs o papereres. “Un dia –recorda José María Martín, vicepresident de la Junta Directiva de l'entitat– vam decidir fer una assem-

Reunió de la JOC a la parròquia del Fondo. Fotografia de Joan Guerrero.

blea a les portes del camp de la Grama. Exigíem un semàfor. En un moment donat, vam entrar-hi i van aturar el partit. Molts dels aficionats van abandonar els seients i es van sumar a la reunió”.

Una de les gestes simbòliques més celebrades, no per transcendental, sinó pel cop d'efecte que va suposar, va ser la recuperació per al veïnat de la festa major del barri, que se celebra per Sant Joan. “La festa popular”, interromp Barreras, remarcant l'adjectiu popular. El darrer exemple de festa participativa es remuntava a l'any 1966, quan el festeig va sorgir de la parròquia.

Des d'aleshores i fins a l'any 1975, l'organització de la festa va estar en mans d'una comissió controlada per un grapat de comerciants del Fondo.¹²⁸ Luis Hernández (botiga de pernils), Jerónimo Correoso (ferreteria), Jaime Nadal (botiga de mobles), Antonio Pascual (ferreteria), Luis Molero (establiment de roba) o Gregorio Génova (botiga de vidres)¹²⁹ en formaven part i s'anaven intercanviant els càrrecs de president, vicepresident i tresorer de tant en tant.

¹²⁸ Vegeu els Annexos.

¹²⁹ Pascual, Molero i Génova, van ser, a més, alcaldes de barri del Fondo.

Festes populars del Fondo. Fotografia de J. Pastor.

“Era la festa dels comerciants del barri. Mai havíem participat perquè no la sentíem nostra”, critica Barreras. La comissió instal·lava un envelat al davant del mercat, amb escenari i llotja. El pressupost era ambiciós si agafem com a referència el de l’any 1971, quan va fregar el mig milió de pessetes. L’Ajuntament en va aportar 15.000. En aquella ocasió, la festa programava, entre d’altres activitats, ball i boxa.¹³⁰

La situació va canviar l’any 1976, el primer en què l’Associació de Veïns va agafar les regnes. El fulletó¹³¹ que l’entitat va editar i repartir per donar a conèixer el cartell incloïa tota una declaració d’intencions: “Una fiesta hecha sin ningún interés económico, sino para la unión y diversión de todos”.¹³²

La festa “popular” d’aquell any va ser tot un èxit. El públic que esperava l’actuació dels Hermanos Cobos (Los sastres flamencos) mai va saber que un descuit va estar a punt de fer perillar el concert estrella aquell 23 de juny de 1976. “Havíem contractat els *cantaos*, però havíem oblidat el guitarrista.

¹³⁰ “Presupuesto de ingresos de la Fiesta Mayor de Fondo. Año 1971”. Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet. Document sense catalogar.

¹³¹ Vegeu els Annexos.

¹³² Programa Fiesta Mayor de “El Fondo”. 1976.

L'espai estava ple de gom a gom i faltava poca estona per començar l'espectacle. Ara gestionariem l'ensurt amb el mòbil, però en aquell moment vam recórrer el barri en cotxe buscant un músic que sabés tocar la guitarra. Ho vam aconseguir", expliquen entre somriures Barreras i Martí, president i vicepresident de l'entitat en aquell moment i encarregats de l'organització.

4.3. 'Los Correas'

El creixement demogràfic, l'atur, la manca d'oportunitats al suburbi van ser terreny adobat pel sorgiment de la delinqüència organitzada a la perifèria de les grans ciutats a l'inici dels setanta. A Santa Coloma, la banda dels Correas, coneguda així pels cinturons reblats de monedes de dos rals i sivelles de ferro que portaven els seus membres, va atemorir els veïns i comerciants. El grup procedia de La Balsa (Badalona), però el Fondo era el seu principal camp d'operacions. Format per nois joves que no superaven els 18 anys, es dedicaven a fer estirades de bossa, participar en petits atracaments, amenaçar la canalla i destrossar els comerços i els centres socials.

"Entraven als recreatius i no deixaven jugar als nois. Els havíem de demanar que sortissin. Ho fèiem per les bones i mai ens van fer la guita, però portaven tothom de cap", explica la Josefa Jurado, veïna del Fondo i propietària durant 30 anys d'un saló recreatiu situat al carrer del Rellotge. Els botiguers sorteaven com podien els actes vandàlics: començaven amb diàleg, però la pedagogia rarament va funcionar i l'estratègia passava per fer-los front d'una manera més contundent. A la Maria Parramon, del forn de pa Camps, els Correas li van prendre unes quantes furgonetes amb les que els seus empleats feien cada matí el repartiment per Santa Coloma. Van arribar a amenaçar els forners, que cansats del comportament de la banda, van sortir una nit en massa per frenar-los. Aquella acció, que assegura Parramon no va ser violenta, els va acabar aturant.

No hi ha botiguer o botiguera del barri que no tingui una història per explicar sobre el grup de delinqüents. Anita Cardenal, propietària de l'Olla de Plata, també va rebre un dia la visita dels Correas. Amb l'excusa de comprar, va entrar-hi un nodrit grup de joves formant guirigall. Potser no tenien intenció de robar-li, però ella es va avançar per si de cas. "Van entrar tots de cop i de seguida vaig veure el *percal*. Vaig preguntar: 'Qui porta els quartos? La resta que marxi'", relata. Un ganivet sota el taulell de vidre, visible des de tots els angles d'aquella petita botiga, va servir de mecanisme dissuasiu.

L'activitat delictiva i vandàlica dels Correas es va concentrar en el període que va entre 1972 i 1975, sent l'estiu de 1973 el moment de màxima tensió. Per aquella època, la banda havia assaltat el centre social del barri ba-

daloní de Sistrells, proper al Fondo, agredint un home. Els seus companys, militants del moviment d'esquerres, van venjar-lo apallissant alguns dels membres dels Correas.¹³³ S'havia declarat la guerra i tenia com a escenari la *plaza roja*.

La por a que esclatés la violència al Fondo preocupava els veïns i comerciants. Era el mes de setembre. “Em va venir un grup de joves a avisar-me que els havien declarat la guerra als Correas, que el lloc del litigi era la plaça del Rellotge” explica Sayrach. Durant algunes jornades es van produir aldarulls i actes violents al barri que només es van mitigar amb la posterior mediació del capellà. Sayrach va propiciar una trobada entre els representants dels centres socials del municipi i membres dels Correas, on es va acordar que cessarien els enfrontaments.

Tot i que els Correas van trencar el compromís diverses vegades —a principis de 1975 van provocar destrosses al centres socials del Raval, Santa Rosa i Can Mariner—, van abandonar la via de l'acció violenta. Molts dels seus integrants acabarien a la presó per delictes més greus.

¹³³ LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 161.

Democràcia i normalització urbana 3

Amb la recuperació de la democràcia, el Fondo engega un ambiciós procés de transformació urbana per esborrar els anys de dèficits i abandó. Passada una dècada, gran part dels projectes estan encarrilats i la dignificació del barri sembla no tenir fre. En un context urbà normalitzat, ja a finals dels no-ranta, s'inicia un nou canvi social: l'arribada de població d'origen estranger. És la tercera onada migratòria en menys d'un segle.

1. El Fondo en democràcia

1.1. Quan tot està per fer

Més de tres dècades de creixement desmesurat, unit a la manca de regulació i la connivència dels constructors i ajuntaments franquistes de torn, havia passat factura en una ciutat que va rebre la llibertat sumida en un autèntic caos. L'arribada de la democràcia va propiciar la veritable transformació de Santa Coloma, gràcies també a la incansable lluita veïnal. Mai abans s'havia entomat un procés d'envergadura similar que vertebrés els barris i els omplís de dignitat com el que es va iniciar amb la recuperació de les llibertats i les institucions democràtiques a partir de 1979.

D'est a oest i de nord a sud, les associacions de veïns reclamaven la reconquesta de solars buits per a ús social, la creació d'escoles, centres cívics, biblioteques, ambulatoris, parcs i jardins... i exigien, alhora, que els futurs regidors i regidores adquirissin el compromís de tirar endavant totes les demandes. "Des de cada barri, s'havia fet un esforç per identificar les mancances, que eren moltes", explica l'Emiliana Salinas. Totes van confluïr en un únic document: el conegut Pla Popular.

L'acció política dels primers anys de democràcia es va vehicular a partir de la diagnosi que l'arquitecte Xavier Valls, un dels artífex del pla, va fer per a Santa Coloma. De fet, la majoria de partits polítics que es van presentar als comicis del 3 d'abril de 1979 havien integrat en major o menor mesura el document en els seus programes electorals.¹³⁴ El pla va ser el full de ruta del primer govern sortit de les urnes, el de Lluís Hernández (PSUC).¹³⁵ Jaume P. Sayrach, qui va ser regidor independent d'Urbanisme, assegura que el Pla Popular va servir per dissenyar l'actuació que l'Ajuntament "havia de desenvolupar per redreçar la ciutat dormitor".¹³⁶

Acabar amb el suburbi requeria posar fil a l'agulla en accions quotidianes tan bàsiques com col·locar papereres, bancs, fonts, faroles, semàfors o fer jardins. El catàleg de dèficits era infinit: només calia fer un cop d'ull a l'horitzó per comprovar que calia molt esforç per reduir la grisor del ciment. "Al carrer de

¹³⁴ ANTJUSTEGI-ETXEARTE, O. (2014). Op. cit., p. 160.

¹³⁵ La distribució de regidors i regidores després de les primeres eleccions municipals va ser la següent: PSUC (13); PSC (11); CIU (2) i UCD (1).

¹³⁶ SAYRACH, J. P. (2007). Op. cit., p. 50.

Pancarta reclamant una escola al solar del carrer de Beethoven amb Wagner. Fotografia de Jaume P. Sayrach.

Wagner només hi havia un arbre. Un dels primers actes que va fer l'associació de veïns va ser posar-li una banda de general. Era tot un monument!", recorda Salinas amb ironia.

Precisament, la campanya de plantació d'arbres va ser una de les primeres actuacions en aquesta línia que encetà el primer ajuntament aquell 1979. Govern i ciutadans compartien la necessitat de verd; d'oxigen físic i metafòric en una ciutat i un barri que volia desempallegar-se del passat traumàtic. Un total de 10 milions de pessetes es van invertir per dotar les escoles, els carrers, els parcs i les places¹³⁷ de 32 tipus d'arbres diferents. En dos mandats, l'Ajuntament va arribar a plantar 22.829 exemplars.¹³⁸

La ciutadania, que havia pres consciència de les mancances, lluitava des de final del franquisme per una ciutat i per un barri millor a través de les associacions de veïns. Als anys vuitanta, el Fondo continuava sent, urbanísticament parlant, una zona poc agradable, però en termes demogràfics la situació s'havia normalitzat, les dinàmiques migratòries estaven pràcticament estancades i la convivència –derivada de l'èxode del camp a la ciutat dels

¹³⁷ UTRERA, Joaquina (2010). *Crònica d'una transformació. 30 anys d'ajuntaments democràtics 1979-2009*. Santa Coloma de Gramenet: Edicions Fòrum-Grama, p. 74.

¹³⁸ ANTJXUSTEGI-ETXEARTE, O. (2014). *Op. cit.*, p. 173.

Associació de Veïns del Fondo, plaça del Relotge, 1976. Fotografia de Jaume P. Sayrach.

anys cinquanta, seixanta i setanta— s'havia consolidat. Aquest context, amb un sentiment de pertinença sobre el territori molt marcat, va afavorir que les reivindicacions que aquells primers anys de democràcia van encapçalar els fills i filles de les famílies andaluses, gallegues o extremenyas, acabessin per quallar.

El camí, però, no va ser gens fàcil. Més si tenim en compte que els primers ajuntaments van desposseir les associacions de veïns i les lluites socials de molts dels seus principals actius. El moviment popular es va escaparçar perquè va entrar a la institució. El primer cartipàs municipal “es distribuïa entre uns regidors i unes regidores els noms dels quals havien sonat abans a les lluites dels barris o a les iniciatives de tot tipus promogudes per entitats cíviques, partits i parròquies. Aquestes organitzacions van ser els planters dels quals també a Santa Coloma es van nodrir les diferents candidatures progressistes”.¹³⁹

Aquesta circumstància va generar contradiccions entre moltes d'aquelles persones que van lluitar durant anys en la clandestinitat. “Era molt xocant veure que el Partit Comunista i el nostre alcalde infravalorava la feina de les

¹³⁹ UTRERA, J. (2010). Op. cit., p. 60.

Assemblea de veïns i veïnes amb l'alcalde, Lluís Hernández.

associacions. Jo no compartia aquella idea que defensava, que un cop instaurada la democràcia, la lluita havia de passar únicament pels partits polítics”, comenta Salinas.

Sovint, aquestes situacions van ser carrerons sense sortida, perquè les demandes ja no es podien fer com s'havien fet en altres èpoques. “Teníem a l'Ajuntament al davant i moltes vegades, en contra. Ens demanaven 750 firmes per parlar al ple i no ho enteníem, ens coneixien perfectament”, critica Salinas. Homes i dones que havien donat el salt a la política instaven els seus antics companys i companyes de batalles a participar-hi, però només d'oients: “Se'ls convidava, de facto, a mantenir-se calladets i a rebaixar el to de les protestes i de les seves exigències”.¹⁴⁰

No van trigar en aparèixer les primeres tensions i fins i tot crítiques directes al govern que van deixar imatges tan significatives com les que recorda Salinas: “La primera pancarta que es va posar en contra de Lluís Hernández va ser en el Fondo”. El motiu? Les condicions de l'expropiació d'una família per construir l'escola Beethoven.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 129.

Solar del Molero. Fotografia de F. Mares.

1.2. Les primeres grans victòries

1.2.1. La Via Cívica

Un dels projectes més reivindicats pels veïns del Fondo va ser l'anomenada Via Cívica, un seguit de solars que s'ubicaven al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer, entre la plaça del Rellotge i el carrer del Doctor Pagès. Els espais, que eren coneguts amb el nom dels que havien estat els seus propietaris —el solar de la Sara, el del *Churrero* i el del Molero— havien passat a mans municipals després d'anys de lluita ciutadana. Els veïns els havien salvat de l'especulació a còpia d'accions reivindicatives que, en algun cas, havien acabat amb enfrontaments i la visita dels agents de la policia.

Un dels primers solars que es van recuperar per a ús públic va ser el de Luis Molero, exalcalde de barri als anys seixanta i propietari d'una botiga de roba a tocar del mercat del Fondo. El seu tros de terreny, que estava ubicat a la confluència del carrer de Mossèn Jacint Verdaguer amb el carrer del Bruc, es va convertir en el parc Verdaguer el maig de 1982. El recorregut per fer realitat l'equipament va estar ple de pedres. Mai més ben dit.

Un episodi que ha quedat en l'imaginari col·lectiu és l'enfrontament entre els veïns i les veïnes del barri amb qui n'era propietari. Era el dissabte 7 de maig de 1977 i l'associació de veïns havia convocat tothom a la parcel·la amb l'objectiu de netejar-la. El primer pas era retirar les tanques que protegien el solar,

Exposició sobre la Via Cívica al barri del Fondo, any 1977. Fotografia de J. Pastor.

per després buidar-lo d'escombraries i runes, col·locar bancs i plantar arbres de manera simbòlica. “Fins i tot havíem portat un camió de sorra amb què volíem aplanar el terra perquè es veiés que era un espai recuperat”, explica Salinas.

L'acció va quedar interrompuda de manera sobtada. “De cop i volta veiem un cotxe que accelera en direcció nostra, que intenta pujar la vorera per envestir-nos”, afegeix l'Alfons Barrena, el primer president de l'Associació de Veïns del Fondo que participava amb la resta de veïnat en la neteja de la parcel·la. El botiguer, al volant del seu cotxe vermell, va intentar pujar la vorera accelerant el vehicle, però es va quedar atrapat en la muntanya de sorra. “Quan el cotxe arremet i veiem que és en Molero, comencem a cridar. Algú que duia un pic a la mà el va clavar al capó”, recorda Salinas. El comerciant va fer marxa enrere enmig de la cridòria i va sortir del solar en direcció a la comissaria de policia. Barrera, com a representant dels veïns, també. “Quan vaig arribar-hi, ell ja hi era”, diu.

A la declaració policial s'hi van sumar, amb uns dies de diferència, dos escrits adreçats a l'Ajuntament explicant l'incident. El primer, el de l'associació de veïns, que descrivia el succeït amb aquestes paraules:

“[El] Sr. Molero irrumpió violentamente y salvajemente con su gran coche rojo sin dar ninguna señal ni parar atención en el numerosísimo gentío congregado en aquel momento, solo el instinto de salvación

Pintures murals al solar de la Sara. Fotografia de Cristina Zelich.

de la gente y la enérgica actitud de los vecinos, han evitado que se produjera ningún accidente grave.”¹⁴¹

L'escrit que el botiguer va dur al registre de l'Ajuntament, el 9 de maig, era més extens que el presentat pels veïns. En aquella pàgina escrita a màquina, Molero recordava que era propietari del solar de la discòrdia, que l'Ajuntament l'havia sancionat per no tancar-lo i que per evitar més multes, ho havia fet. El dia dels fets, avisat del que estava fent l'associació de veïns, es va dirigir al terreny i va comprovar com les tanques havien desaparegut i que les persones congregades “havien pres possessió” del solar. El relat continua així:

“Ante la imposibilidad de aparcar en la calle, introduje el automóvil en MI [sic] solar, después de hacer sonar el claxon para que se apartaran la gente que lo bordeaba, y una vez dentro detuve el automóvil y abrí la puerta, con el ánimo de interrogar a algunos de los presentes y saber quién era el responsable del expolio de las vallas y la invasión del solar; que en el mismo momento fui rodeado por la multitud [...] ante el peligro verdaderamente mortal en que me encontraba, me introduje en el coche y rápidamente di marcha atrás, consiguiendo finalmente huir en mi coche semidestrozado.”¹⁴²

¹⁴¹ Instància presentada per Alfons Barreras president de l'AV del Fondo. 7 de maig de 1977.

¹⁴² Instància presentada per Luis Molero. 10 de maig de 1977.

L'antiga Rambla cap el camí del Fondo.

Conflictes a banda, el solar del Molero va a passar a ser el parc Jacint Verdaguer l'any 1982. El 22 de maig d'aquell any s'inaugurava amb una festa ciutadana l'espai, que havia suposat una inversió de 8 milions de pessetes (entre la compra del solar i les obres de condicionament).¹⁴³ Pel record queda la picabaralla, episodi que il·lustra la dificultat que va suposar recuperar els solars i, alhora, l'efectivitat de la lluita veïnal. En l'actualitat, la pastilla de terreny està formada per una placeta amb jocs infantils i un aparcament soterrani que dona servei als clients del mercat del Fondo.

Menys convuls va ser el procés de recuperació del solar de la Sara, on s'aireja el CAP del Fondo. L'equipament es va inaugurar el novembre de 1992 i va suposar un salt qualitatiu en l'atenció sanitària dels ciutadans. El Centre d'Atenció Primària ampliava l'horari de les visites mèdiques i oferia, entre altres novetats, la creació d'històries clíniques individualitzades, servei d'odontologia i assistència social. Els veïns i les veïnes del Fondo eren les primeres persones de tota la ciutat de rebre el nou sistema d'atenció primària que la Generalitat, a través del Servei Català de la Salut, havia incorporat amb la seva reforma sanitària.

¹⁴³ L'Ajuntament Informa (sense número), 21 de maig de 1982.

Urbanització del parc Verdaguer, a l'antic solar del Molero.

La recuperació dels solars de la Via Cívica va ser la primera gran batalla que van guanyar els veïns i veïnes del Fondo. Una victòria que van aconseguir gràcies a la seva perseverança, generositat i la lluita pel benefici comú.

1.2.2. La plaça del Rellotge

La reurbanització de la mítica plaça del Rellotge va ser un projecte lligat a la Via Cívica, igual que altres actuacions que va dur a terme l'Ajuntament en aquells anys, com la compra de les fàbriques Irsa i Casadesport per fer-hi les escoles públiques Salvat Papasseit i Rosselló Porcel, respectivament. El projecte, que era una vella reivindicació dels veïns i les veïnes, va suposar la pacificació del trànsit d'aquella zona, ja que es va eliminar el vial que la dividia en dos, i va permetre crear una nova centralitat amb un gran espai de trobada.

La nova plaça, que es va inaugurar el mes de novembre de 1986, comptava amb un rellotge enorme, arbres i una coberta metàl·lica en forma d'escenari per realitzar-hi actes públics. Tres administracions van finançar l'actuació: l'Ajuntament, la Diputació de Barcelona i la Corporació Metropolitana de Barcelona (CMB) —organisme ja desaparegut—. El cost total va ascendir als 51 milions de pessetes. Les dues primeres van aportar 22 milions de pessetes cadascuna i la resta va anar a càrrec de la CMB.¹⁴⁴

¹⁴⁴ L'Ajuntament Informa, núm. 119, 19 de setembre de 1986.

La plaça del Rellotge, després de la reurbanització.

1.2.3. L'arribada del metro

Amb un dèficit evident també en termes de transport públic, la prolongació del metro fins al barri del Fondo va ser una autèntica revolució. Per primera vegada, el barri més densament poblat de Santa Coloma estava connectat amb la gran Barcelona en poc més de 25 minuts.

Fer els 899 metres de la nova estació —la distància entre la parada de Santa Coloma i la del Fondo—, va costar 2.700 milions de pessetes.¹⁴⁵ Era el primer tram de tota la xarxa de metro que no tenia barreres arquitectòniques. Es va inaugurar el mes de febrer de 1992.

En un article d'opinió publicat a *L'Ajuntament Informa*, l'aleshores alcaldessa de Santa Coloma, Manuela de Madre (PSC), es felicitava per l'entrada en funcionament d'una infraestructura que faria de Santa Coloma “una de les ciutats més ben comunicades de l'Àrea Metropolitana de Barcelona”. “La nostra Santa Coloma —deia de Madre—, la d'avui ‘va néixer’ en plena etapa d'especulació immobiliària i es configurarà com una ‘ciutat dormitori’, sense equipaments, densa i mal comunicada. Però amb dotze anys de democràcia aquesta Santa Coloma va créixer i va canviar”.¹⁴⁶

¹⁴⁵ *L'Ajuntament Informa*, núm. 364, 21 de febrer de 1992.

¹⁴⁶ *L'Ajuntament Informa*, núm. 363, 14 de febrer de 1992.

Carrer i plaça del Relotge.

La xarxa de metro de Santa Coloma donaria un salt quantitatiu i qualitatiu important amb l'arribada de la L9. Santa Coloma té sis estacions. El Fondo també en té una de la línia taronja.

1.3. El nou urbanisme: els projectes integrals arriben al Fondo

1.3.1. El PERI de la Rambla del Fondo

Des de la recuperació de la democràcia, tots els governs municipals han intentat revertir el desastre urbanístic que van suposar per a Santa Coloma dècades de creixement desmesurat i sense control. Si bé els primers ajuntaments democràtics van fer front a les necessitats més fonamentals amb actuacions de petita escala (instal·lació de semàfors i mobiliari urbà, asfaltat de carrers, plantació d'arbres, equipaments, etc.), a partir de la dècada dels noranta la dinàmica va canviar substancialment.

Amb els equipaments bàsics garantits o en vies de fer-ho, la política urbanística que es va desplegar aleshores es va fixar com a objectiu principal regenerar zones deprimides, a través d'intervencions ambicioses que implicaven esbotzar l'entramat urbà, obrir carrers i expropiar famílies. Actuacions d'una gran

El camp de futbol de la UDA Gramenet, sobre els anys 80.

complexitat que obligaven a arromangar-se de valent. En aquest context, va sorgir a principis dels anys noranta el Pla Especial de Reforma Interior (PERI) del Fondo.

El del Fondo va ser el primer projecte d'aquestes característiques executat a Santa Coloma. Anys més tard, el model es replicaria en altres zones de la ciutat amb el mateix objectiu. De fet, aquests plans van ser l'instrument per a la rehabilitació i planificació urbana aplicat per nombrosos ajuntaments metropolitans des de final dels vuitanta com a solució a les desigualtats socials i els desequilibris urbans que compartien, sobretot, els seus cascs antics.

Tristament, el Fondo era un referent en aquesta matèria. Primer, perquè disposava d'una trama urbana incapaç d'absorbir el creixement continuat (manca d'espais). Segon, perquè els eixos viaris no havien variat des del anys 50, tot i l'augment exponencial de la població (problema de connexions). I per últim, la degradació del parc d'habitatges, conseqüència de la construcció espontània i l'ús de materials de baixa qualitat (deteriorament residencial). 'En tot el procés d'obertura de la Rambla, quedava aquest últim tram, que era el que connectava Santa Coloma amb Badalona. L'única possibilitat era pensar en una actuació gran que pogués definir un nou front, al damunt del que ara és la plaça de la Mediterrània', explica l'arquitecte municipal Miquel Roig.

L'obertura de la Rambla en el tram final era una actuació que ja contemplava el Pla General Metropolità (PGM) de l'any 1976. L'Ajuntament va aprofitar aquesta circumstància per desenvolupar el planejament, aprovat en ple de manera definitiva el 20 de gener de 1995.¹⁴⁷ Cal dir, també, que un altre esdeveniment havia precipitat la necessitat d'ordenar urbanísticament la zona: l'arribada del metro al Fondo. La prolongació de la L1 s'havia produït el mes de febrer de 1992.

El PERI del Fondo afectava una pastilla àmplia delimitada pels carrers de Mozart, Wagner, Dalmau, Milà i Fontanals, Doctor Pagès, Rafael Casanova i Sicília. En aquella gran superfície, l'Ajuntament havia projectat la construcció d'una gran avinguda que connectés Santa Coloma amb Badalona, un aparcament subterrani, equipaments, zones verdes i 5 edificis d'habitatge públic. Un procés de rehabilitació integral que executaria en 12 anys.

Per fer-ho possible, calia adquirir i enderrocar el camp de futbol de la UDA Gramenet —ubicat des de finals dels anys quaranta¹⁴⁸ al final del carrer de Mossèn Jacint Verdaguer, entre els termes municipals de Santa Coloma i Badalona—, però sobretot i més traumàtic, iniciar un procés d'expropiació forçosa que afectava unes 180 famílies i uns quants comerciants. El primer escull va ser relativament fàcil de salvar: l'Ajuntament va pagar 50 milions de pessetes pel vell estadi, es va fer amb la propietat i el va tirar a terra.¹⁴⁹ El segon, en canvi, va generar més maldecaps.

Ho sap molt bé l'Enric Farró, la persona que va fixar l'Ajuntament per informar i negociar amb els veïns. “A la primera reunió que vaig assistir, a la sala de plens de l'Ajuntament, els insults cap a mi van ser bestials”, recorda. En aquell moment, les famílies afectades havien constituït una associació (Associació de Propietaris Afectats), havien contractat un advocat i havien realitzat una recollida de signatures per reclamar informació a l'Ajuntament i defensar els seus interessos. Era el leimotiv de l'entitat. “Els veïns no ens oposem en absolut al progrés, però no volem que es faci a costa dels més febles. La decisió ferma de defensar el dret a la pròpia casa és el que mou l'interès dels veïns

¹⁴⁷ L'aprovació inicial —i per unanimitat— del PERI i de la modificació del PGM en l'àmbit del Fondo es va fer el 30 de novembre de 1992. La Comissió d'Urbanisme de Barcelona i la Comissió d'Urbanisme de Catalunya van informar favorablement sobre la modificació del PGM, però no així la Comissió Jurídica Assessoradora del Govern de la Generalitat —competent en aquest àmbit—, en considerar que existia un desajust entre la densitat d'habitants i els espais lliures previstos. L'Ajuntament va salvar l'obstacle administratiu de la manera més pragmàtica possible: va variar alguns dels aspectes que havien generat controvèrsia i, així, va tirar endavant el projecte, com va explicar *L'Ajuntament Informa* en el núm. 463 amb data 4 de març de 1994.

¹⁴⁸ VALLVERDÚ, M. (2005). Op. Cit., p. 146.

¹⁴⁹ *L'Ajuntament Informa*, núm. 521, 12 de maig de 1995.

Edificis en construcció per als afectats del PERI del Fondo, any 2000. Fotografia de Sara Muñoz.

i de l'associació d'afectats", segons afirmaven a la premsa.¹⁵⁰ L'Ajuntament va mostrar el seu compromís amb les famílies afectades amb un acord que ambdues parts van signar i on s'establien els criteris del reallotjament.¹⁵¹

"La meva funció era vendre un projecte amb 4 dibuixos fets en un paper i esperar que les persones afectades confiessin en la meua paraula. Al principi, hi havia molta incertesa", apunta Farró, que va atendre un a un a tots els veïns a l'oficina de gestió del PERI que es va instal·lar a l'actual local de la FAVGRAM, a la rambla del Fondo. L'espai, que donava servei tres cops per setmana, va estar en funcionament uns tres anys, fins al 1995 aproximadament. En tot aquell temps, les consultes van ser variades i les reunions bilaterals, infinites. "Cada dos o tres mesos es convocava a una assemblea on participaven el veïnat afectat i l'alcaldeessa [Manuela de Madre] i Carlos Grande [primer tinent d'alcaldeessa de Serveis Territorials] per part de l'Ajuntament", diu Farró.

¹⁵⁰ SÁNCHEZ PALACIOS, Josep Lluís (2003, juliol 4). "Un barri que surt del 'Fondo'". *Actualitat Colomenca*, núm. 4, p. 7.

¹⁵¹ *L'Ajuntament Informa*, núm. 401, 4 de desembre de 1992.

El camí va ser complex, perquè implicava un aspecte tan sensible com l'habitatge i gestionar un escenari que mai abans s'havia donat al barri. “Moltes vegades, després de les reunions, arribava a casa empenyat”, diu Diego Moreno que tenia un establiment de roba al carrer de Verdi número 68, que es va enderrocar. Com ell, hi havia un grapat de comerciants afectats. No arribaven a la mitja dotzena i la força quedava diluïda en les assemblees veïnals, sobretot, en les fases finals del procés, quan es van haver de votar aspectes cabdals. “Els veïns van aconseguir el metre per metre i els comerços vam quedar al marge”, hi afegeix.

Moreno va acabar comprant un local sota un dels edificis que es van construir. L'Ajuntament li va compensar econòmicament la botiga enderrocada i amb aquells diners va adquirir l'establiment, que encara està obert. “Vaig haver de decidir si acceptava el que m'oferia l'administració o si em ficava en plets. I vaig triar la primera opció. Jo tenia necessitat d'un local el més proper a on estava abans. Vivia de la botiga de roba. El local que tinc ara és més gran, està millor situat, més obert... però el vaig comprar per tres vegades més del que em van donar”, explica.

En el cas dels veïns, la situació va ser diferent i, en general, tots els que tenien dret a allotjament van rebre un pis sense haver d'abonar diners. Hi havia excepcions, com explica Farró: “Aquelles persones que demanaven més metres dels que tenien, és a dir, que volien escollir el pis, sí van haver de pagar la superfície extra. Si l'Ajuntament els obligava a anar a un pis de 60 metres quan venien d'un de 50, no”.

El PERI del Fondo va ser un banc de proves convertit més tard en el model que es replicaria en altres zones de la ciutat amb la mateixa problemàtica urbanística. L'operació va convertir l'antic Camí del Fondo de Badalona en una Rambla, que unia Santa Coloma des del Pont Vell fins a Badalona; va esponjar l'entramat urbà, creant l'actual plaça de la Mediterrània i va renovar el parc d'habitatges de l'entorn. Gramepark es va encarregar de la construcció dels edificis destinats a les famílies allotjades, així com de l'aparcament de 220 places entre el carrer de Sicília, la rambla de Sant Sebastià i la rambla del Fondo. El projecte també va dotar l'associació Aspanide, adreçada a persones amb discapacitat, d'un nou equipament de quatre plantes i 1.700 metres quadrats. L'espai es va inaugurar el 16 de novembre de 1996 i va suposar una inversió de 155 milions de pessetes.¹⁵²

¹⁵² *L'Ajuntament Informa*, núm. 588, 15 de novembre de 2018.

“El procés va ser molt llarg i feixuc, però es va fer sense cap conflicte social i de manera positiva”, afirma Farró, fent un balanç amb la distància dels anys. “Vam arribar al 99 % dels acords amb els veïns”, hi afegeix. No obstant això, l’operació es va tancar amb una nota negativa. I és que el propietari d’un solar que, a més, havia estat promotor anys enrere, va interposar una querella contra Carlos Grande, Lluís Falcón, de l’Àrea de Serveis Territorials i a Manel Sierra, cap del Departament Administratiu de Gestió de Planejament Urbanístic, Contractació d’Obres, Serveis Municipals i Control Pressupostari de Serveis Territorials.

Aquell antic constructor, que havia aixecat moltes promocions a la ciutat, havia estat expropiat per la Generalitat amb motiu de la urbanització de l’entorn del metro. A la part de darrera de l’edifici, quedava una parcel·la que donava a la Rambla i es necessitava per l’operació. “En realitat, el solar era un interior d’illa que havia d’haver registrat com a element comú, però no ho va fer. Havia comès una il·legalitat urbanística que havia prescrit”, explica Sierra, que va haver de declarar als tribunals per aquest assumpte. “Aquella parcel·la –continua Sierra– es necessitava per construir l’HP4 [edifici d’habitatge públic]. L’Ajuntament va adquirir-la i va pagar 3 milions de pessetes. Tot i que en un principi, el promotor va signar l’acord, amb el temps es va desdir. Poc després de cobrar els 3 milions, va posar la querella per estafa i prevaricació”. No va tenir recorregut. La justícia va sobreseure el cas.

Hi ha consens en afirmar que el PERI del Fondo va ser una operació necessària amb un resultat satisfactori. “El projecte ha transformat la convivència del barri”, comenta Farró. Diego Moreno comparteix aquesta opinió. “Al principi, molts es queixaven, però a nivell de veïns tots van sortir guanyant. A nivell particular, el canvi també va ser abismal. Ara per ara, la meua botiga està en un lloc mil vegades millor”, apunta. La rehabilitació del barri va suposar una inversió de 32,5 milions d’euros que van sufragar diverses administracions.

El procés de real·lotjament de les famílies afectades en el cas del Fondo i de la resta de projectes que es van desenvolupar amb posterioritat –sobretot el del Front Fluvial– van forçar, amb els anys, un canvi de legislació que millorava la valoració dels habitatges afectats per plans urbanístics: el decret Haus. “Estàvem cansats de patir canvis de normatives on es modificaven els anys de protecció oficial dels habitatges per als real·lotjats dels processos d’expropiació. Es donaven situacions injustes. A un veí afectat per un projecte, per exemple, li tocava una protecció de 20 anys i, al veí del costat i afectat pel mateix projecte, una de 30, a causa d’un canvi de normativa. Aquest tipus d’operacions s’allarguen molt en el temps i la normativa variava cada dos per tres”, explica Sierra.

La norma, que va entrar en vigor el juny de 2009, aplicava unes prestacions —en forma d’habitatge o de retribució econòmica— més equivalents al valor real del pis que havien d’abandonar de manera forçosa. Com establia el decret, es tractava “d’adequar-se més a la realitat” i solucionar les “disfuncions importants” que hi ha i amb les quals milers d’expropiats s’han vist perjudicats durant anys.¹⁵³ El decret Haus també ha reduït a la meitat el període de protecció dels pisos de substitució, que poden ser venuts en el mercat lliure a partir dels quinze anys.

1.3.2. El programa URBAN

El barri encara estava immers en la transformació de la rambla del Fondo quan, el 28 d’octubre de 1996, el ple de l’Ajuntament de Santa Coloma va aprovar la sol·licitud per beneficiar-se de la iniciativa comunitària URBAN. Es tractava d’un programa que, sota el paraigües del Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER) de la Unió Europea, permetia dotar l’administració municipal de finançament per desenvolupar un pla de regeneració urbana integral.

L’Ajuntament s’havia presentat amb un projecte per a la zona sud de la ciutat. Una proposta que preveia la creació d’equipaments, infraestructures i, a la vegada, nous recursos de dinamització social i econòmica en una zona en la qual es volien evitar els desequilibris i transformar la fisonomia. “Era la primera vegada que es feia una intervenció amb una visió global on confluen tres eixos: el físic (l’urbanístic), el social i el de la participació ciutadana”, explica Xavier Valderrama, coordinador de la Llei de Barris i Seguiment d’Inversions de l’Ajuntament de Santa Coloma.

En efecte, la gran novetat que aportava els URBAN era la incorporació de la ciutadania i el teixit associatiu en el seguiment del projecte. Associacions de veïns i entitats socials dels barris beneficiats van formar part del comitè directiu, un òrgan creat per avaluar l’execució del programa. El comitè estava presidit per l’alcaldessa Manuela de Madre i comptava amb representants dels quatre grups municipals amb representació en aquell moment (PSC, ICV-EV, CiU i PP).¹⁵⁴

En el cas del Fondo, el programa URBAN va permetre crear una plaça i un aparcament de 200 places al davant del mercat i rehabilitar l’antiga escola Wagner, ubicada al número 19 del carrer amb el mateix nom, per convertir-se en el centre cívic. Gràcies a aquest programa, va néixer també el Centre de Recursos

¹⁵³ MARTÍNEZ, I. “El govern millora les condicions que ofereix als real·lotjats per plans urbanístics”. *El Punt* (25 maig 2009), p. 2.

¹⁵⁴ *L’Ajuntament Informa*, núm. 639, 23 de gener de 1998.

Infantils i Juvenils Rellotge XXI. En total, es van invertir més de 2.000 milions de pessetes. La UE en va aportar 906 milions i la resta va ser finançat conjuntament per l'Ajuntament i per diverses administracions, entre elles, la Diputació de Barcelona (300 milions) i la Generalitat de Catalunya (170 milions).¹⁵⁵

En posteriors convocatòries europees, l'Ajuntament colomenc va sol·licitar altres ajudes per continuar la transformació dels barris de la zona sud de la ciutat. Així, després del programa URBAN (que es va desenvolupar entre 1997 i 2000), van arribar els Fons de Cohesió per a projectes de regeneració mediambiental també al sector sud. “Tenien la mateixa filosofia que els URBAN, però estaven pensats des del punt de vista del medi ambient urbà. Vam vendre el projecte i va ser un èxit. Ens el van concedir”, explica Valderrama. Els Fons de Cohesió es van desplegar del 2000 al 2006 i, en paral·lel, van sorgir altres línies de finançament provinents de Brussel·les, com el Programa Operatiu FEDER de Catalunya, que també es va executar entre aquests mateixos anys.

2. L'àmbit urbà es normalitza, el barri muda

2.1. Gresol de cultures

Les actuacions d'urgència dels primers ajuntaments i la política urbanística que Santa Coloma va desplegar a partir dels anys noranta —en bona part, gràcies a les injeccions de diners provinents de la UE—, van permetre normalitzar l'entorn urbà del Fondo. “Quan havíem aconseguit redreçar els carrers, consolidar el mapa de serveis i equipaments i treballar la convivència amb la població autòctona, perquè no estava estesa la cultura del que representava l'espai públic, va arribar l'onada de població estrangera”, recorda Valderrama.

Com a històric barri d'acollida, el Fondo no va ser aliè a la mutació social del canvi de mil·lenni. De fet, des dels anys noranta, ha viscut una autèntica metamorfosi demogràfica, similar a la dels cinquanta quant a increment de població, però divergent des del punt de vista cultural i religiós. Al Fondo viuen prop de cent nacionalitats diferents. Parafrasejant Candel, el barri ha assistit a la barreja dels *altres catalans*, amb els *catalans del segle XXI*.

La imatge d'aquesta transformació la resumeix a la perfecció el periodista Javier Pérez Andújar en una crònica a *El País* en referir-se a la plaça del Rellotge de la següent manera: “En aquesta plaça hi ha una immigració que ja s'ha jubilat i que contempla a la que ha vingut encara de més lluny per a rellevar-la”.¹⁵⁶

¹⁵⁵ L'Ajuntament Informa, núm. 659, 19 de juny de 1998.

¹⁵⁶ PÉREZ ANDÚJAR, Javier. “Oda a Chinatown” [en línia]. *El País* (13 maig 2005). <https://elpais.com/diario/2005/05/13/catalunya/1115946440_850215.html>.

En l'actualitat, el Fondo és el barri amb més població de tota la ciutat. Segons l'últim anuari estadístic disponible elaborat per l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet corresponent a l'any 2016, el Fondo té 16.675 habitants censats, xifra que fa del barri un dels més densament poblats del conjunt de la ciutat. Hi conviuen 575 persones per hectàrea. No és pas una dada rècord. Si comparem l'evolució de la població del districte VI –al que pertany el Fondo– durant el període 2000-2016, observem que el 2010 és l'any on s'assoleix el sostre d'habitants: 18.260.

Més enllà de l'evident densitat de població, herència dels moviments demogràfics anteriors, el que destaca del Fondo és la seva diversitat cultural. Del total de la població empadronada l'any 2016 al barri, el 45,4 % és estrangera. Representa un dels percentatges més alts de tota la dècada, només superat l'any 2010. Les taules que afegim a continuació recullen l'evolució de la població immigrant al districte VI. Els anys 2006 i 2008 no s'hi han afegit per no disposar de dades.

Taula 7: Evolució de la població estrangera 2000-2016 al districte VI ¹⁵⁷

	2000	2001	2002	2003	2004
Districte VI	6,3 %	10 %	15,9 %	22 %	28,1 %
	2005	2007	2009	2010	2011
Districte VI	34,6 %	41,6 %	44,6 %	45,9 %	44 %
	2012	2013	2014	2015	2016
Districte VI	43,9 %	42,2 %	43,4 %	44,7 %	45,4 %

Com veiem en els quadres anteriors, el pes d'immigrants al Fondo és important des de 2005, quan se supera la barrera del 30 %. No obstant això, des de 2002 i fins al 2007 l'increment és constant: el nombre de nouvinguts augmenta set punts de mitjana cada any. Des d'aleshores, el creixement d'estrangers s'ha moderat, però ha assolit xifres de vertigen: no ha baixat en cap moment del 40 %. En aquest sentit, l'any 2010 va ser rècord, amb un 45,9% de població estrangera, gairebé la meitat dels empadronats al barri.

¹⁵⁷ Anuaris estadístics de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, sèrie 2000-2016.

Aquell 2007 al qual acabem de fer al·lusió representa un punt d’inflexió en termes d’immigració en el conjunt de Santa Coloma. Per primera vegada, el col·lectiu de nouvinguts més nombrós passava a ser el xinès. Fins aquell moment, els marroquins havien encapçalat el rànquing de població estrangera agafant com a referència les dades de tot el municipi.

El comportament dels fluxos migratoris al Fondo, però, no havia seguit la mateixa lògica i des de 2002 els veïns originaris de la Xina eren majoria dins dels estrangers, com podem comprovar en el següent requadre. Les dades recullen la distribució de la immigració per orígens a partir de les dades de l’*Anuari Estadístic de l’Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet de 2016*.

Taula 8: Rànquing de nacionalitats al districte VI el 2016 ¹⁵⁸

País	Habitants	%
Xina	2.536	33,5
Marroc	759	10
Pakistan	734	9,7
Equador	636	8,4
Bangladesh	630	8,3

2.1.1. El Fondo, un nou ‘Chinatown’?

El barri del Fondo s’ha convertit en un pol d’atracció i un lloc d’assentament sense precedents per al col·lectiu de xinesos. No hi ha cap altre barri en tot l’Estat espanyol amb una concentració major de persones d’aquesta nacionalitat. Però, quines raons expliquen l’interès dels habitants del gegant asiàtic per establir-se al barri?

Tot i que les primeres referències de xinesos a Barcelona daten de principis de segle xx, no és fins després dels Jocs Olímpics de 1992 quan la seva presència a la capital catalana i l’àrea d’influència es fa més evident. A partir d’aleshores i atrets en un primer moment pel negoci de la confecció, van començar a establir-se a Barcelona i als municipis dels voltants, principalment, a Santa Coloma i Badalona. Veïen grans oportunitats econòmiques, no només en el sector tèxtil, també en el de la restauració, la qual cosa demostra el nombre d’establiments de menjar que es van obrir en aquella època a Barcelona. D’unes poques dotzenes de restaurants l’any 1990 a 500 dos anys després. ¹⁵⁹

¹⁵⁸ Elaboració propia a partir de les dades de l’*Anuari Estadístic de l’Ajuntament de Santa Coloma de 2016* [en línia]. <http://www.gramenet.cat/fileadmin/Files/Ciutat/estadistiques/anuari_2016/Anuari_2016_.pdf> [Consulta: 10 abril 2018].

¹⁵⁹ BELTRÁN, Joaquín (2009). “La inmigración china en Catalunya”. A: JULIÀ-MUNÉ, J. (ed.). *Visions de la Xina: cultura multimil·lenària*. Lleida: Institut d’Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, p. 125-150.

Sabors del món.

En poc temps, els xinesos van canviar Barcelona per la ciutat del marge esquerre del Besòs i ara representen la major colònia a tot l'Estat. L'evolució l'hem recollit en la taula següent a partir de les dades dels anuaris estadístics editats per l'Ajuntament de Santa Coloma des de 1997. La taula només mostra dades del districte VI (representat pel barri del Fondo) i recull el percentatge d'habitants de Marroc i Xina entre 1997 i 2005. Com es veurà, l'any 2002 els habitants d'origen xinès van superar els marroquins, fins aleshores, la comunitat més nombrosa d'immigrants estrangers al Fondo.

Taula 9: Percentatge d'habitants per lloc de naixement al districte VI de 1997-2005

	1997	1998	1999	2000	2001
Marroc	40,61 %	41,20 %	44,29 %	41,91 %	32,84 %
Xina	12,43 %	20,60 %	19,41 %	27,23 %	27,54 %
	2002	2003	2004	2005	
Marroc	23,54 %	19,12 %	17,34 %	14,44 %	
Xina	32,66 %	29,24 %	29,97 %	27,64 %	

Santa Coloma i el Fondo han esdevingut una “unitat espacial de referència”¹⁶⁰ no només des del punt de vista de l'assentament, també quant a lloc d'explotació econòmica. Bars, restaurants i establiments de pública concurrència omplen els carrers del barri seguint l'ideal que persegueix tot ciutadà xinès: ser autònom i treballar per ell mateix. La immensa majoria busca establir-se i desenvolupar l'activitat amb els propis mitjans disponibles. En aquest sentit, la família constitueix un pilar fonamental no només des d'un punt de vista social o moral, sinó pel que fa a nivell econòmic.

L'Hanfu Zheng va arribar al Fondo el 2006, amb 18 anys. La primera impressió? “Sorpresa. Mai abans havia vist tants xinesos vivint en un mateix barri fora de la Xina”, admet el jove, que el 2009 ja havia obert el seu propi negoci, una botiga de roba i complements al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer. La regenta amb la seva dona, també d'origen xinès. La història de Zheng és idèntica a la de molts altres compatriotes. Va néixer a Qingtian. Aquest municipi és, juntament amb Wenzhou, el lloc de procedència de la gran majoria de ciutadans xinesos que viuen al Fondo. Pràcticament tots venen de la província de Zhejiang.

Zheng és jove i emprenedor i defensa a ultrança la manera de procedir del seu poble, sobretot, en qüestió de negocis. “Els xinesos no volem que ningú ens mani”, assevera. Això explica que ni l'edat ni tan sols la manca de solvència econòmica freni les ganes d'obrir un negoci. “Tirem molt de la família: no demanem crèdits no necessàriament perquè no vulguem, sinó perquè sense propietats o salari fix cap entitat financera no ens els donarien. La família, per tant, és clau per a nosaltres”, afegeix. Un mecanisme d'autoajuda que es basa en la confiança, la paraula i els préstecs sense interessos. “I una vegada que un ha aconseguit convertir-se en un respectable home de negocis, sent l'obligació d'ajudar als que comencen. Els xinesos sabem que si fracassem, els nostres ens ajudaran a començar de nou. No som mafiosos, sinó solidaris. Formem una cadena”.¹⁶¹

La presència de comerciants xinesos al Fondo és tan forta que va ser allà on es va ubicar, l'any 2002, l'Associació d'Empresaris i Treballadors Xinesos de Catalunya. L'entitat va sorprendre, tres anys després, amb un anunci que no va seduir ni l'Ajuntament ni el veïnat: col·locar un porticó similar al que existeix en altres ciutats del món, com Nova York, Los Angeles o Londres, que donés entrada al *Chinatown* barceloní, el Fondo. Un dels impulsors de la idea, l'em-

¹⁶⁰ BELTRÁN, Joaquín; SÁIZ, Amèlia (2003). “Treballadors i empresaris xinesos a Catalunya”. A: *Polèmiques IV Congrés Català de Sociologia* [en línia]. Reus: Associació Catalana de Sociologia. <<http://www.iecat.net/acs/IV%20Congres%20sociologia/Informacio%20grups%20de%20treball/Grup%20de%20treball%2013/beltransaiz.doc>> [Consulta: 11 març 2016].

¹⁶¹ BENVENUTY, Luis. “La fórmula del éxito”. *La Vanguardia* (9 agost 2008), p. 3.

presari Ye Jin Yun, remarcava en una entrevista al diari *El Punt* els avantatges del Fondo, un barri, segons les seves pròpies paraules “construït i pensat com un poble per als xinesos”. “Els és més fàcil integrar-se [al Fondo] que en altres llocs. Aquí poden parlar la seva llengua i viure més tranquils”.¹⁶²

El consistori de seguida va sortir al pas d'aquest anunci a través de l'aleshores tinent d'alcalde, Joan Carles Mas, qui va avançar la incompatibilitat del suposat decorat amb les ordenances municipals d'urbanisme i va defensar la conveniència d'apostar pel desenvolupament de projectes de ciutat en compres d'idees que poguessin alterar la convivència.¹⁶³ En la mateixa línia es va manifestar la responsable del comissionat per a la convivència de la ciutat, Esperança Esteve. Esteve va rebutjar la insinuació adduint que el model de societat de Santa Coloma “no es basa en afavorir els guetos, sinó en tractar de que tots els barris siguin de tots els colors. Instal·lar un pòrtic de benvinguda a *Chinatown* seria com posar un cartell exclusivista”.¹⁶⁴

Des d'aleshores, no s'ha tornat a plantejar cap idea similar, tot i que la comunitat xinesa al Fondo és la més àmplia entre el grup d'estrangers i està molt consolidada. Una de les queixes que la població autòctona fa al col·lectiu és el seu hermetisme i l'escassa relació que estableixen amb veïns d'altres orígens. Prova d'això són les botigues amb rètols impresos únicament en llengua xinesa¹⁶⁵ que hi ha al barri. Paradoxalment, és el comerç un dels mecanismes d'integració que més fruits està donant en els darrers anys. Ja no és estrany veure botigues regentades per xinesos amb dependents o dependents autòctons o a l'inrevés, negocis d'autòctons amb treballadors d'origen xinès.

2.1.2. Integració d'ahir i d'avui

Tenen cap similitud els processos d'integració dels cinquanta i els actuals? “En realitat —diu Sayrach— als anys seixanta no hi va haver integració com a tal perquè la presència de catalans al barri era pràcticament anecdòtica”. I continua: “Aquella gent que va venir del sud era com aquesta, amb la diferència que ells venien ‘al seu país’. En general, els catalans —pocs en el cas del Fondo— els van rebre bé. No hi va haver problemes de cultura ni de llengua.

¹⁶² BENET, Albert. “Yen Jin Yun: ‘El Fondo està pensat per als xinesos’”. *El Punt* (23 febrer 2005), p. 3.

¹⁶³ BENET, Albert. “La comunitat xinesa de Santa Coloma vol que el Fondo tingui una porta amb decoració oriental”. *El Punt* (12 febrer 2005), p. 3.

¹⁶⁴ ARANDA, G.; FERRER, V. (2005, març). “Chinatown en el Fondo”. *El Mirall*, núm. 1, p. 15.

¹⁶⁵ La Llei 1/1998, de 7 de gener, de política lingüística determina, per a les empreses i els establiments dedicats a la venda de productes o a la prestació de serveis que desenvolupen la seva activitat a Catalunya que han de tenir els rètols fixos almenys en català (art. 32.3).

La gent els parlàvem en castellà. Es van barrejar. Ara l'idioma és un handicap i veure una parella mixta una raresa, però que reverteixi la situació és qüestió de tres generacions", defensa.

En termes generals, les dinàmiques migratòries tenen certs punts en comú si ens fixem en la distribució territorial, la formació de xarxes socials i familiars, la inserció i les condicions laborals o la cerca de residència. No obstant això, el context urbà actual és més amable i la cobertura social garanteix unes mínimes condicions de vida digna. Una crítica que acostumen a fer els immigrants dels cinquanta és precisament les escasses facilitats que els va oferir un barri suburbial com era el Fondo aquells anys durs de la postguerra. "A nosaltres no es va ajudar ningú. Ara l'administració té cura de qui no té per menjar", assegura la veïna Carmen Gómez.

Un entorn institucional i urbà normalitzat propicia que l'assentament al barri sigui, per als nous veïns i veïnes, menys traumàtic que el que van patir les famílies immigrants dels anys cinquanta i seixanta. El handicap, però, és l'idioma i la distància cultural que en alguns casos els separa. Per això, el repte és aconseguir que els nouvinguts facin seu el barri i hi participin plenament, un escenari que tard o d'hora arribarà. És qüestió de temps. L'àmbit públic, la cultura, l'escola i el comerç hi estan contribuint.

En el cas dels botiguers, Fondo Comerç es va esforçar fins a la seva desaparició, l'any 2017, per implicar-hi els emprenedors estrangers i per trencar amb els estereotips que envolten els nouvinguts. Aquesta continua sent la finalitat d'una de les iniciatives més consolidades, Els sabors del món, una mostra gastronòmica que se celebra cada any des de 2012 i que compta amb la col·laboració de l'Ajuntament i el Centre de Normalització Lingüística, L'Heura. La iniciativa, que s'organitza pels volts del mes de maig a la plaça del Rellotge, pretén fomentar la convivència a partir de la gastronomia.

Un altre dels àmbits on es treballa la cohesió social és l'escola, a través de la qual molts nens i nenes i adolescents han après la llengua catalana. És habitual veure un grup d'infants de cultures diverses compartint jocs al pati o a la sortida de l'escola. Senae Chemlal va venir al Fondo amb 9 anys. Marroquina d'origen, va estudiar a l'escola Ausiàs March del carrer de Nàpols. No coneixia cap paraula de castellà ni de català quan va aterrar al Fondo i recorda que la frustració a l'aula va ser enorme. "Em sentia fatal per no entendre res. Els companys parlaven i jo els volia entendre però no podia saber què deien", explica. Va anar a parar a una aula d'acollida amb més infants que, com ella, havien arribat al barri d'altres indrets. "Feia els números, les lletres, els colors... el més bàsic", afegeix. "Al principi –segueix– vaig tenir molts problemes de

comunicació. No només a l'escola. Al metge, per exemple. Havíem d'anar amb una veïna marroquina que ens feia de traductora. Jo pensava: 'He d'estudiar. No pot ser que hagi de dependre de la gent tota la meua vida'. Ara és ella la que tradueix als pares que encara tenen dificultats amb l'idioma.

La jove admet que mai ha tingut problemes de convivència i que sempre s'ha trobat amb "gent bona". "Els nostres veïns sempre ens han ajudat. Tenim cultures i religions diferents, però això mai ha estat un escull per tenir bona relació. Quan arriba el Nadal, nosaltres els felicitem. I quan fem el Ramadà, els ànims ens els donen ells", afegeix. Chemlal creu que el desconeixement alimenta els prejudicis i que una bona manera de trencar-los és la comunicació i la convivència dins del respecte. Tot i que optimista amb les interrelacions del veïnat, veu injust que s'associïn determinats comportaments individuals a tot el col·lectiu. Una queixa que comparteix Zheng. "Que un compatriota hagi comès una falta o un delictes no vol dir que tota la comunitat xinesa ho hagi fet", assevera.

2.1.3. Repàs breu a la política municipal de convivència

L'Ajuntament de Santa Coloma havia reaccionat relativament ràpid al repte de la convivència. La primera acció en aquest sentit va arribar l'any 1993 amb el programa *Nouvinguts*, adreçat a la població estrangera. Cal dir, però, que en aquell moment la percepció dels colomencs sobre la diversitat cultural era inexistente i prevalia la "visió d'un territori compacte i d'alta densitat poblacional, amb certa homogeneïtat social, cultural i econòmica".¹⁶⁶ I és que, la població estrangera empadronada al municipi l'any 1999 era només d'un 2 %.

Amb el pas del temps i l'evolució demogràfica del territori, l'administració planteja la necessitat de posar fil a l'agulla en matèria de cohesió social. L'any 1999 es constitueix l'embrió del que més endavant seria l'equip d'educadors i mediadors del municipi, un servei que s'ha reforçat i que avui dia s'ubica al Centre Cívic del Fondo. Dos anys més tard –i seguint les línies estratègiques fixades al mandat 1999-2003– s'aprova el Pla de Convivència Intercultural, convertint Santa Coloma en un dels municipis pioners quant a gestió local del fenomen global de la diversitat cultural.

En l'actualitat, l'equip d'onze mediadors i mediadores i altres iniciatives municipals sorgides arran del Pla de la Convivència –com la Xarxa de Valors creada l'any 2005–, treballen a favor de l'entesa i el respecte mutu, incidint als barris de la Serra d'en Mena amb una proporció considerable de població nouvingu-

¹⁶⁶ *El relat de la intervenció: construint la convivència.* Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, maig 2015.

da. L'objectiu principal és desmuntar els tòpics i rumors que envolten la nova immigració. Uns clixés que enfronten el veïnat i que han tingut conseqüències desastroses. La diversitat cultural en un context de crisi econòmica com el viscut darrerament al nostre país va afavorir la irrupció del xenòfob partit Plataforma per Catalunya (PxC), que va tenir representació municipal el mandat 2011-2015.¹⁶⁷ Al Fondo, PxC va obtenir 368 vots, el tercer millor resultat després de Riu Sud (582) i Santa Rosa (510).

3. Velles i noves dinàmiques residencials

3.1. Cassolades al Fondo

La insinuació dels empresaris xinesos de col·locar una porta a la plaça del Rel·lotge simbolitzant l'entrada a *Chinatown* era la punta de l'iceberg d'un panorama molt més complex derivat de la nova immigració. Des de finals de segle, l'arribada de persones procedents d'altres països del món havia trastocat la vida d'un barri que s'havia aixecat precisament amb persones vingudes d'altres indrets de l'Estat espanyol. La barreja cultural era evident al carrer, però les seves conseqüències s'accentuaven en espais compartits del dia a dia, com a les comunitats de veïns, que es buidaven d'autòctons i s'omplien mica en mica de nous inquilins de parles, religions i costums que sonaven estranys.

Aquells edificis, on abans hi havien anat a parar famílies senceres o parents del mateix poble, havien mutat, salvant les distàncies, en una mena d'Organització de les Nacions Unides, on cada porta del replà representava un país del globus terraquí. "Els andalusos cantaven, cridaven, picaven de mans. Es reunien amb els amics i parents, feien festes, menjaven *potaje* i posaven a assecar els xoriços que havien portat del poble a les finestres, a ulls de tothom. Ara, aquests olors conviuen amb els cuscús dels marroquins o els ceviches dels peruans. Hi ha més semblances entre uns i altres que diferències, tot i que molts d'aquells que van venir d'Andalusia no ho vulguin reconèixer", defensa Teresa Castellví.

"Això de 'igual que els andalusos' no és cert. Nosaltres hem patit moltes coses que ells no patiran mai", assevera Carmen Gómez, protagonista d'aquella immigració de la postguerra espanyola. "I això —afegeix— no té res a veure amb el racisme". El seu punt de vista és compartit àmpliament per gran part d'aquella generació que va fugir de les zones rurals de l'Estat cap a Catalunya. La seva percepció és que les diferències amb la nova immigració s'estenen a altres aspectes, més enllà dels evidents: la cultura i l'idioma.

¹⁶⁷ Va obtenir 3.516 vots i tres regidors.

Castellví va presidir deu anys Fondo Comerç, l'associació de botiguers que va néixer fruit d'una onada de protestes que ella mateixa i altres comerciants i veïns del barri van impulsar a principis de juny de 2005. “Mai vam anar en contra dels nouvinguts”, aclareix la que va ser presidenta dels comerciants. La puntualització és oportuna fins i tot ara, tenint en compte que donades les característiques del barri, les protestes es podrien haver interpretat com una crítica soterrada cap a la nova immigració. Això no treu que hi hagués qui prengués part per mostrar el seu rebuig cap als nous veïns i veïnes, però el sentiment general de la lluita no ho era pas.

En el rerefons de les protestes hi havia l'oblit de l'Ajuntament, el mateix o similar que regularment havia denunciat el veïnat del Fondo. “Reclamàvem l'atenció del consistori. Ens sentíem oblidats i veïem que el barri anava canviant enmig del seu abandó generalitzat”, afegeix.

Els promotors de les protestes van omplir el Fondo de pancartes. Cada dia al vespre feien cassolades. De les finestres penjaven llençols amb els eslògans “El Fondo es mor”, “Salvem el Fondo” i “Més seguretat, més civisme”. “Fa molt de temps que diem que al Fondo hi ha problemes amb històries com la droga, la prostitució i el comerç il·legal que no haurien de ser-hi”, argumentava Castellví uns dies després de l'inici de les protestes, en una entrevista¹⁶⁸ al diari *El Punt*. “Ens deien —continuava l'aleshores la portaveu dels veïns i botiguers— que era una psicosi nostra i com que ens semblava que ningú no ens escoltava vam decidir sortir al carrer i fer el que vam fer”.

Els botiguers i botigueres van arrencar de l'administració el compromís de crear accions immediates de millora. La contrapartida era aturar les protestes durant un mes, una treva que havia de servir per començar a veure més seguretat i neteja. De les accions va sorgir un pla de dinamització comercial, iniciativa molt enfocada al teixit comercial —que com el veïnat, és d'arreu del món— i que va gestionar Fondo Comerç fins al 2017. La convivència i la cohesió social eren dos puntals del projecte.

3.2. Habitatge: poder i necessitat

L'habitatge és una font de riquesa per la part de qui el pot llogar o vendre. Una mercaderia amb la qual es pot negociar, malgrat la seva —en teoria— consideració de bé de primera necessitat i el caràcter social que propugna la pròpia Constitució espanyola. Les polítiques d'habitatge són febles i les possibilitats

¹⁶⁸ BENET, Albert. “Maria Teresa Castellví: ‘Els veïns més crispats no aguantaran més’”. *El Punt* (21 juny 2005), p. 56.

de modificar les dinàmiques d'oferta i demanda des de la gestió pública, mínimes. Pràcticament la totalitat del parc d'habitatges queda a la voluntat de la propietat privada.

L'accés a un habitatge digne és un problema que ha anat repuntant de manera cíclica al llarg del temps, coincidint amb els períodes de creixement demogràfic o expansió dels barris i les ciutats. Les allaus migratòries dels cinquanta, primer, i les de finals de segle xx, més tard, en són un bon exemple. En totes elles, "la condició d'immigrant és un hàndicap per accedir a un habitatge. El recent arribat sempre està en pitjors condicions que l'autòcton: posseeix una urgència major i menys informació. Al mateix temps, la massiva arribada d'immigrants suposa un clar impuls per al mercat immobiliari i un benefici per a qualsevol que pugui posar en circulació unitats d'allotjament, per molt precàries que aquestes siguin".¹⁶⁹

El mercat immobiliari en ambdues etapes, als cinquanta i als noranta, s'ha comportat de manera idèntica, excloent-hi la demanda menys solvent, però no només en termes econòmics. Fins al 1957 quan va tancar el Palau de les Missions, per exemple, l'allotjament era la garantia per no ser retornat al lloc d'origen. En l'actualitat, l'habitatge té el mateix paper integrador que als anys cinquanta: no tenir-ne dificulta les perspectives de vida al país d'acollida.

Per la immigració recent, la cerca d'allotjament és una tasca complexa que depèn més de la seva situació administrativa, que no pas de la seva capacitat adquisitiva real. La inestabilitat jurídica els obliga a viure en pitjors condicions que les persones que han aconseguit regularitzar la seva situació al país. Aquelles que no tenen papers no poden ni llogar ni comprar en el seu nom i, si ho volen fer, han de recórrer a terceres persones. La solució més immediata acaba sent compartir un pis envellit i poc accessible que, en moltes ocasions, és propietat d'un compatriota.

Als anys cinquanta, al Fondo —i de ben segur que a altres barris de les grans ciutats catalanes— hi havia cercadors de pisos:¹⁷⁰ s'encarregaven de buscar als paisans que arribaven del poble un sostre on viure. Ni que fos, de manera momentània. Avui dia, els agents immobiliaris han absorbit aquesta demanda, però de ben segur que el perfil dels 'aconseguidors' continua existint entre el col·lectiu dels nouvinguts i nouvingudes.

¹⁶⁹ ALGABA CALVO, Antonio (2003). "La discriminación en el acceso al mercado de la vivienda: las desventajas de la inmigración, novedades y permanencias". *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, núm. extra 7, p.146.

¹⁷⁰ LÓPEZ RÓDENAS, M. (2013). Op. cit., p. 44.

El canvi constant de companys de pis forma part de la quotidianitat dels immigrants que acaben d'aterrar al barri. També la sobreocupació. Els llits cалents i pisos pastera són dos fenòmens vinculats amb la immigració, la d'ara i la d'abans, malgrat que el pas del temps faci oblidar fets viscuts comuns a l'èxode. Pablo Aragonés, veí del Fondo des dels nou anys i dependent de la drogueria Alegria de la plaça del Rellotge fins a la seva jubilació, és dels que ho reconeix sense embuts: "No els haurien batejat, però ja existien. Jo vaig viure en un d'ells, quan vaig arribar al Fondo. De pisos pastera n'hi havia a Santa Coloma fa cinquanta anys".

La situació dels immigrants que tenen papers és millor, però això no treu que siguin víctimes de discriminacions o estafes. A l'hora d'accedir a un pis té molt a veure la voluntat de qui el lloga o el ven. Els primers anys de l'arribada de població migrada estrangera era bastant habitual que els propietaris dels habitatges es resistissin a signar amb ells contractes de lloguer, adduint suposats comportaments incívics —sorolls, destrosses, robatoris, etc.— o la sobreocupació. El pas dels anys i la dinàmica demogràfica del propi barri —els possibles compradors de pisos al Fondo són majoritàriament immigrants— han revertit aquesta tendència i ens atreviríem a dir que, tot i que pot haver preferències a l'hora d'escollir el possible inquilí, pesa més les ànsies de treure'n profit. De vendre i marxar a un altre lloc.

Hanfu Zheng, jove xinès, no ha viscut la discriminació a l'hora d'accedir a un habitatge. Viu de propietat al Fondo Alt amb la seva dona i el seu fill petit. És conscient de la seva sort, si tenim en compte els obstacles que han hagut de superar altres compatriotes seus en qüestió d'habitatge. "Hi ha propietaris que només volen llogar a autòctons i manifesten clarament el rebuig a fer tractes amb la comunitat xinesa", assegura.

El Houcine Chemlal, marroquí d'origen i botiguer del Fondo, va necessitar tres anys per aconseguir un habitatge estable al barri. En el seu cas, el sostre era molt més que un lloc on anar a dormir, era el requisit imprescindible per poder acollir-se al reagrupament familiar. "Me'l van concedir a la tercera vegada de sol·licitar-lo per culpa de l'habitatge", explica.

No podem determinar amb dades en quina proporció les persones migrades han patit discriminació a l'hora d'accedir a un habitatge i les reflexions que podem aportar aquí són fruit de l'observació de l'entorn i de les entrevistes realitzades. Evidentment, els testimonis són importants però en cap cas es tracta d'opinions, ni representatives, ni extrapolables. Entenem que el comportament del propietari o propietària que vol llogar i el que vol vendre pot variar i ser més intransigent amb l'immigrant en el primer supòsit.

3.3. Barri 'apeadero'

Des de principis dels noranta, al Fondo i a la resta de barris de la Serra d'en Mena –Safaretjos, Raval i Santa Rosa– s'ha produït una progressiva substitució de la població autòctona per població d'origen estranger. Tot i que el fenomen s'estén a altres parts de la ciutat, són aquests quatre barris de la zona sud del municipi els que concentren el percentatge més alt d'immigració de tota Santa Coloma.

Fins a l'esclat de la crisi econòmica, l'any 2007, el mercat immobiliari havia permès als propietaris i propietàries dels habitatges obtenir sucosos beneficis amb la seva explotació: preus de lloguer pels núvols i vendes que fregaven els 40 milions per pisos petits, envellits i poc il·luminats. Al Fondo, on una part important del parc d'habitatges s'havia construït entre les dècades dels cinquanta i setanta, també s'havien assolit aquestes xifres rècord. Ni les característiques dels pisos ni les de l'entorn, amb pendents superiors al 15 %, accessibilitat deficitària i un urbanisme hereu dels excessos de dècades passades, semblaven justificar la bogeria del mercat.

De fet, Santa Coloma té 19.952 pisos construïts entre 1961 i 1970, un 43,72 % del total del parc d'habitatges. Pràcticament, un de cada dos té més de 40 anys. Segons els indicadors de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, 37.768 habitants –el que representa un 31,4 %– resideixen en zones amb dèficits (problemes urbanístics, incloent la situació del parc residencial). La majoria de pisos amb aquestes problemàtiques es concentren als barris del sector sud: Fondo, Santa Rosa i Raval.¹⁷¹

La bombolla immobiliària va contribuir a accelerar el procés de substitució del veïnat al qual hem fet al·lusió al principi d'aquest apartat. La propietat dels habitatges requeia majoritàriament en aquelles famílies andaluses que van arribar al barri a partir de la segona meitat de segle xx i que amb el temps van prosperar. Jubilats o a punt de fer-ho, veien en l'arribada de la immigració estrangera una oportunitat d'or per desfer-se dels pisos que amb tants esforços havien adquirit.

El periodista Eugeni Madueño, que va viure durant molts anys al barri, descrivia a la perfecció aquesta transformació demogràfica en una columna a *La Vanguardia* l'any 2001:

“Son los andaluces llegados en los años 60 los propietarios de esos pisos que hoy se venden a precios desmesurados –20 millones por un sótano, 35 por un tercero sin ascensor, 40 si tiene cerca el metro...– y a los que los nuevos inmigrantes sólo pueden acceder repitiendo

¹⁷¹ Serveis Territorials.

la historia que ellos protagonizaron. Es decir, realquilando los pisos a paisanos que viven en ellos hacinados (en el Fondo hay pisos de chinos en los que las literas ocupan incluso los pasillos); transformando habitaciones en talleres clandestinos de confección (el trabajo sumergido de los inmigrados ha propiciado un imperio de moda pronta en Montigalà y ha hecho millonario a más de uno de aquellos niños andaluces), y ocupándose en los trabajos más duros y peor pagados. En la primera década del nuevo siglo, las cosas me parece que son como lo fueron siempre. Unos hombres se aprovechan de las necesidades de otros. Y, en el caso de los inmigrados sin papeles, más fácilmente, pues su carencia de ciudadanía —de derechos y deberes— les hace más fácilmente explotables”.¹⁷²

El mateix Ajuntament de Santa Coloma reconeixia en un informe que el Fondo, i per extensió els barris de la zona sud —els més densament poblats i culturalment més heterogenis— vivien una “rotació poblacional” constant. “Cada cop més, els habitants d’aquests barris es plantegen la seva estada com alguna cosa temporal, a l’espera de poder instal·lar-se en barris o municipis més acomodats, situació que, a la vegada, dificulta l’arrelament social dels recent arribats i el propi desenvolupament social dels barris”.¹⁷³

Per Maria Parramon, propietària del forn de pa Camps, ubicat al carrer de Beethoven des de final dels cinquanta, és aquesta rotació una de les senyes d’identitat del barri. “El Fondo sempre ha estat un barri *apeadero*”, afirma. “És la història de sempre —continua— : quan la gent prospera, marxa a un altre lloc més tranquil, més endreçat”.

Com és evident, no tots els que econòmicament han pogut marxar ho han fet. El Fondo, a més d’*apeadero*, és un barri amb un sentiment de pertinença arrelat. Potser és el barri amb més personalitat de tota Santa Coloma. La majoria dels testimonis consultats per a la realització d’aquest treball —prop d’una trentena— s’enorgulleixen de viure al barri, malgrat la mobilitat del veïnat, la seva diversitat cultural i les conseqüències que comporta conviure en un mateix espai gairebé un centenar de nacionalitats diferents.

¹⁷² MADUEÑO, Eugeni. “Viaje al Fondo”. *La Vanguardia*, “Vivir en Barcelona” (3 octubre 2001), p. 3.

¹⁷³ AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET. *Projecte d’Intervenció Integral de la Serra d’en Mena de Santa Coloma de Gramenet* [en línia]. 2008. <http://www.dgfc.sggg.meh.es/sitios/dgfc/es-ES/1pr/fcp0713/p/iu0713pidu/Documents/CATALU%C3%91A/Memoria_ES_DEF.pdf> [Consulta: 8 febrer 2018].

4. Canvis de fisonomia amb el nou mil·lenni

4.1. La Llei de Barris

En un context de canvi social, la Generalitat de Catalunya va impulsar a principis dels 2000 la coneguda com Llei de Barris. La *Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen atenció especial* va ser la segona que va aprovar el primer govern tripartit. L'Ajuntament de Santa Coloma, juntament amb el de Badalona i el Consell Comarcal del Barcelonès,¹⁷⁴ es van presentar amb un pla integral de millora dels barris de la Serra d'en Mena (Sant Joan i Sant Antoni de Llefià, la Salut i la Pau a Badalona; i Fondo, Raval, Safaretjos i Santa Rosa a Santa Coloma). La intervenció va ser una de les 13 beneficiades a la primera convocatòria.

El projecte de reforma integral perseguia transformar uns barris que partien d'una situació desavantatjosa. Històricament, havien estat a la perifèria de la perifèria i s'havien aixecat sense cap planificació i en terrenys amb grans pendents. “Els barris de la Serra d'en Mena tenen més hàndicaps per raons orogràfiques i pel tipus de població. Des del punt de vista econòmic, són els ciutadans més febles. Això passava als anys cinquanta, quan va arribar-hi d'altres parts d'Espanya i als anys noranta i als anys dos mil, amb la població extracomunitària. Tradicionalment, ha estat la zona del territori amb més possibilitats d'accés a un habitatge per aquests condicionants”, recorda Xavier Valderrama, qui va ser coordinador de la Llei de Barris a l'Ajuntament de Santa Coloma.

La qüestió de l'habitatge era veritablement prioritària per raons òbvies. Només calia tirar d'indicadors. El projecte d'intervenció integral dels barris de la Serra d'en Mena redactat per l'Ajuntament recollia que la densificació d'habitatges per hectàrea, per exemple, superava 10 vegades la de la mitjana de Catalunya. El 6,52% dels edificis estaven en mal estat o en estat ruïnós i el 76,69 % dels que tenien més de quatre alçades no disposaven d'ascensor. En una zona on conflueixen —i conflueixen— altres característiques, la manca d'ascensors recloïa “gran part de la població dins les parets del seu domicili, sense oportunitat per desenvolupar una sociabilitat saludable”.¹⁷⁵

¹⁷⁴ La tramitació d'ambdós municipis es va fer per separat, però les propostes havien estat prèviament coordinades a través d'un conveni signat entre els dos ajuntaments amb la col·laboració del Consell Comarcal del Barcelonès. El conveni preveia la coordinació política i tècnica de les dues ciutats per desenvolupar els projectes de manera transversal.

¹⁷⁵ AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET. *Projecte d'Intervenció Integral dels 7 barris fronters de la Serra d'en Mena* [en línia]. Octubre de 2004. <http://www.gramenet.cat/fileadmin/Files/Ciutat/Llei_de_Barris/imatges/pdf/docs/> [Consulta: 12 maig 2018].

La Llei de Barris va injectar 18 milions d'euros als barris de la zona sud de Santa Coloma.¹⁷⁶ Entre les actuacions previstes destacava la creació de places i espais de convivència, la vertebració dels barris, l'eradicació dels infrahabitatges, la rehabilitació d'edificis i la construcció de nous o l'obertura de carrers.

Una de les actuacions que es van executar al Fondo en l'àmbit de millora de la xarxa viària va ser la transformació del carrer de Circumval·lació en un passeig. Les obres es van executar en tres fases i van convertir la frontera tradicional entre Badalona i Santa Coloma en una gran avinguda de gairebé un quilòmetre. La intervenció, finançada pel Consell Comarcal del Barcelonès, va contemplar l'ampliació de voreres, el soterrament dels contenidors i la renovació del mobiliari urbà.

En el marc de la Llei de Barris també es va preveure l'obertura del passatge de Sant Pasqual i la connexió del carrer de Joan Valentí Escales amb Liszt, al Fondo Alt. El denominat eix Bruc va quedar en suspens per l'arribada de la crisi econòmica i per l'esclat del cas Pretòria a final de 2009, quan es van aturar totes les actuacions urbanístiques en curs. Després d'uns anys en letargia, a final del 2016, l'actuació es va reactivar. La Generalitat, a través de la conselleria de Territori i Sostenibilitat, l'Ajuntament i l'Institut Català del Sòl (Incasòl) van signar un acord¹⁷⁷ de col·laboració per urbanitzar la plaça d'Alfons Comín i el vial que la travessa. El conveni també permetrà en un futur la promoció d'habitatge protegit, entre els carrers de Bruc i Terrassa.

“La decisió de fer operacions d'aquesta magnitud, com la de Valentí Escales, eren i són les encertades”, resumeix Valderrama. “I ho són —continua— perquè normalitzen els barris i fan que no es despenjin de la resta de la ciutat”. Des dels URBAN i amb els grans projectes que han vingut després, com la Llei de Barris, s'han ajuntat esforços per regenerar el Fondo, millorar els carrers i fer accions de rehabilitació d'habitatges que atreguin ciutadans joves i fixin la població, evitant que no marxi.

A vegades, les intervencions no tenen l'èxit desitjat, però d'altres, per petites que siguin, aconsegueixen cops d'efecte reveladors. “Quan es va reurbanitzar el carrer del Mas Marí es van renovar també els fanals. En una campanya ciutadana, algú va decidir que aquell carrer ja era digne de portar banderoles. Després va venir una campanya política i els partits també van col·locar propaganda. Vaig pensar aleshores que el carrer ja estava al mapa, que existia. És simbòlic, però molt descriptiu”, diu el que fora coordinador de la Llei de Barris a l'Ajuntament colomenc.

¹⁷⁶ El 75 % provenia de la Generalitat i el 25 % de l'Ajuntament de Santa Coloma.

¹⁷⁷ *L'Ajuntament Informa*, núm. 1.469, 13 de gener de 2017.

Actualment, i vinculat a la Llei de Barris, es desenvolupa al Fondo i a la resta de la Serra d'en Mena el programa Treball als barris, el qual comprèn accions socioeconòmiques per fomentar l'ocupació i lluitar contra les desigualtats. Des de la seva posada en marxa, l'any 2007, se n'han beneficiat 8.000 persones i s'han invertit un total de 22 milions d'euros a la ciutat.¹⁷⁸

4.2. El dia més trist de la història recent

La matinada del 12 de gener de 2006, una explosió de gas a l'alçada del número 66 de la rambla del Fondo, va causar dos morts, una vintena de ferits i va obligar a desallotjar els edificis annexos. En total, 16 famílies afectades, una cinquantena de persones. Les destrosses materials també van ser nombroses, a causa de l'esfondrament de la part interior de l'edifici. Els blocs 62, 64 i 68 del mateix carrer van resultar greument afectats.

Un operari de la companyia del gas treballava des de les cinc de la matinada en una fuga. Havia estat alertat per un treballador del metro i un veí, que havien trucat als serveis d'emergència en notar una intensa pudor a gas. Una hora i mitja més tard, una forta deflagració va despertar el barri. Aquell dijous ha quedat ja com el més trist de la història recent del Fondo.

Poques hores després de l'explosió, l'Ajuntament de Santa Coloma va instal·lar al Centre Cívic del Fondo un dispositiu d'emergència i d'atenció individualitzada a les víctimes. Les famílies afectades van ser real·lotjades, primer, en hotels propers i, més tard, en pisos de lloguer repartits per la ciutat i per municipis veïns. Aviat es van constituir en plataforma d'afectats i van començar un periple més llarg del que haguessin volgut i amb més entrebancs dels que, a priori, esperaven.

L'exili forçós va durar gairebé quatre anys. El 20 de desembre de 2009 les famílies tornaven a casa, a l'edifici que es va construir on abans de l'explosió s'aixecaven els seus habitatges. A la Torre Sonia. El bloc de pisos havia agafat el nom d'una de les víctimes mortals, la veïna de 26 anys que vivia a l'entresol de l'edifici sinistrat i que va quedar atrapada per les runes. Aquell diumenge, vigílies de Nadal, van rebre les claus de mans de la nova alcaldessa, Núria Parlon. Feia un mes i escaig que Parlon havia arribat a l'alcaldia¹⁷⁹ en substitució de Bartomeu Muñoz, detingut pel cas Pretòria i acusat de corrupció urbanística.

La Torre Sonia havia estat construïda per Proinosa, una de les empreses esquitxades per la investigació ordenada pel jutge Baltasar Garzón. Aquesta coincidència venia a afegir-se a la llista de fets maleïts que havien acompanyat

¹⁷⁸ L'Ajuntament Informa. Especial Treball als barris. Maig 2018.

¹⁷⁹ Ho va fer el 16 de novembre de 2009.

el projecte des dels inicis. “Ha estat un procés molt complicat, llarg i ple d’alts i baixos”, admetia el portaveu dels afectats, Àngel Moratilla, en una entrevista publicada al diari *El Punt* el mateix dia de l’entrega de les claus.¹⁸⁰

I és que, el primer ensurt va arribar amb la notícia de la paralització de les obres, poc després de les eleccions municipals de l’any 2007. Muñoz, el reelegit alcalde, havia promès públicament que l’Ajuntament avançaria els diners de la reconstrucció, a través de l’empresa municipal Gramepark, però el compromís se’n va anar a norris per la “inviabilitat” del projecte. “Si haguéssim continuat les obres, s’haurien aturat en un moment o un altre”, va assegurar l’aleshores alcalde en el segon aniversari de l’explosió de gas.¹⁸¹

La “inviabilitat” a la qual feia referència Muñoz era en realitat un dèficit de 3 milions d’euros, com a conseqüència del desequilibri que suposava contemplar uns pisos d’unes característiques superiors a les que tenien els habitatges esfondrats per l’explosió. Manuel Sierra, qui va ser gerent de la societat pública Gramepark fins al 2010, explica que als veïns se’ls oferia “pisos de 90 metres quadrats, traster i pàrquing quan havien perdut pisos de 60 metres quadrats. Alguns no tenien assegurances, altres estaven embargats i tenien hipoteques. Això explicava el dèficit”, assegura.

L’Ajuntament va buscar una alternativa a la Torre Sonia. La solució va ser ampliar fins a 27 el nombre de pisos —nou més dels previstos. El cost també va créixer: 5,5 milions en total. Al final, el projecte va estar aturat mig any, perquè calia que la Generalitat aprovés la modificació de planejament per augmentar la nova volumetria i densitat de l’edifici.

El preu de la construcció es va pagar amb la venda dels pisos i amb les indemnitzacions que van rebre els veïns i les veïnes de la companyia Gas Natural. Dels nou pisos extra, quatre es van aconseguir vendre i la resta es van llogar”.¹⁸²

4.3. Una centralitat a la perifèria: el multiequipament del Fondo

Durant anys, el Fondo i el Raval es van disputar el primer lloc del rànquing de barris més beneficiats per les ajudes públiques, en ser també els més vulnerables de la ciutat. Això va canviar l’any 2007 a favor del primer, quan el govern municipal va projectar al barri un equipament multifuncional de 20 milions d’euros.

¹⁸⁰ MARTÍNEZ, I. “Una cursa d’obstacles”. *El Punt* (21 desembre 2009), p. 5.

¹⁸¹ *Ibidem*.

¹⁸² TORRES, Javier. “Una década de la explosión de gas que conmocionó Santa Coloma” [en línia]. *La Vanguardia* (11 gener 2016). <<http://www.lavanguardia.com/local/barcelones-nord/20160111/301336204289/10-anos-explosion-gas-fondo-santa-coloma.html>>.

L'ambiciós projecte es va presentar a la premsa al juliol del 2008. El que era alcalde, Bartomeu Muñoz, es va fer acompanyar de Felip Pich-Aguilera, un dels arquitectes de l'edifici. En aquella roda de premsa, Muñoz va repetir que l'equipament, que acolliria el mercat, però també un supermercat, una escola bressol pública i una biblioteca, donaria una nova centralitat al Fondo, precisament per aquesta concentració d'usos. "És una obra magnífica per a la ciutat, per cohesionar el barri i la ciutat",¹⁸³ va insistir Muñoz.

En aquest cas, el Fondo no era pioner. La fórmula de la multifuncionalitat en un mateix edifici ja s'havia plantejat a Singuerlín, com a solució urbanística per salvar l'escassetat d'espai. El que sí feia especial el projecte del Fondo era la seva singularitat i les característiques tècniques, doncs l'equipament estava dissenyat tenint en compte criteris bioclimàtics i de sostenibilitat ecològica.

El vell mercat es va enderrocar el mes de gener de 2009. Uns quants mesos abans, els concessionaris i concessionàries de les parades ja s'havien instal·lat a la vela provisional que l'Ajuntament de Santa Coloma va col·locar entre les avingudes de Mònaco i Itàlia, al terme municipal de Badalona. Segons els càlculs del govern, l'actuació tindria una durada d'entre els 24 i els 36 mesos, però aleshores no es comptava amb haver d'adjudicar tres cops el projecte del mercat.

Durant un temps, els paradistes i l'associació de botiguers Fondo Comerç van titllar de "maleït" el projecte. Ni fet expressament l'actuació podia haver encadenant tants ensurts. Primer per les adjudicacions. L'empresa guanyadora del primer concurs, Edisan, va abandonar el projecte després de declarar-se econòmicament insolvent. La segona, que era una UTE formada per les companyies CRC Obras y Servicios i Grupo Ánfora,¹⁸⁴ va ser esquitxada pel cas Pretòria. Quan s'havia fet la tercera adjudicació —i definitiva— i tot semblava rutllar, van aparèixer problemes amb el subsòl. El terra rocós, que no s'havia detectat als sondatges previs, tornava a endarrerir l'obra.

Finalment, els obstacles es van anar superant i al juny de 2013 es va inaugurar el mercat i el supermercat, ubicat a la planta baixa i a la primera, respectivament. Al setembre del mateix any, la guarderia pública La Cigonya, ubicada a la part de dalt i amb capacitat per a 82 infants. I l'11 de setembre de 2014, la biblioteca, que dona servei a unes 170.000 persones i disposa d'uns 32.500 documents en consulta. L'equipament, a més, està especialitzat en gastronomia del món i acull una cuina on es fan demostracions i altres activitats relacionades amb l'alimentació.

¹⁸³ M. I. "El futur mercat del Fondo donarà al barri una nova centralitat". *El Punt* (3 juliol 2008), p. 3.

¹⁸⁴ M. I. "Santa Coloma adjudicarà per tercera vegada el projecte del mercat del Fondo, esquitxat pel 'cas Pretòria'". *El Punt* (2 març 2010), p. 9.

El multiequipament del Fondo.

4.4. Renovem els barris

“Renovem els barris” és el projecte responsable del canvi de colors d’alguns edificis de la part alta del barri. Un dia, no fa gaire temps, la façana d’un dels edificis del Fondo Alt va aparèixer pintada de color. Es veu que la idea va agrada i que alguna persona de l’Ajuntament va pensar que el gest espontani i colorit d’aquell veí o veïna es podia realitzar en altres edificis per convertir-lo en una mena de segell d’identitat del barri.

La història es va explicar fora de micròfon el dia que van presentar la prova pilot del projecte, al febrer de 2016, dalt del terrat d’un dels edificis beneficiats i amb l’àrea d’intervenció a vista d’ocell. Darrera dels colors llampants que es projectaven, hi havia tot un pla de rehabilitació dels blocs de pisos capitanejat per l’Ajuntament, que per primera vegada, feia les funcions d’organitzador de la renovació d’edificis privats. L’objectiu era facilitar l’execució de les obres per millorar estèticament i estructuralment uns blocs que tenien més de 40 anys d’antiguitat de mitjana.

L’actuació era la resposta del consistori a les conclusions d’un estudi sobre el parc d’habitatges realitzat entre el 2011 i 2012 al Fondo Alt i Santa Rosa.¹⁸⁵ Els resultats del treball de camp van ser reveladors: la majoria de blocs

¹⁸⁵ INSTITUT CATALÀ DE L’ENERGIA. *Rehabilitació energètica impulsada per l’administració local* [en línia]. (Energia Demo; 131). <http://icaen.gencat.cat/web/.content/10_ICAEN/17_publicacions_informes/03_fitxes_Energia_Demo/energia_demo/arxius/131democat.pdf> [Consulta: 26 maig 2018].

Edificis del Fondo Alt beneficiats pel projecte Renovem els barris, 2017. Fotografia d'I. M.

estaven envellits, presentaven dèficits en conservació i més de la meitat dels propietaris o propietàries no vivien en la zona. Aquesta circumstància, unida a la tipologia del veïnat —persones jubilades i nouvingudes— dificultava que tressin endavant actuacions consensuades dirigides a la renovació dels edificis.

“La meua comunitat de veïns havia anat fent millores, però n’hi havia d’altres al barri amb dèficits importants que no s’havien pogut abordar per manca de consens i finançament”, explica Carlos Gracia, president de l’Associació de Veïns del Fondo Alt. El seu edifici va ser un dels intervinguts de la primera fase. Gracia recorda com al principi del procés, els veïns i les veïnes es van mostrar molts escèptics amb el projecte i fins i tot, recelosos, percepció que va anar variant amb el pas del temps. “Sobretot —interromp Gracia—, quan vam conèixer les característiques del pla de rehabilitació i les condicions”, hi afegeix.

L’Ajuntament va desenvolupar l’actuació a través d’una eina urbanística pionera a l’Estat, l’Àrea de Conservació i Rehabilitació (ACR), que va aplicar de manera inicial a 32 edificis del carrer de Pirineus, entre Bruc i Olot. Les

actuacions van variar en funció dels blocs, però bàsicament es van enfocar a façanes, cobertes, patis interiors i al sistema tèrmic dels edificis, que va condicionar per optimitzar els recursos energètics.

Aquella primera experiència va suposar una inversió d'1,8 milions d'euros (510.000 provenen de l'Àrea Metropolitana de Barcelona). A la pràctica, significava que l'Ajuntament avançava els diners de la rehabilitació i oferia als propietaris i les propietàries tres formes de pagament per assegurar-se la materialització de les obres. La primera opció era pagar en dos terminis: el 50 % al començament de la reforma i el 50 % restant, al final. La segona modalitat permetia fer el pagament en 60 o 120 quotes en ingressos mensuals domiciliats en cinc anys. I la darrera, per aquelles persones propietàries amb ingressos anuals inferiors als 20.000 euros, inscriure la càrrega en el registre de la propietat.

La negociació de les condicions de pagament es va fer de manera individual. "Cada veí ha pogut escollir la que millor li convenia", diu Gracia, qui va optar pel segon model. Pel que fa al preu de les reformes, va variar depenent de les característiques de la reforma. "La nostra –continua el president de l'AV del Fondo Alt – va ascendir als 98.000 euros, però havíem anat fent obres de manteniment. En altres casos, la rehabilitació s'ha apujat fins als 120.000 euros".

La primera experiència es va tancar de manera satisfactòria. De fet, el projecte va ser seleccionat per la Federació de Municipis de Catalunya (FMC) com a exemple de Bona Pràctica Municipal i va ser inclosa en el Banc de Bones Pràctiques del Govern Local.¹⁸⁶ La FMC va considerar que el pla representa "una aportació innovadora i de qualitat temàtica d'habitatge". A més de la FMC, els ajuntaments de Madrid, la Generalitat de Catalunya, el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya i l'AMB van interessar-se per la iniciativa.

L'Ajuntament està estenent el pla a altres zones del Fondo Alt i Santa Rosa amb els mateixos problemes en el parc d'habitatges que el del carrer de Pi-rineus. "El barri en el seu conjunt ha millorat, perquè han millorat els seus habitatges", defensa Gracia. El més important del procés, més enllà de la renovació física dels edificis, són les seves conseqüències socials: "Renovem els barris" ha permès assolir consensos en comunitats de veïns heterogènies i poc proclius fins aquell moment a organitzar-se al voltant d'un objectiu comú que beneficiés la seva vida.

¹⁸⁶ "Santa Coloma, reconocida por su proyecto de rehabilitación de bloques privados" [en línia]. *La Vanguardia* (5 maig 2016). <<http://www.lavanguardia.com/local/barcelones-nord/20160505/401589696151/santa-coloma-reconocida-proyecto-rehabilitacion-bloque-privados.html>>.

A faint, light-colored map of a city grid is visible in the background, showing a network of streets and blocks. The map is centered and covers most of the page area.

Consideracions finals

No voldríem posar el punt final a aquest llibre sense assenyalar, ni que sigui de manera breu, algunes reflexions sobre el més rellevant que es desprèn de l'estudi sobre el barri del Fondo.

Primer. **La història del Fondo és la història de les perifèries.** El seu origen i evolució és compartit, a grans trets, per la resta de barris de Santa Coloma de Gramenet i dels municipis que configuren l'Àrea Metropolitana de Barcelona. La immigració, continuada i desbordant en certs moments del passat del barri, ha marcat el seu esdevenir.

Segon. **El Fondo té també un passat de torretes, estiuiejants i camps de conreu.** Fins a l'esclat de la Guerra Civil, el Fondo va ser destí de botiguers i industrials barcelonins que va veure en el nucli aïllat i agrícola un lloc idoni per establir-hi la seva segona residència. Malgrat que no va ser comparable amb la presència de la petita burgesia catalana del casc antic del poble, per exemple, el Fondo també va tenir entre el veïnat alguns comerciants barcelonins.

Tercer. **L'urbanisme irracional és als orígens del barri.** El Fondo sorgeix sense cap control, fruit de la necessitat d'habitatge del veïnat que aterra al barri durant les primeres dècades del segle xx. La gestió del sòl primer i la voracitat constructiva del període 1950-1970 acaba de castigar un barri oblidat pels ajuntaments franquistes fins a la recuperació de la democràcia. Tot i que l'especulació urbanística i el *desarrollismo* no és exclusiu del Fondo, en el seu cas s'ha vist agreujat per una orografia molt complicada.

Quart. **El Fondo, barri d'acollida.** L'arribada de població d'altres orígens ha estat una constant del Fondo, que s'ha consolidat com un dels barris amb més diversitat cultural de tota Santa Coloma. Als anys seixanta, era un barri andalús on la presència de la població autòctona era anecdòtica, motiu pel qual molts es referien als veïns d'origen català com els *forasters*. En l'actualitat, està format per prop d'un centenar de nacionalitats diferents.

Cinquè. **Històricament, un barri estigmatitzat.** La mala premsa ha acompanyat al Fondo des de les primeres dècades del segle xx. La composició social del barri, humil i treballador, i l'abandó que va patir durant dècades, va contribuir a generar entre els fills del poble una imatge negativa del Fondo. Més endavant, l'allau migratòria, la fallera constructiva i el sorgiment de bandes juvenils va acabar de rematar la imatge que projectava el Fondo a l'exterior. La percepció d'inseguretat i deteriorament del barri s'acostuma a

associar al col·lectiu de nouvinguts, malgrat que moltes de les problemàtiques són heretades d'altres èpoques. En termes urbanístics, la transformació dels darrers anys i la creació de noves centralitats, com el multiequipament del Fondo, estan contribuint a canviar aquesta imatge.

Sisè. **El Fondo de demà: la diversitat com a oportunitat.** Amb el percentatge de nouvinguts més alt de tota la ciutat, el Fondo té el repte d'esdevenir un exemple de convivència per a la resta de barris de Santa Coloma. Integració i coexistència són els puntals d'un futur que s'albira amb esperança.

Annexos

A faint, light-colored map of a city grid is visible in the background, showing a dense network of streets and blocks. The map is centered on the page and covers most of the area below the title.

Els protagonistes

Comerciants, líders veïnals, representants d'entitats i veïns i veïnes a títol individual. En total, hem entrevistat més d'una trentena de persones escollides en funció de l'època o la temàtica a tractar. Són només una mostra dels testimonis que poden explicar l'origen i l'esdevenir del Fondo. Una mostra, però, prou representativa per aconseguir un relat detallat de la transformació que ha experimentat el barri. Aclarim, no obstant això, que per raons òbvies ha estat impossible trobar testimonis vius de la primera onada migratòria i l'absència de veus s'ha intentat suplir amb els records d'infantesa dels veïns i les veïnes nascudes al Fondo que actualment tenen més edat. Tot seguit, afegim un breu perfil d'algunes de les persones que han contribuït a elaborar aquest treball.

Joaquim Badosa

La seva és una de les poques cases del Fondo que va resistir a la voracitat especulativa i es conserva gairebé d'origen. El solar on va viure en Joaquim Badosa (Santa Coloma de Gramenet, 1935-2018), al carrer de Wagner, el va comprar la seva àvia a un tal Sr. Riu l'any 1921 per 15 cèntims el pam. Mai s'hi va moure, tot i haver rebut unes quantes –i econòmicament sucoses– ofertes immobiliàries per fer-ho. El record infantil que tenia del barri era ple de camps de conreu, esquitxats per casetes de planta baixa amb pou d'aigua i hort, carrers de terra vermella, garrofers, unes poques botigues i el burot de dalt de tot del carrer del Rellotge.

Alfons Barreras

Amb només 23 anys, l'Alfons Barreras (Torrequebradilla, Jaén, 1953) va ser el primer president de l'Associació de Veïns del Fondo. Va arribar a Santa Coloma amb any i mig. Amb set, la família es va mudar del carrer de les Rosselles, a Santa Rosa, a la part alta del Fondo. El seu pare va comprar un solar al passatge de la Victòria –ara carrer de Julia Romera– i s'hi va fer una casa. L'Alfons hi va viure fins a l'any 1975. Membre de la JOC, va ser un membre actiu de la lluita obrera i de la veïnal. Va formar part de l'Associación Amigos del Fondo i, posteriorment, va impulsar l'AV, de la qual en va ser president. Ha estat també el conserge de l'escola Verge de les Neus. Viu a Premià de Mar, on ha estat regidor d'ICV-EUiA.

Juan Bedmar

Juan Bedmar (Torreblascopedro, Jaén, 1949) va venir destinat a Santa Coloma l'any 1973, amb 23 anys, coincidint amb la creació i entrada en funcionament de la comissaria de la Policia Nacional al municipi. És funcionari de l'Estat, però la seva trajectòria laboral està lligada a la construcció i al

comerç. Propietari juntament amb la seva dona d'una coneguda botiga de mobles, *Muebles Bello*, va veure en el sector immobiliari un negoci a l'alça. Entre 1965 i 1985 va construir vuit edificis. Tots, excepte dos, els va aixecar al Fondo: quatre al carrer de Massenet i dos més al carrer del Bruc. Els beneficis de la botiga i les lletres que cada mes pagaven els propietaris dels pisos servien per finançar les obres següents, un sistema diferent al de la permuta, que en aquella època, en plena onada migratòria, era el més habitual entre els promotors immobiliaris.

Ana Cardenal

Ana Cardenal (Sant Andreu de Palomar, 1935) viu en una casa que van construir els seus sogres a la plaça del Rellotge l'any 1956. Ella hi viu des de 1958. A tocar de la seva porta es van ubicar, fins a meitat dels seixanta, les parades del *mercadillo*. Al baixos del seu habitatge el matrimoni va obrir un establiment de llegums cuits, la coneguda Olla de Plata. Va tancar les portes a final dels setanta.

M. Teresa Castellví

M. Teresa Castellví (Badalona, 1950) va arribar al Fondo l'any 1958. La seva àvia vivia al centre de Santa Coloma, però els seus pares es van instal·lar al carrer del Rellotge, on van muntar una tintoreria. L'establiment estava situat en una casa petita —40 metres quadrats— de planta baixa més una alçada. Recorda que als seixanta, al Fondo encara hi havien molts solars buits però que de manera progressiva es van anar transformant en blocs de pisos. Assegura que el Fondo sempre ha tingut mala premsa. Durant deu anys ha estat presidenta de Fondo Comerç, una entitat de botiguers que va sorgir l'any 2005, després d'una onada de protestes amb què veïns i botiguers reclamaven millores pel barri.

Senae Chemlal

Quan el seu pare va aconseguir el reagrupament familiar, Senae Chemlal (Chwiya, Marroc, 1994) tenia 9 anys. No coneixia l'idioma i va anar a parar a una aula d'acollida a l'escola pública Ausiàs March. Recorda a la perfecció aquell primer dia de classe i els problemes que va tenir amb la llengua. Els seus veïns i alguns companys del col·legi li van fer, durant mesos, de traductors a l'hora d'anar a comprar o al metge. Ara és ella qui exerceix el mateix rol a la família. Està estudiant Gestió Comercial de Vendes a la Universitat, tasca que compagina amb la botiga de carn *hala!* que tenen els seus pares al carrer d'en Dalmau. Descriu el Fondo com un barri amb molta vida i destaca d'ell la seva diversitat cultural.

Maria Climent

Maria Climent (Santa Coloma de Gramenet, 1941) és neta dels primers immigrants que van arribar al Fondo als anys vint. D'avis aragonesos, viu al passatge d'Irlanda que, tot i pertànyer actualment a Can Mariner, sempre s'ha considerat del Fondo. Va estudiar a l'escola Manent, on compartia aula amb nenes del poble que feien notar que era de la *terra vermella*. Creu que la immigració actual i la de la segona meitat de segle xx té més similituds que diferències, i un hàndicap important, la cultura.

Gabino Colom

L'avi d'en Gabino Colom (Barcelona, 1931) va arrossegar la família sencera al Fondo, un barri allunyat i tranquil de Santa Coloma, quan es va retirar de guàrdia urbà. Aleshores, en Gabino tenia un any. L'esclat de la Guerra Civil li va enxampar anant a escola. Als onze, va començar a treballar, primer al forn de pa que va obrir el seu pare i, més tard, a una sabateria. Ha treballat de botiguer fins que s'ha jubilat. Mai s'ha bellugat del barri.

Antoni Estellers

La casa on actualment viu Antoni Estellers (Santa Coloma de Gramenet, 1947), al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer, la va aixecar el seu avi matern als anys trenta. El solar li va comprar per unes 35.000 pessetes a l'Anselm de Riu, conegut per disposar de moltes parcel·les per tot Santa Coloma. Tot i que ha reformat l'habitatge, l'estructura és d'origen i sota el ciment i la pintura de la façana s'amaguen els blocs que feia l'avi amb sorra del Besòs i ciment i assecava al sol. Destaca del Fondo la seva capacitat d'acollida i multiculturalitat, que veu com una oportunitat.

Enric Farró

Les famílies de la rambla del Fondo encara el recorden i el saluden quan el troben per carrer. L'Enric Farró va treballar durant tres anys a l'oficina de gestió del PERI del Fondo que l'Ajuntament va instal·lar al barri per informar els veïns i les veïnes afectades pel projecte. S'hi va entrevistar amb tots ells i més d'una vegada. Reconeix que la seva feina va ser, sobretot als inicis, una mica desagradida, perquè mai abans s'havia desenvolupat a la ciutat una reforma urbanística que impliqués el reallotjament de tantes famílies. Al final, el procés va cloure sense gaires ensurts i el PERI va ser un model a seguir en altres zones de Santa Coloma.

Gregorio Génova Procas

La seva vinculació amb el Fondo sorgeix amb només un any de vida. Gregorio Génova Procas (Barcelona, 1949) ha viscut des d'aleshores al carrer del Reil·lotge, a excepció d'uns sis mesos que va viure a Caracas (Veneçuela), on es

van establir els seus pares. Amb 25 anys, va ser nomenat alcalde de barri del Fondo, un càrrec que també va ocupar el seu pare, Gregorio Génova Egea. Soci de la UDA Gramenet des dels sis anys, va presidir el club entre 2009 i 2010 a petició del que fora alcalde, Bartomeu Muñoz. Fins a la seva jubilació, s'ha dedicat al negoci que van obrir els seus pares, una botiga de vidres. També ha fet incursions al món immobiliari.

Carmen Gómez

Tenia només dos anys quan va arribar a Barcelona a lloms del *Sevillano*. La família de Carmen Gómez, *Carmelita* (Villanueva del Río y Minas, Sevilla, 1944) va emigrar a Catalunya l'any 1946. Després d'uns anys vivint a la capital catalana, va comprar un solar amb una casa de fusta al carrer del Rellotge. Era propietat d'un senyor de Sant Just Desvern que tenia aquell habitatge de segona residència per passar els caps de setmana i els estius. Li van comprar dos solars i la casa per 25.000 pessetes. Era 1953. Amb els anys, els pares van obrir una botiga als baixos de casa: primer va ser una carnisseria i més endavant, un forn de pa.

Carlos Gracia

Carlos Gracia (Gavà, 1952) va viure la infantesa i la joventut en una casa del passatge de la Victòria –ara, carrer de Julia Romera. L'habitatge era de lloguer social i els seus pares van començar pagant unes 50 pessetes al mes. Al passatge vivien andalusos, extremeñys, aragonesos i castellans. Diu que eren com una gran família i que els dissabtes d'estiu organitzaven revetlles a l'aire lliure. En l'actualitat, és el president de l'Associació de Veïns Fondo Alt, de recent obertura. Viu en el carrer dels Pirineus, on s'ha projectat un pla de renovació dels edificis.

Julián Jiménez

Julián Jiménez (Valdepeñas, Jaén, 1934) és al Fondo des de fa gairebé mig segle. Abans, havia provat al veí barri de Sistrells (Badalona), però la idea de canviar la barraqueta on va començar a viure per mig pis al carrer de Milà i Fontanals va decantar la balança. Coneixedor de l'experiència d'*estar de mestressa*, ha passat per tots els estadis d'allotjament possibles de l'immigrant: de viure sol i rellogat, a la barraca, de compartir pis amb una altra família, al pis propi i les lletres. Sap el que és pagar per aconseguir una font pública a tocar de casa i enfangar-se les sabates els dies de pluja a la plaça del Rellotge. Des d'un primer pis d'aquest emplaçament, el cor del Fondo, ha vist transformar-se al barri.

Josefa Jurado

Josefa Jurado (Vilches, Jaén, 1943) va emigrar al Fondo, on ja hi vivien els oncles i un germà, la Setmana Santa de 1963, amb 19 anys. De seguida va trobar feina a una casa de camises de Barcelona i, amb la família, va comprar un pis al carrer de Camprodon per 275.000 pessetes. El van pagar a lletres, com el que, uns anys més tard, va adquirir al carrer del Rellotge amb el seu marit. L'arribada d'immigrants al Fondo va afavorir el creixement immobiliari i, en paral·lel, l'obertura de molts comerços. Durant 30 anys, va regentar un saló recreatiu al barri.

Josep Maria López Pons

Els avis materns de Josep Maria López Pons (Santa Coloma de Gramenet, 1954) van emigrar de Lleida a Santa Coloma cap a finals dels anys vint i van obrir una vaqueria i lleteria del barri del Fondo. Estava situada al carrer del Doctor Pagès. Amb els anys, l'establiment –que era conegut com *Ca la guapa*– va passar a mans de les filles del matrimoni. Van arribar a tenir un centenar de caps de bestiar. A final dels anys setanta, la família va tancar el negoci. Actualment, Josep Maria López Pons forma part del cos de la policia local.

José María Martín

En José María Martín (Villanueva de San Juan, Sevilla, 1950) va arribar a Santa Coloma amb 13 anys. Es va instal·lar amb els pares al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer, entre Irlanda i Camprodon. Al poc temps, i per influència de la seva germana, va entrar a formar part de la JOC. Diu, que en aquell moment, el moviment de joves al Fondo era espectacular, motiu pel qual molta gent amb inquietuds d'altres zones de la ciutat hi anava a parar. La JOC va ser un trampolí per involucrar-se en altres lluites. Així va començar a militar de manera clandestina al Fondo en organitzacions d'esquerres. Ja amb la recuperació de la democràcia, va marxar del barri i es va establir a Premià de Mar, on va ser regidor de Medi Ambient per ICV els anys 90.

Joaquim Miralles

Joaquim Miralles, *Quimet* (Santa Coloma de Gramenet, 1933), mai s'ha mogut del Fondo. Va néixer en una caseta entre els carrers de Wagner i Beethoven amb hort, pou d'aigua i gallines. Aleshores, tot eren camps de civada i arbres fruiters. La riera dividia el barri i els nens la traspassaven amb canyes que feien servir de perxa. Ara viu al carrer del Rellotge des d'on ha viscut totes les onades migratòries que ha rebut el barri. Tot i que ha pogut, no s'ha plantejat canviar de lloc de residència.

Elena Monterde

Els avis de l'Elena Monterde (Santa Coloma de Gramenet, 1948) van ser de les primeres parelles en casar-se a l'Església Major de Santa Coloma. De Lorca ell i de Cartagena ella, van establir-se en una casa al carrer de Wagner sobre el 1915, la mateixa on va néixer i créixer l'Elena. Maduixes, arbres fruiters i flors, moltes, envoltaven aquell habitatge. Va estudiar a l'escola Nacional i després a l'acadèmia Manent i amb el temps va regentar un bar i una parada al mercat.

Diego Moreno

Amb 10 anys, va arribar al Fondo i amb 12 ja despatxava darrera el taulell d'una botiga de roba. En Diego Moreno (La Puebla de Cazalla, Sevilla, 1955) és un dels pocs comerciants afectats pel PERI del Fondo. Feia vuit anys que havia obert el seu negoci als baixos del número 68 del carrer de Verdi, quan l'Ajuntament va executar el projecte urbanístic per obrir la Rambla cap a Badalona. El van indemnitzar. Amb aquells diners i uns quants més va traslladar l'establiment al local d'un dels nous edificis. D'això fa ja vint anys.

Maria Parramon

Quan el pare de la Maria Parramon (Puig-reig, 1934) va trepitjar el barri on ella i el seu marit havien obert el forn de pa va pensar que estaven bojos. El Fondo que els va rebre, l'any 1959, tenia els carrers sense asfaltar i poc enllumenats i creixia de manera desproporcionada. Aquell comerç va ser el primer de tot el carrer en tenir aigua corrent. Ubicat al carrer de Beethoven, no ha deixat mai de vendre pa.

Antonio Pascual

La vinculació d'Antonio Pascual (Santa Coloma de Gramenet, 1934) amb el Fondo es remunta a la dècada dels quaranta, quan el seu pare, que tenia un solar al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer, va decidir construir-hi una casa per anar-hi a viure. Amb els anys, van aixecar una planta i van adequar els baixos que havien fet d'habitatge per obrir una botiga. Primer van vendre làmpades i, amb els anys, van muntar una ferreteria. Durant el mandat d'Antonio Romero Tutusaus (1965-1970) va ser alcalde de barri. Entre els anys seixanta i setanta, juntament amb altres socis, es va dedicar a construir habitatges. Actualment està jubilat.

Mercè Romero

És de les poques persones que pot dir que ha nascut al Fondo. La Mercè Romero (1944) és filla del barri. Colomenca fins al moll de l'ós. Catalana de pares andalusos. S'hi van establir a la plaça del Rellotge on el pare va aixecar la casa, va formar la família i va obrir un negoci als baixos de l'edifici. Primer

una perruqueria, després un bar. No s'ha mogut d'allà, des d'on contempla com és el Fondo i com ha canviat en poques dècades. "Que no em preguin la plaça del Rellotge. És la meva vida", reconeix.

Emiliana Salinas

L'Emiliana Salinas (Belmonte de Tajo, Madrid, 1945) tenia vint anys quan va aterrar a Santa Coloma amb els pares i els germans. S'hi van establir al pas-satge de la Ciutadella, darrera de l'Escola de Música. Va trigar tres dies en tro-bar feina a la fàbrica Casadesport, al Fondo, el seu barri de batalles. Com tants altres joves, es va unir a la JOC, primer a Santa Rosa i després, un cop es va inaugurar l'església de Sant Joan Baptista, al Fondo. Diu que aquest moviment cristià li va despertar la consciència i la dignitat. Activista incansable, va lluitar a la fàbrica i als carrers d'un barri que reclamava escoles, semàfors, bancs o papereres. Va ser una de les impulsores de l'Associació de Veïns del Fondo.

Jaume P. Sayrach

A Jaume P. Sayrach (Barcelona, 1929) el bisbat el va destinar al Fondo l'any 1965 amb la missió de fundar la nova parròquia del barri. Va compaginar la seva tasca pastoral amb l'ofici de pintor i la seva implicació en els moviments socials dels setanta. Al voltant de la parròquia que va liderar, va néixer un grup fort de les JOC. També va impulsar altres iniciatives populars com el Centre Social Amigos del Fondo o la mítica revista *Grama*. Amb la recuperació de la democràcia, Sayrach va entrar a formar part del primer ajuntament liderat per Lluís Hernández, com a regidor d'Urbanisme. És fundador, també, de la revista *Fòrum-Grama*, articulista i autor de diversos llibres sobre la ciutat.

Manuel Verdugo

Manuel Verdugo (Algarnitas, Sevilla, 1940) ha treballat al mercat del Fondo du-rant quaranta anys. Primer en una parada de fruites en règim de lloguer i, amb posterioritat, en una de propietat que es va especialitzar en la venda de plàtans de Canàries. Un dissabte qualsevol d'aquells anys de creixement demogràfic podia arribar a vendre 1.500 quilograms d'aquesta fruita.

Hanfu Zheng

Amb 19 anys i després de viure a Màlaga, Mallorca i Tarragona, Hanfu Zheng (Wenzhou, 1987) va arribar al Fondo. És el més petit de tres germans que, com ell, han emigrat del seu país d'origen, Xina, i s'han establert per Europa. Va començar la seva trajectòria professional ajudant un parent en un restau-rant xinès. Des de l'any 2009, regenta la seva pròpia botiga de roba. És un establiment ubicat al carrer de Mossèn Jacint Verdaguer que va muntar amb la seva dona.

Espectura de compravenda.

Plànol de Santa Coloma de Gramenet, delimitació per districtes, any 1939.

Plànol de Santa Coloma de Gramenet, delimitació per barris a l'actualitat.

Juliano Gimenez Castillo Por
 haberse Terminado el Trabajo
 de destinado a Llerda que
 prestaba servicio en la república
 ión Forestal S. F. G.
 Copia
 José Martí
 V. N.
 Sabadell
 Barroella de Montgri 25 de noviembre 1954

 **AYUNTAMIENTO
DE
SANTA COLOMA DE GRAMENET
(BARCELONA)**

0139:11 02674

0139:11 02674

CIUDAD

En virtud de Decreto de la Alcaldía-Presidencia de fecha del día de ayer, me complace comunicarle que ha sido Vd. nombrado Alcalde de Barrio del Distrito **NOVENO**.

Dios guarde a Vd. muchos años.

EL SECRETARIO, Gral. Intt

Recibí el original
D. Carlos de Girona 10 de Noviembre de 1974
El Secretario

**AYUNTAMIENTO DE
SANTA COLOMA DE GRAMENET
SECRETARIA**

Notificació del nomenament de l'alcalde de barri del Fondo, any 1974.

ALCALDIA DE BARRIO
DE
Alcalá del Fondo
Santa Coloma de Gramanet

CERTIFICO:
Que de los antecedentes suministrados por los vecinos que suscriben al margen D. Sevilla natural Sevilla de 37 años de edad, de estado C., de profesión obrero con domicilio en la calle que reside en esta localidad desde hace Tres años

Resulta:
Que el compadeciente solicita el ingreso de su madre en un centro apropiado, ya que padece enfermedad mental y carece de bienes. EXPIDO EL PRESENTE A EFECTOS DE POBRE.

Y no constando en esta Alcaldia dato alguno en contra de los consignados libro la presente en Santa Coloma de Gramanet a 26 de Octubre de 1970.

El Alcalde de Barrio
Enrique Jimenez

TESTIGO
D. CONESTABLES
Calle que reside en esta localidad desde hace Tres años

TESTIGO
D. CONESTABLES
Calle que reside en esta localidad desde hace Tres años

TESTIGO
D. CONESTABLES
Calle que reside en esta localidad desde hace Tres años

Certificat de pobresa signat per l'alcalde de barri del Fondo, any 1970.

El infrascrito Secretario del Ayuntamiento de Santa Coloma de Gramanet, provincia de Barcelona.

CERTIFICA: Que de los antecedentes obrantes en las Oficinas de mi cargo y de los adquiridos y apertados al efecto, resulta que _____, de _____ años de edad, de esta _____, vecino de esta Ciudad, con domicilio en la calle _____, ha poseído a su nombre fincas rústicas, urbanas ni establecimientos comerciales e industriales, siendo considerado pobre, llevando una residencia en ésta desde hace tres años.

Y para que conste y surta efectos para el ingreso de su madre _____ en un establecimiento psiquiátrico de la Excm. Diputación Provincial, libre la presente de orden del Sr. Alcalde visada y sellada con el que usa esta Alcaldía, en Santa Coloma de Gramanet a treinta de octubre de mil novecientos setenta.

ya se
El Alcalde,

Aprovació signada pel secretari de l'Ajuntament de Santa Coloma, any 1970.

ALCALDIA DE BARRIO
DE
Alcaldia del Fondo
Santa Coloma de Gramanet

Conforme la Residencia
St. COLOMA DE GRAMANET

16 MAY. 1968

CERTIFICO:

Que de los antecedentes suministrados por los vecinos que suscriben al margen D. —

natural _____
de Cáceres de 27 años de
edad, de estado soltero, de profesión
obrero con domicilio en
la calle _____
que reside en esta localidad desde hace
un año

Resulta:

Que el compareciente se-
gún los testi gos desde
que reside en esta población
viene observando buena
conducta en todos los
ordenes. EXPIDO EL PRESEN-
te A EFECTOS DE LA GUARDIA

CIVIL.

Y no constando en esta Alcaldia da-
to alguno en contra de los consignados
libro la presente en Santa Coloma de
Gramanet a 15 de Mayo
de 1968

El Alcalde de Barrio.

Gugorio Jencero

TESTIGO
* COLMADO-LECHERIA *
D. LA ESCALA
Calle Calle Bruch, 36
Sta. Coloma de Gramanet
[Firma]

TESTIGO
D. *[Firma]*
CONSEJABLES
Calle *[Firma]*
Pinar,
C. (Arquitecto), 25
Santa Coloma de Gramanet

Don Antonio Romero Tutusaus, Alcalde - Presidente del Ayuntamiento
de Santa Coloma de Gramenet, provincia de Barcelona.

CERTIFICA: Que de los antecedentes obrantes en esta
Alcaldía y de los adquiridos y aportados al efecto, resulta
que [redacted] de [redacted] años de edad, de estado
[redacted] pro -
vincia de [redacted] y domiciliado en la
de esta población, durante su permanencia en la misma donde
hace un año ha observado buena conducta.

Y para que conste y surta efectos para ingreso en el cuerpo de la
Guardia Civil, libre la presente en Santa Coloma de Gramenet a veintidos
de mayo de mil novecientos sesenta y ocho.

Aprovació signada per l'alcalde de Santa Coloma, any 1968.

ALCALDIA DE BARRIO

DE

Santa Coloma de Gramanet

TESTIGO

D.

Calle

Firma,

TESTIGO

D.

Calle

Firma,

Mercado Fondo

CERTIFICO:

Que de los antecedentes suministra-
dos por los vecinos que suscriben al mar-
gen D,

natural -

de de 4 años de

edad, de estado *Casado*, profesión*Mecánico* con domicilio en

la calle.

que reside en esta localidad, desde hace

14 años

Resulta:

*Entrega 4.000. cuatro mil pts
por un puesto de Fontas
en el Mercado del Fondo y
los puestos son provisionales
no se pueden tener presen ni
comercial. Los gastos de libros
agua luz. Vigilantes y ocupacion
por cuenta del cel. parte*

Y no constando en esta Alcaldia da-
to alguno en contra de los consignados

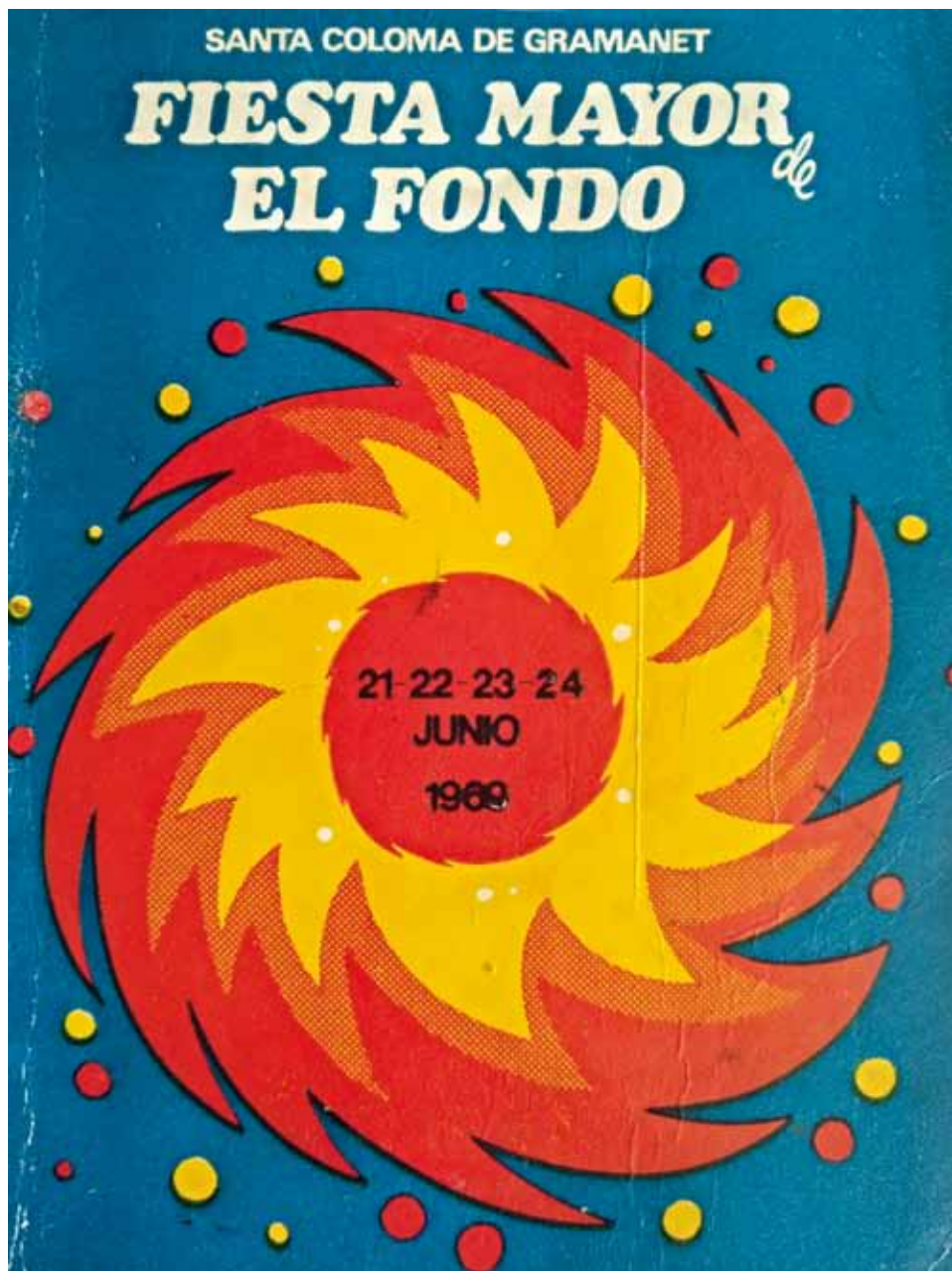
libro la presente en Santa Coloma de

Gramanet a 8 de *Febrero*

de 1977

El Alcalde de Barrio,

*Juan Herrain**[Firma]*

Portada del llibret amb la programació de la Festa Major del Fondo de 1969.

Comisión de Fiestas de EL FONDO 1974

PRESIDENTE	Gregorio Génova Egea
VICE - PRESIDENTE	Jaime Nadal Vinués
SECRETARIO	Francisco Lucio Voltes
CAJERO	Jerónimo Correoso
RELACIONES PUBLICAS	Gregorio Génova Procas
VOCAL DEPORTIVO	Tomás Rodríguez
VOCAL	Enrique Procas Navarro

Comissió de la Festa Major del Fondo formada per botiguers del barri, any 1974.

FIESTA MAYOR DE "EL FONDO"

DEL 23 AL 27 DE JUNIO DE 1976

PROGRAMA DE ACTOS

Portada del llibret amb la programació de la Festa Major del Fondo de 1976.

FIESTA MAYOR DE "EL FONDO"

SALUTACION

NUEVAMENTE, con la fiesta de San Juan, nos llega la FIESTA MAYOR del barrio del FONDO.

Pero este año la fiesta va a cambiar bastante. Puede decirse que vuelve al estilo de la que hará ahora diez años, iniciaba la celebración de la fiesta mayor. Por aquel entonces la fiesta nació de la voluntad de un grupo de vecinos que pensaron que organizándola, contribuirían a unir los vecinos del barrio y a pasar unos días de alegría y amistad, que nos juntara un poco más unos con otros. Después vinieron las fiestas más "solemnas", más comerciales, pero también menos vividas porque no hubo casi ninguna participación de los vecinos en su organización.

Han pasado los años. Mientras tanto distintos acontecimientos han hecho que los vecinos empezáramos a encontrarnos y a reunirnos. Unas veces ha sido el problema de la falta de ambulatorio lo que nos ha convocado. Otras veces la cuestión de los autobuses, o de nuestros colegios. O la falta de un semáforo. Estos encuentros y estas reuniones nos han hecho descubrir la necesidad de organizarnos, de un modo fijo, para trabajar por un barrio mejor y quedar todos más amigos y más vecinos.

Así nació —está naciendo— la Asociación de Vecinos del Fondo.

Y era natural que fuese la Asociación la que tomase la iniciativa de organizar "nuestra" Fiesta Mayor, porque la Asociación somos los mismos vecinos, y nadie como nosotros mismos puede organizar la fiesta que nosotros queremos.

Este año la fiesta será sólo un inicio. Pero será como una muestra y una llamada. Una muestra de cómo podría funcionar, con la ayuda de todos, la fiesta de un barrio. Una fiesta hecha sin ningún interés económico, sino para la unión y diversión de todos. Y una llamada. Porque en un barrio en el que vivimos tantos miles de vecinos, podemos hacer una Asociación muy grande y potente, en beneficio de todos.

Desde estas páginas, que sirven de presentación del programa de fiestas, saludamos a todos los vecinos y les deseamos a todos —nos deseamos a todos—, unas buenas y gozosas fiestas.

ASOCIACION DE VECINOS DEL FONDO

Fotografía de J. Pastor.

FIESTA POPULAR DEL FONDO
ORGANIZACION: ASOCIACION DE VECINOS Y
CENTRO AMIGOS DEL FONDO

BRU

COCINAS FRIGORIFICOS

Corbero

locuciones para mejor sonido

Chello

LAVADORAS

ES

inter

inter

inter

Bibliografia i fonts

Libres

- AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET (1999). *Santa Coloma de Gramenet, d'ahir a avui, de ayer a hoy*. Santa Coloma de Gramenet: Ajuntament.
- ANTXUSTEGI-ETXEARTE, Odei (2015). *De suburbi a ciutat. El Pla Popular de Santa Coloma de Gramenet*. Badalona: Fòrum-Grama.
- BLANCHART, Josep (coord.) (1993). *Santa Coloma de Gramenet: La transformació del poble en ciutat*. Santa Coloma de Gramenet: Ajuntament.
- CANDEL, Paco (2014). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- CARBONELL, Maria Mercè; FABÀ, Albert; ROVIRA, Jordi (1988). *Santa Coloma: de poble pagès a ciutat obrera*. Santa Coloma de Gramenet: Ajuntament.
- CLAVELL, Magda; GARCÍA, Paqui (1994). *Imatges del poble 1870-1943*. Santa Coloma de Gramenet: Museu Torre Balldovina i Servei d'Imatge i Comunicació de l'Ajuntament. (Monografies Locals; 1)
- d. a. (2006). *Immigració i Ciutadania. Reptes de la Catalunya del segle XXI*. Barcelona: Fundació Pere Ardiaca.
- FONT AGULLÓ, Jordi (dir.) (2007). *Història i memòria: el franquisme i els seus efectes als països catalans*. Universitat de València: Sueca.
- GALAZ VALDERRAMA, Caterine (2007). *Diversidad cultural e identidad: ¿quiénes son ellos y quiénes somos nosotros?*. Santa Coloma de Gramenet: Ajuntament.
- GALLARDO, J. (2004). *El caso Téllez. Lucha sindical, tortura y transición democrática*. Barcelona: Ediciones Carena.
- GALLARDO, J.; MÁRQUEZ, J. M. (1997). *Revolución y guerra en Gramenet del Besòs (1936-1939)*. Barcelona: Grupo de Estudios Históricos Gramenet del Besòs.
- GARCIA, Francesc; CLAVELL, Magda; ÁLVAREZ, Carme; PIULACHS, Mayte (2003). *Santa Coloma, el gran salt endavant*. Santa Coloma de Gramenet: El Punt.
- GRUP D'HISTÒRIA JOSÉ BERRUEZO (ed.) (2006). *Una ciutat dormitori sota el franquisme. Santa Coloma de Gramenet 1939-1975*. Barcelona: Ediciones Carena.
- LÓPEZ RÓDENAS, Marcelo (2013). *Historia social de la Santa Coloma moderna. 1954-1979. Vida cotidiana y conflicto social*. Santa Coloma de Gramenet: PSC Santa Coloma de Gramenet.
- OYÓN, José Luis; GALLARDO, Juan José (coord.) (2004). *El Cinturón Rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona 1918-1939*. Barcelona: Ediciones Carena.
- QUEL, Jomi (1997). *La terra vermella*. Barcelona: Grup d'Estudis Històrico-Socials de Santa Coloma de Gramenet.

SAYRACH, Jaume P. (2002). *En el Fondo. Parroquia de Sant Joan Baptista (Santa Coloma de Gramenet). 1965-1979*. Santa Coloma de Gramenet: Edicions Fòrum-Grama.

—(2007). *Escrit a Santa Coloma*. Santa Coloma de Gramenet: Edicions Fòrum-Grama.

UTRERA, Joaquina (2010). *Crònica d'una transformació. 30 anys d'ajuntaments democràtics 1979-2009*. Santa Coloma de Gramenet: Edicions Fòrum-Grama.

VALLVERDÚ, Maura (2005). *L'Abans. Santa Coloma de Gramenet. Recull Gràfic 1884-1965*. El Papiol: Efadós.

VILASECA i SEGALÉS, Joan (1980). *Historia de Santa Coloma de Gramenet durante el siglo XIX*. Santa Coloma de Gramenet: Ajuntament.

Articles, informes i tesis

AJUNTAMENT DE SANTA COLOMA DE GRAMENET. *Plan para la construcción de un mercado en la denominada barriada del Fondo de Sta. Coloma de Gramenet*. Pla, 8 de març de 1963.

—. *Copia de las condiciones jurídicas, económico-administrativas y referencias*. 23 de març de 1963.

—. *Informe de la Escuela de z Mercantiles de Barcelona para revisar desde el punto de vista económico las dos propuestas*. Informe, 8 de juliol de 1963.

—. *Déficit urbanístico en el alumbrado público de las calles de la población*. Informe, 1966.

—. *Projecte d'Intervenció Integral dels 7 barris fronterers de la Serra d'en Mena* [en línia]. Octubre de 2004.

<http://www.gramenet.cat/fileadmin/Files/Ciutat/Llei_de_Barris/imatges/pdf/docs/>

—. *Projecte d'Intervenció Integral de la Serra d'en Mena de Santa Coloma de Gramenet* [en línia]. 2008.

<http://www.dgfc.sgpg.meh.es/sitios/dgfc/es-ES/ipr/fcp0713/p/iu0713pidu/Documents/CATALU%C3%91A/Memoria_ES_DEF.pdf>

—. *El relat de la intervenció: construint la convivència*. Maig 2015.

Projecte_Llei_de_Barris_de_Santa_Coloma_de_Gramenet.

ALGABA CALVO, Antonio (2003). "La discriminación en el acceso al mercado de la vivienda: las desventajas de la inmigración, novedades y permanencias". *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, núm. extra 7.

BELTRÁN, J. (2009). "La inmigración china en Catalunya". A: JULIÀ-MUNÉ, J. (ed.). *Visions de la Xina: cultura multimil·lenària*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida, p. 125-150.

BELTRÁN, Joaquín; SÁIZ, Amèlia (2003). "Treballadors i empresaris xinesos a Catalunya". A: *Ponències IV Congrés Català de Sociologia* [en línia]. Reus: Associació Catalana de Sociologia.

<<http://www.iecat.net/acs/IV%20Congres%20sociologia/Informacio%20grups%20de%20treball/Grup%20de%20treball%2013/beltransaiz.doc>>

BETRÁN ABADÍA, Ramón (2002). "De aquellos barros, estos lodos. La política de vivienda en la España franquista y postfranquista". *Acciones e investigaciones sociales*.

CUESTA GÓMEZ, José Miguel (2015). *El moviment veïnal en el Barcelonès Nord (1954-1987)* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

DIONÍS I PIQUERO, Cristina (1998). "Oficis artesans". *Carrer dels Arbres*, 3a època, núm. 9.

GALLARDO, J. J. (2003). "Franquismo, falange y poder local". *Ágora*, vol. 8.

GARCÍA CASTRO DE LA PEÑA, Teresa (1973). *Política Urbana de la época de la Dictadura en Barcelona* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona.

GUERRERO TORRES, Antonio (2001). "Reformas de la administración local en el reinado de Carlos III". *Laberinto*, núm. 5, p. 1-7.

INSTITUT CATALÀ DE L'ENERGIA. *Rehabilitació energètica impulsada per l'administració local* [en línia]. (Energia Demo; 131).

<http://icaen.gencat.cat/web/.content/10_ICAEN/17_publicacions_informes/03_fitxes_Energia_Demo/energia_demo/arxiu/131democat.pdf>

LÓPEZ ALARCÓN, Mariano (1962). "El arrendamiento de las viviendas de renta limitada y de las subvencionadas". *Anales de la Universidad de Murcia*, vol. XX, núm. 2.

MÁRQUEZ RODRÍGUEZ, José Manuel (1997). "Especulación y suelo urbano en Santa Coloma de Gramenet". *Ágora*, vol. 2.

NOGUERA, Albert (2001). "El Fondo, 75 anys de vida". *Fòrum Grama*, núm 48.

OLIVÉ, M. Josep (1974). "Crecimiento urbano y conflictualidad en la aglomeración barcelonesa. El caso de Santa Coloma de Gramenet". *Revista de Geografía*, núm. 8, p. 99-127.

PAGE, Esther (1996). "La creación del mercado Sagarra". *Ágora*, vol. 2.

PIÉ, Ricard (1997). "El projecte disciplinar: la versió de 1974 del Pla General Metropolità". *Papers*, núm. 28.

TERÁN REYES, Francisco Javier (2012). "Las cartillas de racionamiento, los fielatos y el estraperlo". *Revista de estudios tarifeños*, núm. 86.

Altres documents

Criterios C. B. Fondo. 1974. Document intern.

Instància presentada per AV Fondo. 7 de maig de 1977.

Instància presentada per Luis Molero. 10 de maig de 1977.

Presupuesto de ingresos de la Fiesta Mayor de Fondo. 1971. Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet. Document sense catalogar.

Programa Fiesta Mayor de "El Fondo". 1976.

Diaris i revistes

Gramma, Fòrum-Gramma, La Vanguardia, El Punt/Avui, Ara, L'Ajuntament Informa, El Mirall, Diari de Santa Coloma, Actualitat colomenca, El Correo Catalán, Diario Vasco, El País, El Mundo.

Pàgines web

www.gramenet.cat

www.fondocomerc.cat

www.margesquerre.com

www.gencat.cat

Entrevistes

Han estat entrevistats per aquest treball Pablo Aragonés, Joaquim Badosa, Alfons Barreras, Juan Bedmar, Salva Bolancer, Ana Cardenal, Maria Teresa Castellví, Senae Chemlal, El Houcine Chemlal, Maria Climent, Gabino Colom, Enric Farró, Gregorio Génova Procas, Juan García, Carmen Gómez, Carlos Gracia, Julián Jiménez, Víctor Jové, Josefa Jurado, Josep Maria López Pons, José María Martín, Joaquim Miralles, Elena Monterde, Ángel Moratilla, Diego Moreno, Ángel Nogales, Roser Pauné Narro, Maria Parramon, Antonio Pascual, Miquel Roig, Mercè Romero, Emiliana Salinas, Jaume P. Sayrach, Manel Sierra, Xavier Valderrama, Manuel Verdugo i Hanfu Zheng.

Fonts arxivístiques

Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet:

Llibre d'Actes del Ple de l'Ajuntament. 1836-2015 (data de creació). CAT AMSCG, sèries documentals:

6.2.1.4 CL0008 1918-1924

6.2.1.4 CL0009 1924-1932

6.2.1.4 CL0010 1932-1936

6.2.1.4 CL0011 1939-1945

6.2.1.4 CL0012 1945-1949

6.2.1.4 CL0013 1949-1960

6.2.1.4 CL0014 1960-1968

6.2.1.4 CL0015 1969-1973

6.2.1.4 CL0016 1973-1976

Llibre d'Actes de la Comissió Municipal Permanent. 1924-1985 (data de creació). CAT AMSCG, sèries documentals:

- 6.2.1.6 CL0025 1924-1931
- 6.2.1.6 CL0026 1949-1952
- 6.2.1.6 CL0027 1952-1955
- 6.2.1.6 CL0028 1955-1957
- 6.2.1.6 CL0029 1957-1959
- 6.2.1.6 CL0030 1959-1961
- 6.2.1.6 CL0031 1961-1963
- 6.2.1.6 CL0032 1963-1965

L'Ajuntament Informa 1979-2013 (data de creació). CAT AMSCG, sèries documentals:

- 1.1.2.6 CL0242 1979-1984
- 1.1.2.6 CL0243 1985-1989
- 1.1.2.6 CL0264 1990-1994
- 1.1.2.6 CL1075 1995-1999
- 1.1.2.6 CL0466 2000-2002
- 1.1.2.6 CL0387 2004-2006

Llibre Registre de certificacions expedides per l'Ajuntament. Certificats lliurats pels Alcaldes de barri. 1952-1955 (data de creació). CAT AMSCG, sèrie documental
6.2.1.34 IL1608 1952-1955

Fons Sayrach. CAT AMSCG. Arxiu Històric de Santa Coloma – Museu Torre Balldovina
Fons Grama. CAT AMSCG, Arxiu Històric de Santa Coloma – Museu Torre Balldovina

Fotografies

Arxiu d'imatges del Museu Torre Balldovina:

- Fons Ajuntament; p. 14, 21 (J. M. Palanques), 22, 29 (J. M. Palanques), 80 (J. Aguilera), 85 (J. Sayrach), 86, 87, 89, 97 (J. Sayrach), 102, 104, 106.
- Fons Grama: p. 11, 39 (F. Montenegro), 42 (P. Madueño), 49, 72 (J. Guerrero), 88 (J. Pastor), 90 (J. Guerrero), 91 (J. Pastor), 96 (J. Sayrach), 98, 99 (F. Mares), 100, 101 (C. Zelich), 103, 105, 137 (J. Pastor), 161 (J. Pastor).
- Fons L'Abans: col·lecció Josefina Serra (p. 19), col·lecció Joana Molins (p. 31, 32), col·lecció Lluís Maria Vericat (p. 43, 50, 51, 53, 75), col·lecció M. Teresa Castellví (p. 45), col·lecció Joana Mataró (p. 66), col·lecció família Noguera Carreras (p. 79).

Arxiu Municipal de Comunicació de l'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet: p. 131.

El Punt/Avui - Sara Muñoz: p. 108.

Beques per a treballs de recerca sobre la història de Santa Coloma de Gramenet

**Modalitat
“El Museu als barris”**

Convocatòria 2015